

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ
(1917-1918)

Emin İADIGAROV

Yüksek Lisans tezi

Danışman:
Prof. Dr. Yaşar SEMİZ

Konya 2017

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

Mustafa Kemal Atatürk'ün Gürcistan hakkında bir kıymetli kelamı vardır: “Bizi, Gürcistan ile birleştiren yalnız sempati değildir, aynı zamanda hedeflerimizin de bir olmasıdır. Güçlü bir Doğu'ya ihtiyacımız var. Özellikle güçlü bir Kafkasya'ya. Kafkasya'da ise en önemli ulus olan Gürcülerin güçlü olmasına ihtiyacımız var. Bize güçlü ve bağımsız bir Gürcistan lazım. Biz Kafkasya'nın diğer ülkelerinin de bağımsız olabilmeleri için Gürcistan ile birlikte çaba sarf etmeliyiz”.

Bu kelamın iziyle Gürcistan'ın Türkiye için elzem önem arz ettiğini düşünerek, Türkiye'nin Gürcistan ile ve genelde Güney Kafkasya ile tarihsel ilişkileri üzerine bir Yüksek Lisans tezi hazırlamağı kendime amaç edindim.

Tezimi hazırladığım süre içerisinde Tiflis'teki söz konusu döneme bağlı arşiv belgelerini ve gazeteleri tarama fırsatı buldum. Türkiye'de belli olmayan ve ya az bilinen Rusça, Gürcüce ilgili arşiv kaynaklarını, gazete yazılarını ve monografik kitaplardan alıntılarını Türk tarih bilimine kazandırmaya çalıştım.

Gürcistan'da araştırmam süresi boyunca komşu, dost ülkede Türkiye üzerine çalışmakta olan Miheil Svanidze, Giuli Alasania, Roin Kavrelişvili, Zaza Tzurtzumia, Şota Vadaçkoria ve başkalarının Türkçeye ve Osmanlıcaya hâkim olduklarına kanaat getirdim. Özellikle, Prof. Dr. M. Svanidze Gürcistan–Türkiye tarihsel ilişkilerinin önemli konularını araştırmış, birçok ulusal ve uluslararası kongreler ve sempozyumlara katılarak, Gürcüce, Rusça, Türkçe, Fransızca, İngilizce olmak üzere birçok yayın yapmıştır.

Türkiye'de Gürcistan üzerine yapılan çalışmalarda dikkat ettiğim hususlardan biri de Gürcistan'da çok önemli bir belge niteliğini taşıyan “Kartuli Diplomatia” (Gürcü Diplomasi) dergisinin uzmanlar tarafından çok az bilinmesidir. Bu dergi Gürcistan'ın muhtelif uzmanları tarafından kaleme alınmış makaleleri içermektedir. Güney Kafkasya'yı tanıma açısından bu dergi çokça önem arz etmektedir.

Ayrıca, sadece arşiv kaynakları ve gazete materyallerine dayanarak araştırma yapmadım. Konuya biraz sosyolojik yaklaşıma çalıştım. Olayların geçtiği coğrafyaya gidip yerinde gözlem yaptım. Konu uzmanları hocalarla görüşlerim sayesinde biraz da olsun “kalıplaşmış yargılardan” vazgeçip, olayın “bütünü”

görme fırsatını yakaladım. Görüşme ve incelemelerimin sonucunda bir tarihçinin hangi dönemi çalışıyorsa çalışsın, çalıştığı bölgeyi, alanı ve o yörede bulunan insanlarla görüşüp konuşması gerektiği, bu yaklaşımda bir tarihçinin tarihsel coğrafyayı ve sosyolojiyi de bilmesi gerektiği kanaatine vardım. Zira tarihsel coğrafya ve sosyolojik metodolojiden yararlanmadan çalışılan tarihçilik “yargısal tarihçilikten” öteye geçmez, düşünüyorum.

Tezimin içerğini geldikte ise, metni üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde 1917 yılının sonbaharından 1918 yılının yazına kadarki dönemde Güney Kafkasya'da siyasal-yönetimsel durum çerçevesinde bölgedeki Gürcü, Azeri, Ermeni halklarının milli mücadele tarihi ele alınmakta ve Güney Kafkasya Federatif Hükümeti'nin, Güney Kafkasya Komiserliği'nin, Güney Kafkasya Seymi'nin faaliyetlerine vurgu yapılmaktadır. İzleyen bölümün kapsamında söz konusu karmaşık dönemde Güney Kafkasya'ya ilişkin Osmanlı devletinin politikasına değinilmekte ve Erzincan ve Brest-Litovsk mütarekeleri, Trabzon ve Batum konferanslarında Osmanlı siyasetinden bahsedilmektedir.

Üçüncü bölüm Güney Kafkasya federasyonunun dağılmasından sonra üç bağımsız devletin – Gürcistan Halk Cumhuriyeti'nin, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin, Ermenistan Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ve bu federasyonun bilvesile neticesi ele alınmaktadır. Ekler kısmında Gürcistan Milli Tarih Arşivi'nin ilgili koleksiyonlarında korunan, basılmamış ve basılmış, tez metninde sık sık atıflarda bulunduğumuz belgelerin, belgelerden parçaların Rusçadan, Gürcüceden Türkçeye çevirileri sunulmaktadır

Eski tez danışmanım Prof. Dr. Muhittin Tuş bölümden emekli olduktan sonra danışmanlık için Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yılmaz tavsiye edilmiş. Yrd.Doç.Dr. Mehmet Yılmaz'ın tavsiyesi üzerine çalışmalarımı Prof. Dr. Yaşar Semiz ile devam etme kararı alınmıştır. Nihayet Prof. Dr. Yaşar Semiz ile tez danışmanım olarak çalışmaya başladık. Yaşar hocam ile görüşmeler sonucu, danışmanlığımı yapmayı kabul etmiş ve bana tezimin taslağı hazırlamada büyük katkı sağlamıştır. Her üç danışmanın tez çalışmamda tavsiyeleriyle, yöntemsel yardımlarıyla büyük emekleri ve gayretleri vardır.

Tezime ilk başladığım dönem tez çalışmam süresince, araştırma, kaynak tarama ve dış bağlantılar kurarak, evinde misafir eden Ardahan Üniversitesi öğretim üyesi

Prof. Dr. Şureddin Memmedli ve hanımı Doç. Dr. Gülnara Gocaeva'nın, bu konuda uzman olan 19 Mayıs Üniversitesi öğretim üyesi ve konunun uzmanı, doktora tezini Gürcistan–Türkiye ilişkileri üzerine yazmış olan Prof. Dr. Serpil Sürmeli'nin destekleri eserimin olgunlaşmasını sağladı.

Tiflis'teki Suhumi Devlet Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Guram Marhuliya ile görüşerek, araştırmama yeni kaynaklar ve bilgiler ekleme fırsatı kazandım. Tez danışmanlarıma, yukarıda adları geçen uzman hocalara, ayrıca tez çalışmalarım süresince bana manevi ve maddi desteklerini esirgememiş babam Bilal Yadigarov'a ve annem Afak Yadigarova'ya teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Onların itimadını belirli düzeyde doğrulta bildiğim için de kendimi mutlu hesap ediyorum.

Ocak 2017

Emin IADIGAROV, Marneuli/Gürcistan

ÖZET

Yadigarov, Emin, **Osmanlı Devleti- Güney Kafkasya İlişkileri (1917-1918)**,
Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017

Sunulan bu Yüksek Lisans tezinin konusu Türkiye için her zaman stratejik önemini koruyan doğu komşumuz Güney Kafkasya'nın tarihinde dikkati çeken 1917–1918 yılları Güney Kafkasya Federasyonu dönemini kapsamaktadır.

Güney Kafkasya ülkeleri olan Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın Mayıs 1918 ilk bağımsızlıklarına doğru mücadele yolu olarak değerlendirilen bu dönem hususunda, özellikle de Osmanlı Devletinin o dönemde Güney Kafkasya yaklaşımının özellikleri hususunda Türk tarih bilimine daha fazla bilgi kazandırmak amaçlanmaktadır.

Araştırma sürecinde uygulanan yöntemlerin temelinde arşiv belgeleri üzerinde sınıflandırma, irdeleme, inceleme çalışmaları olmuştur.

Tez eserinden Güney Kafkasya'daki tarihsel olayların Türkiye için her zaman önem arz ettiği, bölgedeki bağımsız devletlerle, komşu halklarla ilişkilerin en yüksek düzeyde ve sağlam nitelikte kurulması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Bu Yüksek Lisans Tezinde önce 1917–1918 yıllarında Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın federatif (koşma) hükümet biçiminde bir araya gelmesi olayları, sonra Osmanlı ile Güney Kafkasya Federasyonu arasında diplomatik ilişkiler ıskandırılmakta, daha sonra federasyon düzeninin iflasa uğraması takibinde Güney Kafkasya'da üç bağımsız halk cumhuriyetinin kurulması mücadelesi süreci izlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Güney Kafkasya, Gürcistan, Rusya, komiserlik, Osmanlı, Seym (Güney Kafkasya Meclisi)

SUMMARY

Presented this thesis to the subject of our eastern neighbors, Turkey has always been of strategic importance to protect the remarkable period in the history of the South Caucasus in the 1917–1918 periods covers the South Caucasus Federation.

South Caucasus countries, Georgia, Azerbaijan and Armenia in May 1918 considered the correct way to first independence struggle considered in this period; especially at that, time of the Ottoman Empire in the properties of matter in the South Caucasus approach is to gain more knowledge of Turkish history.

The research process based on its methods, has been classification on archival documents, examination, inspection work.

The thesis work of historical events in the South Caucasus to Turkey is always crucial in the region in the independent state; it reached the conclusion those public relations with neighbors of the highest level and the need to establish sound quality.

This Master's graduation project in 1917–1918 years ago in Georgia in the South Caucasus, Azerbaijan, Armenia federative (running) to meet government in the form of events, then is lit diplomatic relations between the Ottomans and the South Caucasus Federation, then federation in the follow-up to the bankruptcy order is not the establishment of three independent people's republic in the South Caucasus fighting process is followed.

Keyword: Georgia, commissioner, Ottoman, Russia, seem, South Caucasus

AÇIKLAMA VE KISALTMALAR

ADTA	: Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt arşivi
Ozakom	: Özel Güney Kafkasya Komiserliği
Zakavkom	: Güney Kafkasya Komiserliği
Seym	: Güney Kafkasya Meclisi
Zakfederasya	: Güney Kafkasya Federasyonu
Baksovyet	: Bakü Sovyeti
bkz	: bakınız
c.	: cilt
ed.	: editör
GMK	: Gürcistan Milli Kütüphanesi (sürelî yayınlar arşivi)
GMTA	: Gürcistan Milli Tarih Arşivi
hız	: hazırlayan
s.	: sayfa
Transkafkasya	: Güney Kafkasya
TTK	: Türkiye Tarih Kurumu
vd	: ve diğeri
Xx	: hırıltılı sert h sesi (h)
yay	: yayınları, yayıncılık

İÇİNDEKİLER

ONSÖZ	II
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
AÇIKLAMA VE KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
Çalışma Hakkında Temel Bilgiler.....	1
Güney Kafkasya'nın coğrafi konumu, demografisi, tarihsel gelişimi	4
Birinci Bölüm	
1. 1917–1918 YILLARINDA GÜNEY KAFKASYA'DA SİYASAL DURUM	
1.1. Ekim 1917 Rusya devrimi ve Güney Kafkasya	17
1.2. 1917 yılı Özel Güney Kafkasya Komitesi (Ozakom)	26
1.3. 1917–1918 dönemi Güney Kafkasya Komiserliği (Zakavkom)	28
1.4. 1917–1918 dönemi Güney Kafkasya Meclisi (Seym)	32
1.6. 1917–1918 dönemi Güney Kafkasya Federasyonu (Zakfederasya)	33
1.6. 1918 yılı Bakü Sovyeti (Baksovet)	34
İkinci Bölüm	
2. GÜNEY KAFKASYA FEDERASYONUNA OSMANLI'NIN YAKLAŞIMI	38
2.1. Aralık 1917 Erzincan Mütarekesi	40
2.2. Mart 1918 Brest-Litovsk Mütarekesi	43
2.3. Nisan 1918 Trabzon Konferansı	50
2.4. Mayıs 1918 Batum Konferansı	54
Üçüncü Bölüm	
3. FEDERASYONUN DAĞILMASINDAN SONRAKİ SÜREÇ	61
3.1. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız cumhuriyetleri	62
3.2. Güney Kafkasya'ya Almanya müdahalesi	69
3.3. Güney Kafkasya'ya İngiltere müdahalesi	74
3.4. Güney Kafkasya'da barış müzakerelerinin yeniden başlatılması	76
3.5. Ermenistan–Gürcistan savaşı	78
3.6. Cenubi-Garbi Kafkasya Hükümeti	80
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	90
EKLER	99

GİRİŞ

Çalışma hakkında temel bilgiler

Çalışmanın konusu hususunda: Osmanlı için Kafkaslar, ayrıca da günümüz Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan cumhuriyetlerini kapsayan Güney Kafkasya önemli bir bölgedir.

Türkiye ile Azerbaycan'ı kan bağı kenetleştirir, Gürcistan ve Ermenistan ise Türkiye'nin sınır komşularıdır.

Güney Kafkasya gibi, Osmanlı'nın epey arazisi de (günümüz Ardahan, Kars illeri, kısmen de başka araziler) 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Çarlık Rusya'nın yönetiminde kalmasıyla Osmanlı'nın Çarlık Rusya ile siyasal, diplomatik, askeri ilişkileri Güney Kafkasya politikası ekseninde şekillenmektedir.

Çalışmanın güncel önemi: Osmanlı Devletinin Güney Kafkasya ile ilişkileri stratejik açıdan ve tarih bilimi bakımından Çarlık Rusya'sı ile ilişkileri kadar önemlidir. Bu konunun önemi, bu politikanın doğrultusunda tarihsel-bilimsel çalışma yapmaktır.

Dolayısıyla, çalışmamız Tiflis Milli Tarih Arşivi'nde bulunan ve Türkiye tarihçilerine az bilinen veya hiç bilinmeyen belgelerin Türkiye tarih bilimine kazandırılmaya çalışılmakta ve Osmanlı devletinin komşularına yaklaşımı gibi önemli konunun irdelenmesine katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın kapsamı: Tezin kapsadığı 1917–1918 yıllarında Güney Kafkasya'da Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan kendilerini Çarlık Rusya'dan bağımsız sayarak, konfederasyon bir birlik – Güney Kafkasya Federatif Hükümeti ismi verilen devlette bir araya gelmişlerdi. Bu husus da Osmanlı'nın hem Çarlık Rusya yönetimiyle hem de Güney Kafkasya Cumhuriyeti yönetimiyle ilişkileri sağlamak gereksinimini duymuştur.

Çalışmanın amacı: Tezin hazırlanmasından amaç Osmanlı devletinin söz konusu dönemde Güney Kafkasya yaklaşımı hususunda Türk tarih bilimine daha fazla bilgi kazandırmaktır.

Güney Kafkasya ülkeleri olan Gürcistan'ın, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın Mayıs 1918 ilk bağımsızlıklarına doğru mücadelesinde bu dönemin yerine vurgu yapılmaktadır.

Konuya ilişkin literatür-kaynakça irdelemesi: Yüksek Lisans tez çalışmasının literatür kaynaklarını Rusça, Gürcüce, Türkçe (Azeri lehçesi de dâhil), kısmen de İngilizce dillerindeki malzemeler oluşturmaktadır. Zira konuyu sadece Türkçe arşiv kaynaklarına dayanarak incelersek “tek taraflı tarihçilik” ortaya çıkar. Oysa kanaatlerin daha objektif olması için Gürcistan arşivinde Gürcüce, Rusça kaynaklardan da yararlandım, ayrıca yurt dışında, özellikle İngiltere'de, Azerbaycan'da ve Fransa'da yaşayan arkadaşlarımla yardımları sayesinde Fransızca, İngilizce ve Azerice arşiv belgelerininin bazılarını da ulaştım..

Çalışmanın kaynaklarını böyle sınıflandıra biliriz:

Konumuzla ilgili birinci elden kaynaklar değişik ülkelerdeki arşivlerden ulaşmaya çalıştık. Bu bağlamda Gürcistan Milli Tarih Arşivi'nin (GMTA) Güney Kafkasya Federasyonu koleksiyonu; Azerbaycan Devlet Tarihi Arşivi (ADTA) ve yayımlanmış Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Arşivi belgelerinden faydalandık.

Dönemi yaşamış önemli şahsiyetlerin yayımlanmış anıları da çalışmamızda önemli bir kaynak grubudur¹. Yine döneme ait süreli yayınlar ve araştırma inceleme eserlerden de faydalandık.

Çalışmanın araştırma yöntemi: Araştırma sırasında en çok uygulanan yöntemler arasında arşiv belgelerinin derlenerek irdelenmesi ve ilgili bilimsel araştırmaların konu çerçevesinde incelenmesidir.

Çalışmanın sınırlıkları: Osmanlı'nın Güney Kafkasya politikası Ortaçağlardan bu yana devam etmektedir.

Bu alanda önemli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada bu kapsamlı konuya hem dönem açısından, sınırlılık getirilmesini düşünmekteyiz.

Yani Osmanlı'nın Güney Kafkasya politikası ekseninde yalnızca 1917–1918 yıllarına değinilmesi, hem de arşiv belgelerini, diplomatik yazışmaları, dönemin gazetelerinden ilgili yazıları Türkçeye çevirerek, konuyu daraltmakla daha somut bir analiz yapma olanağı sağlamış oluruz.

Çalışmanın özgünlüğü: Tezin özgünlüğünü ve özgünlüğünü bu konuda Türkiye'de ilk defa araştırma çalışması yapılması olgusu şartlandırır.

Çalışmada yorumlamalar tamamen tarafımızdan özgün şekilde yapılmaktadır ve

¹ Ahmet Cevdet Paşa 1809; Cebesoy 1955; Şaumyan 1959; Avalişvili 1990; Jordania 1990; Resulzade 1990; Karabekir 1995; Troçki 1999; Karibi 2007

bu da yapılan çalışmanın özgünlüğünü bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın içeriği: Tez 1917 yılının sonbaharından 1918 yazına kadar ki dönemde Güney Kafkasya Federasyonu'nun Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin tarihi ele alınmakta. Söz konusu dönemde Güney Kafkasya Federasyonu'nun Osmanlı ile yaptığı ilişkilere, diplomatik yazışmalara değinilmekte, ayrıca Osmanlı Devleti harici bölgedeki İngiliz ve Alman istekleride göz önünde bulundurulmaktadır. Atıfa bulunduğumuz belgeler yoğun olarak Rusça ve Gürcüceden ibaret olup, Türkçeye çevirisi yapılmıştır.

Güney Kafkasya'nın coğrafi konumu, demografisi, tarihsel gelişimi

Kafkasya, Karadeniz ve Hazar denizi arasında yer alan, Avrupa ile Asya'nın sınırında bulunan bölgedir. Kafkas sıradağlarında, Avrupa'nın en yüksek dağı olan Yalbus (Elbrus) Dağları bu bölgede bulunmaktadır. Kafkasya bölgesi siyasi ve coğrafi olarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılır. Güney Kafkasya ülkeleri olan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan bağımsız ve egemen devletlerdir. Kuzey Kafkasya ise Rusya Federasyonu içindedir¹.

Güney Kafkasya'nın genel görünümü

Kafkasya sözcüğünün nereden geldiği bilinmemekle birlikte kimi kaynaklarda bu sözcüğün Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye rastlanılmaktadır². Coğrafi yapıya gelince, Rus kıta sahanlığının kuzeye, Arap kıta sahanlığının da güneye kaymasıyla gerçekleşen jeofizik gerilim, Transkafkasya'daki dağlık yüzey şekillerini almıştır³.

Kafkasya; Avrupa Rusya'sını, Orta Asya ve Anadolu'yu Orta Doğu'ya, Orta Asya'yı da Anadolu aracılığıyla Avrupa'ya bağlar. Doğu batı yönünde de Orta Asya'nın denizlerine ulaşmasını mümkün kılan en kısa ve uygun istikametler üzerindedir. Ayrıca coğrafik olarak Rusya'nın sıcak denizlere inme yolu üzerindedir.

Kafkasya; sahip olduğu jeopolitik⁴, stratejik öneminden dolayı, küresel ve bölgesel güçlerin ilgi alanı içinde olmuştur. Nitekim İngiliz siyasi coğrafyacısı

¹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasya>

² Anisimof, 1926: 4

³ Ateş, 2013: 167

⁴ Jeopolitik; kavramı ilk kullanan Kjellen'e göre, devlet ile coğrafya (mekân) ilişkisini bilimsel olarak inceleyen bir disiplindir. Haushofer ise jeopolitiği yeryüzü-siyaset ilişkisi bilimi olarak tanımlar. Dolayısıyla, jeopolitik, coğrafi politika, coğrafyaya dayanan politika ya da coğrafyanın yönlendirdiği politika, coğrafyanın sahip olduğu veri ve değerler doğrultusunda güç unsurlarının politikaya verdiği yönü açıklayan bir bilim olarak tanımlanabilir (bknz: İlhan 1989).

Halford John Mackinder'in 1904 yılında yayınladığı “Tarihin coğrafya mihveri” isimli yapıtında “kara hâkimiyet” teorisinde Avrupa Rusya'sına sahip olacak bir gücün, Orta Asya'yı kapsayan Kalpgah'a hâkim olacağı ve bu bölgeye egemen olanın Dünya Adası'na, daha sonra da Dünya'ya hâkim olacağı belirtilmektedir. “Kenar kuşak” teorisinde ise Dünya'ya egemen olmak için merkez bölgesini çeviren kuşağa hâkim olmak gerektiği görüşü mevcuttur¹.

Kafkasya; eski zamanlarda neredeyse tamamen deniz yoluyla kaplı olduğu görüşü mevcuttur. Daha sonra deniz, kara oluşacak kadar gerilemiş ve bunun sonucu denizin içinde bulunan iki adet kara parçasını birbirine bağlayan bir Kafkas kıstağı oluşarak, Hazar denizi ve Karadeniz arasında bir havzası meydana gelmiştir. Güçlü yapısal işlemler sonucunda dağ kıvrıkları ve zirveler oluşmuştur. Daha sonra flora ve fauna varlığı ortaya çıkmış ve Arkeolojik araştırmalar sonucu Gürcistan topraklarında devasa sürüngenlerin kalıntılarına ve Kutaisi kentinin yakınlarında dinazorların ayak izlerinin kalıntıları bulunmuştur. Ayrıca birçok soyu tükenmiş hayvan türlerinin kalıntıları da mevcuttur².

Bölgenin coğrafi, doğal konumunu üç hususla açıklamak mümkündür.

Bunlardan birincisi bölgenin genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermez çok sayıda vadiden oluşmasıdır. Bu husus çeşitli köklerden gelen toplulukların, tarih boyunca yaşanan işgallerden kendilerini koruyabilmelerini, kültürlerini sürdürebilmelerini sağlamıştır.

Bölgenin coğrafi aksanda başka bir özelliği, büyük devletler arasında bir tampon oluşturmasıdır. Komşu olan Araplar, İranlılar, Ruslar ve Türkler tarih boyunca Güney Kafkasya ile ilgilenmişler ve bu nedenle bölge zaman zaman çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir.

¹ H. J. Mackinder; Asya, Avrupa ve Afrika'nın tümünü Dünya Adası olarak adlandırmış, batıda Volga (İdil), doğuda Sibirya, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz Denizi arasındaki bölgeyi Heartland (Kalpgah) olarak kabul etmiştir. Adı geçen coğrafyacı 1919 tarihli “Demokratik idealler ve gerçekler” eserinde “Kim Doğu Avrupa'ya hükmederse Kalpgah'a hâkim olur; kim Kalpgah'a hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder; kim Dünya Adası'na hükmederse Dünya'ya hâkim olur” yazmıştır (Özey 2000: 91–92). “Kenar kuşak” teorisini savunan ABD'li Nicholas J. Spykman; “Mackinder'in teorisi yanlıştır. Kim Kenar Kuşağa (Rimland) hükmederse Avrasya'ya (Doğu Avrupa ve Heartland) hâkim olur; kim Avrasya'ya hâkim olursa, Dünya'nın kaderini tayin eder” demiştir. Başka bir ifadeyle, “Kuzey Amerika'ya sahip olan bir millet, Güney Amerika'ya, Afrika'ya ve Avustralya'ya hâkim olur. Bu topraklara hâkim olan bir millet de Batı Avrupa, Balkanlar, Güneybatı, Güney ve Güneydoğu Asya'ya ve nihayet, Doğu Avrupa ve Asya'nın tümüne hükmeder. Böylelikle, dünya hâkimiyeti kurulur” (Özey, 2000: 97).

² Dumbadze, 1975: 2

Bölgenin coğrafi yapısına ilişkin son özellik, ticaret ve ulaşımda önemli köprü rolü oynamasıdır. Bölge bir anlamda kuzey ve güney bağlantısını sağlamaktadır¹.

Kafkasya; jeolojik olarak incelendiğinde, kuzeybatı-güneydoğu yönüyle çöküntü alanları arasında yükselen dağ sınırlarından oluşmaktadır. Coğrafi yandan bakıldığında ise Hazar denizi ile Karadeniz arası bir alanda yer alan, Rusya Federasyonu'nun Avrupa kesiminin Güneybatısı ile Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan topraklarını kapsayan coğrafi sahaya ve dağ sistemlerine verilen addır².

Bu durum bir gösterge olarak tarih boyunca Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya göç eden veya askeri hareketlerden bulunan milletler daima Kafkasya ile alakalı olmak mecburiyyetinde kalmışlardır. Nitekim güneyde Medler, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar; Kuzeyde ise Hunlar, Hazarlar, Moğollar ve son ikiyüz yıldır Rusların takip ettiği siyaset aynı tarzda devam etmişti³.

Siyasal ve coğrafi bakımdan ikiye ayrılan Kafkasya bölgesinin doğusu Asya, batısı ise Avrupa kıtaları içinde ele alınmaktadır.

Siyasal coğrafya müstevisinde, etniksel ya da kültürel açıdan bakıldığında, birbirinden farklı sınırlara sahip birkaç Kafkasya tanımı ortaya çıkmaktadır. Coğrafyacılar, siyaset bilimcileri, sosyologlar Kafkasya'yı Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya diye ikiye ayırırlar⁴. Kafkas sıradağlarının böldüğü Kafkasya coğrafyasının dağların güneyinde ve günümüzde Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ülkelerini kapsayan kısmı Güney Kafkasya, dağların kuzeyinde ve günümüzde Rusya Federasyonu'nun hudutları içerisinde kalan kısmı Kuzey Kafkasya olarak adlandırılmaktadır⁵.

Güney Kafkasya, Transkafkasya veya Kafkasardı bugünkü Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan devletlerini kapsayan, İran, Rusya ve Türkiye arasında, Büyük Kafkas sıradağlarının güneyinde yer alan coğrafi-siyasi bölgedir. Doğu Avrupa'da yer alan Azerbaycan'ın kuzeydoğu kesimi dışında, Güney Kafkasya'nın çoğu coğrafi olarak Güneybatı Asya'da yerleşmektedir. Buna rağmen siyasi açıdan bölge tamamen Doğu Avrupa'nın hissesi olarak tanınmaktadır⁶.

¹ Larousse, 1969: 452

² Ateş, 2013: 165

³ Ateş, 2013: 168

⁴ Tavkul, 2002: 11–13

⁵ Çelikipala, 2006: 64

⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Güney_Kafkasya

Güney Kafkasya veya Transkafkasya olarak adlandırılan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı kapsayan bu saha Hazar denizi ile Karadeniz arasında eski baharat ve ipek yolları üzerinde bulunan ve kelime olarak Kafkasya ötesi anlamına gelen bir coğrafi konumu göstermektedir. Bu bölge Akdeniz dünyasını Orta Asya'ya, bozkırları da Yakın Doğu'ya bağlamaktadır.

Karadeniz'in doğu bölümünde bulunan Taman yarımadasından Hazar denizinin batısında yer alan Abşeron yarımadasına kadar olan dağlık alana Güney Kafkasya denilmektedir.

Rusların “Bolşoy Kavkaz” (büyük Kafkas) adlandırdıkları Büyük Kafkas sıradağları; kuzeybatıda Novorossiysk'ten; güneydoğuda Bakü'ye kadar yaklaşık 1100 km uzunluğu ve 150–200 km'lik genişliğiyle, kuzey-güney yönlü sıra dağlardan oluşur. Rusça “Malıy Kavkaz” (küçük Kafkas) denilen Küçük Kafkas sıradağları; Büyük Kafkasya'ya göre, daha kısa ancak daha karmaşıktır.

Azerbaycan'ı, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı da kapsayan Güney Kafkasya Küçük Kafkasya bölgesidir.

Kafkasya coğrafi konumuyla, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle tarih boyu bir cazibe merkezi, farklı dillere, kültürlere, ırklara mensup insanların çoklu dillerin konuştuğu, düşüncelerin yaşadığı bir coğrafyadır. Mücadelenin, şevkin, heyecanın, hırsın ve tutkunun coğrafyasıdır burası. Kafkasya, ilkçağlardan itibaren yine farklı kültürlerin, medeniyetlerin, çatışmaların bulunduğu bir coğrafyadır. Güney Kafkasya ise bu çerçevede bölgenin en zengin bölümünü oluşturur. Gürcistan'ın da içinde bulunduğu Güney Kafkasya, coğrafi ortam, insan hayatı için elverişliliği bakımından dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul görülür¹.

Coğrafi konumu itibarıyla bir kavşak özelliği taşıyan Kafkasya, değişik yönlerden gelen kavimlerin bir uğrak yeri olmuştur. Bu kavimlerden bir kısmı gelip geçerken, bir kısmı burada kalıcı yerleşmiştir. Bölgenin yerlisi olan veya daha sonra bölgeye yerleşen ve Kafkasya'nın doğasına paralel, özgün bir yerleşim tarzı sergileyen kavimler, birbirine karışmaksızın, ayrı-ayrı bölgeleri yurt edinmişlerdir. Dolayısıyla, bölgedeki kavimler arasında önce fiziksel/coğrafi, daha sonra da siyasal olarak yalıtım meydana gelmiştir. Bu durum buraya gelmiş siyasal güçler tarafından ne yazık ki istismar edilmiştir.

¹ Dasxurensi, 1961: 4

Genelde dağlık bir bölge olan Kafkasya'da yerleşim bölgeleri büyük oranda yüksek yaylalara ve derin vadilere yayılmış bulunmaktadır. Yüksekliği fazla olan bu dağ silsilesi bölgedeki insanların tarihlerini, kültürlerini ve karakterlerini başkalarından farklı kılmıştır. Askeri açıdan büyük ölçüde savunma olanağı sağlayan dağlar; kültür, dil ve etnik bakımdan bölünmüş bir coğrafyanın doğmasına da neden olmuştur. Zira "Rus Edebiyatının Güneşi" olarak bilinen Aleksandr Puşkin 1829 yılında Rus ordusuyla birlikte Erzurum'a yaptığı yolculukta Kafkasya diyarında farklı diller konuşan ve farklı kültürlere sahip etnik toplulukları engin kültürel birikimiyle çok güzel bir şekilde anlatmaktadır¹.

Bu coğrafi bölgenin ismi farklı dillerde farklı şekillerde geçer. İsimlendirmede daha çok coğrafi yön, mevki ön görülmektedir. Rusça "Zakavkazye", İngilizce "Transcaucasus" deyimleri Kafkasya ötesi anlamına gelir ve bu deyim Kafkas dağlarının güneyinden bakıldığında doğrulanmaz. Gürcüce "Amierkavkazia" (bu taraf Kafkasya) veya "Samxret Kavkazia" (Güney Kafkasya), Azerice Cenubi Kafkas veya Güney Kafkas, Ermenice Andrkovkaz isimlendirmeleri mevcuttur. Kendi döneminde bu bölgeye Osmanlıca ve Azerice Arapçadan gelme "Mavara-i Kafkasya" deyimini kullanılmıştır. Günümüzde Türkçe İngilizceden gelen Transkafkasya veya Güney Kafkasya isimlendirmeleri daha yaygındır. Bizce, Türkçe "Güney Kafkasya" isimlendirmesi anlamı daha net ifade etmektedir.

Transkafkasya ya da Güney Kafkasya denildiğinde bir coğrafi bölge kastedilmektedir. Bu bölge Büyük Kafkas sıradağlarının doruklarından başlayarak, Küçük Kafkas sıradağlarının güney eteklerine kadar uzanmaktadır.

Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bu bölgede yer alan ülkelerdir. Bir de bu bölgede ezeli Gürcistan toprakları olan, Gürcistan hudutları içerisinde özerk cumhuriyet ve vilayet statülerine sahip olmuş, 1990'lılarda de-facto bağımsızlıklarını ilan etmiş Güney Osetya ve Abhazya bölgeler bulunmaktadır. Ağustos 2008 Gürcistan– Rusya savaşı sonrası bu araziler Rus askerlerinin kontrolündedir ve hudut pasaport kontrolü yapılmaktadır.

Güney Kafkasya, aynı zamanda Türklerin Anadolu'ya göç yollarından biridir. Bu yüzden tarihsel coğrafya açısından Türkiye ile Gürcüler arasında ilişkiler Türk göçlerine kadar dayanmaktadır.

¹ Puşkin, 2011: 32–45

Bu bölgede “otantik halklar” olarak tanımlanan Gürcüler, Megreller, Lazlar, Abhazlar çok eski zamanlardan beri bu coğrafyada yaşamaktadırlar. Bu halklar, bu sürekliliği coğrafyanın koruyuculuğuna borçludurlar¹.

Tarih boyunca bir “tarih ile coğrafya” ilişkisi süregelmektedir. Tarih, hareketin, coğrafya ise durağanlığın simgesi olarak kabul edilir.

Bu anlamda tarih, zayıf halkların düşmanı, koruyucu coğrafya ise dostu olmuştur, Kafkasya halkları dillerini, kültürlerini ve kimliklerini bu güne kadar getirmişler.

Gürcistan; Kafkas dağlarının güneybatısının orta kesiminin güney yamacında yer almaktadır. Aynı zamanda Küçük Kafkas sıradağlarının kuzey yamacındaki ovasını kapsamaktadır. Yüz ölçümü 69.700 km²dir.

Kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneydoğusunda Azerbaycan, güneyinde Ermenistan, güneybatısında Türkiye ile komşudur. Ülkenin çoğu kısmının rakımı 1000 m civarındadır.

Gürcistan; 4 ovadan oluşmaktadır: Kolhida, İç Kartlı, Aşağı Kartlı, Kaheti. Surami sıradağı ülkeyi ikiye bölmektedir: Doğu Gürcistan ve Batı Gürcistan olarak. Batı Gürcistan'da hava sıcak ve nemli, Doğu Gürcistan'da ise iklim karasaldir. İklim koşullarının çeşitliliği, hayvancılığı ekonominin önemli sektörü haline getirmiştir. Ayrıca, ova ve dağlık bölgelerde, tarımcılık, bahçivanlık, Karadeniz şeridinde bulunan bölgelerde ise subtropikal iklim burada, çay, limon, portakal, narinci, incir, nar gibi meyveleri yetiştirme olanağı sağlamaktadır.

Bölgenin demografik yapısı çok çeşitlidir.

Bölge halkları, bölgenin dağlık oluşundan ötürü kültürel olarak birbirlerinden ayrılmaktadır. Örnek verecek olursak Gürcistan'ın nüfus demografisini statiksel verilerle gözlemlemek mümkündür (tablo 1).

Birçok toplulukların uğrak bölgesi olduğu için, çeşitli milletler buraları iskân ederek ve yurt edinmiştir; dolayısıyla, burası çok karmaşık bir etnik çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Burası sürekli hâkimiyet kurma eksenli çatışmanın merkezi, arazinin dağlık olması ve toplumların iç içe yaşamasından dolayı hiçbir devlet tam olarak egemenlik kuramamıştır.

Ayrıca tarih boyunca doğudan batıya göç eden pek çok etnik grubun da sığınağı

¹ Uludağ, 1999: 82–83

olmuştur, dağların bu ulaşımı engellemesi, bu farklı etnik grupların asimile olmasını değil, bütünleşmesini sağlamıştır.

Osmanlı tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa, Gürcistan'ı Tiflis Hanlığı ve Açıkbaş Gürcü beylikleri olmak üzere ikiye ayırmakta, Tiflis hanlığını İran, diğer üç beyliği de Osmanlı memleketinden saymaktadır¹.

19. yüzyılda gerçekleştirilmiş genel nüfus sayımı verilerinden:

Tablo 1: Gürcistan'da 19. yüzyıl üzere nüfus sayısı istatistiği (bin kişi hesabıyla)²

Bölgeler	1865		1886		1897		1886–1897 artış
	nüfus	%	nüfus	%	nüfus	%	
1. Kartlı-Kaheti	507.6	39,4	652.8	39.8	785.5	40,4	120.1
2. Mesheti	86.8	6,7	122.6	7.5	142.2	7,3	115.4
3. İmereti	261.0	20,2	340.7	20.8	382.4	9,7	111.0
4. Raca	49.8	3,9	64.3	3,9	70.5	3,6	93.9
5. Samegrelo	187.7	14,6	250.4	15,2	236.4	12,2	111.0
6. Svaneti	9.1	0,7	9.5	0,6	91.7	4,7	119.1
7. Guria	59.0	4,6	75.8	4,6	50.1	2,6	154.8
8. Abhazya	79.2	6,1	69.2	4,2	105.4	5,4	141.3
9. Acara	48.5	3,8	56.6	3,4	78.3	4,1	966.6
toplam	1.289.2		1.641.9		1.942.5		

Tablodan gördüğümüz üzere, 1886–1897 yıllarda ahalinin artışı dikkat çekmektedir. Bu artışın nedeni göçler olmuştur. Rusya'nın iç guberniyalarından (illerinden) daha çok göçler olmuştur. Göçmenler daha çok Abhazya'nın boşalmış köylerine yerleşmişlerdi.

Birinci Dünya savaşı öncesi Kafkasya nüfusu 7 milyon idi. Bunların çoğu Azeriler, Ermeniler ve Gürcülerden oluşmuştu. O zamanlar Azerilere Tatar denilmişti.

Aynı dönemde Kafkasya'da 450 bin Rus, 100 bin Osetin, 50 bin Abhaz, 30 bin Kürt ve çok az sayıda Yunan, Alman ve Yahudi yaşamıştı.

Tablo 2: Gürcistan'da 1914–1917 yılları nüfus sayısı istatistiği (bin kişi hesabıyla)¹

¹ Ahmet Cevdet Paşa, 1809: 55–56

²Kavkazskiy kalendar, 1865; Kavkazskiy kalendar, 1885; Pervaya vseobşaya perepis, 1897; Caoşvil, 1968

bölgeler	1914		1917		1914–1917 artış-azalış
	nüfus	%	nüfus	%	
1. Kartlı-Kaheti	1153.0	42,7	977.4	41,4	- 175.6
2. Mesheti	200.9	7,5	176.6	7,5	- 24.3
3. İmereti	490.5	18,2	450.9	19,1	- 39.6
4. Raca	88.8	3,3	84.6	3,6	- 4.2
5. Samegrelo	286.4	10,6	267.6	11,4	- 18.8
6. Svaneti	60.8	2,3	57.2	2,4	- 3.6
7. Guria	111.4	4,1	119.5	5,1	+ 8.1
8. Abhazya	194.9	7,2	148.6	6,3	- 46.3
9. Acara	110.9	4,1	75.4	3,2	- 35.5
toplam	2697.6		2357.8		- 339.8

Günümüzde Gürcistan'da 35 etnik grup yaşamaktadır, bunların % 10'u Azerbaycan Türkleri, % 8'i Ermenilerdir. Burada 130 Azerbaycan dilli ve 120 Ermeni dilli okul faaliyet göstermektedir. Resmi devlet dilinin Gürcüce olmakla, konuşma dili olarak Azerbaycan Türklerinin yoğun buldukları Borçalı bölgesinde (Marneuli, Bolnisi, Dumanisi, Kardabani ilçelerinde) hem de Azericedir, yine Ermenilerin yoğun buldukları Meshet-Cavaheti ilinde hem de Ermenicedir.

Güney Kafkasya'nın tarihsel gelişimini izleyelim.

Güney Kafkasya bölgesi tarih boyunca siyasal, dinî ve kültürel yarışmaların ve mücadelelerin alanı olmuştur. Bölgenin eski devletleri içinde Albanya, Ermenistan ve İberya krallıkları yer almaktadır. Bu krallıklar daha sonra Ahameniş İmparatorluğu, Part İmparatorluğu ve Sasanlı İmparatorluğu'na birleştirilmişler. Sonuçta, önce Zerdüşçülük, sonra da Hıristiyanlık bölgede egemen dinler olmuşlardır.

Jeopolitik önemi ve Avrupa ile Orta Asya arasında geçiş niteliğine sahip olan bu bölgenin stratejik önemi tarihi yönlendirecek çok sayıda gelişmeler sahne olmuştu.

7. yüzyılda bölgeyi Hilafet'in ele geçirmesiyle Güney Kafkasya'da İslam yayılmaya başlamıştır. Sonraki yüzyıllar içinde Selçukluların, Moğolların ve Türk hanlıklarının egemenliğinde olan bölge, 1501'de Safevî devletinin yönetimine geçmiştir. 17. yüzyıldaki kısa süreli Osmanlı egemenliği dışında, 18. yüzyılın ortalarına kadar bölge genel olarak Safevî egemenliğinde kalmıştır.

¹ Kavkazkiy kalendar, 1915: 221–226; Caoşvili, 1968 : 32-34

1736'da Safevî devletinin çöküşünden sonra sembolik olarak İran yönetiminde olan Güney Kafkasya'nın güney kesiminde fiilen bağımsız Türk hanlıkları kurulmuştur. 19. yüzyılın başında gerçekleşen iki Rus-İran savaşının sonucunda Güney Kafkasya tamamen Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edilmiştir¹.

Yüzyıllar boyunca Güney Kafkasya siyasal, ekonomik, stratejik ve kültürel açılardan önemli bir geçiş noktası olmuştur. Güney Kafkasya'nın coğrafi konumu dünya politikasını etkilemekte, bu bölgenin sahibi olan kuvvet, dünya siyasetinin önemli aktörleri arasında yer alma şansını yakalamaktadır. Bundan dolayı tarih boyunca büyük, merkez devletler bu bölgeye sahip olabilmek için büyük caba sarf etmişler. Bu ise takibinde savaşları, sürgünleri, yabancılaşmayı getirmiştir.

Dünyanın birçok ülkelerinde yaşayan, her türlü milli ve kültürel değerlerini kaybetmekle bir toplum olarak defalarla tarih sahnesinden silinme olanağıyla karşı karşıya kalan Güney Kafkasya halkları, içinde buldukları bu durumun en başlıca nedeni, yayılmacı Rusya politikası olmuştur.

Özellikle, 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan, şiddetlenen savaşlar dolayısıyla Güney Kafkasya'ya Batılı devletlerin de ilgisi artmıştır. Zira bu savaşlar sadece işgal harekâtı olarak kalmamış, gelişen süreç içerisinde Güney Kafkasya'da devrimler, toplumsal sarsıntılar, var olma, yurttaşsızlık ve göç sorunlarını beraberinde getirmiştir.

18.-19. yüzyıllarda Osmanlı-Rusya savaşları sahnesinin merkezinde coğrafi alan olarak Kafkasya vardı. 1801'de Gürcistan'ın Rusya ilhakından sonra Osmanlı devleti ve Rus imparatorluğu komşu olmuşlardı.

Özellikle Rusya açısından Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısı olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz yoluyla sıcak denizlere inme politikasına hem de Orta Asya hakimiyetine önemli ölçüde zarar vermektedir. Rusya'nın bölgedeki bu tutumu Osmanlı Devleti'nin ister istemez bir karşı reaksiyonuna sebebiyet vermektedir. Osmanlı'nın bölgeye yönelik Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için Kırım- Kuzey Kafkasya-Kazan hattında hakimiyet kurmak istemektedir.

Kafkasya bölgesinde en önemli değişimler ise 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye, Gürcistan ve Rusya'da yaşanan olaylar olmuştur. Bu ülkeler arasında gerçekleşen müzakereler ve antlaşmalar, tüm 20. yüzyıl boyunca Güney Kafkasya'da

¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Güney_Kafkasya

Türk ve Rus ilişkilerinin algısının temellerini ve dengesini oluşturmuştur. Hızla gelişerek Güneye inmekte olan Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgalini önlemek, Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya ile coğrafi birleşmesini önlemek, Uzak Doğu ticaretinin önemli noktaları durumundaki Karadeniz'in doğu limanlarını ele geçirmektir¹.

Güney Kafkasya'da meydana gelen gelişmeler birçok zıt kuvvetlerin çatışma halinde olduğu bir ortamda meydana gelmiştir. Doğu ile Batı, Müslümanlık ile Hıristiyanlık, bireysel özgürlük ile toplumsal kölelik, doğal davranış ile siyasal davranış, duygusallık ile hesaplılık ve benzeri birçok farklılıklara neden olmuştur.

1864 yılında Kafkasya sakinleşmişti. Ancak 13 yıl sonra Türkiye ile Rusya arasında yeni savaşlar başlamıştı. Bu savaşlarda Türkler yenilerek, Ayastefanos ve Berlin antlaşmasını imzalamışlardı. Bu antlaşmaya göre, Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştı. Artık Gürcistan tümlükle, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın çoğu kısmı Rusya'nın eline geçmişti. Ermenistan'ın bir bölümü Osmanlı'da, Azerbaycan'ın büyük kısmı İran'da kalmıştı.

Kafkasya'nın Rusya ile birleştirilmesi bu bölgede yaşayan toplumların talihinde yeni bir sayfa açmıştı. Kafkasya halklarının Rusya imparatorluğu iktisadi sistemine bütünleşmesiyle birlikte onların sosyal düzenlerinde de değişimler başlamıştı. Rusya verdiği sözü tutmayarak bölgesel muhtariyetlerin haklarını kısıtlamıştı. Rusya bağımsız denizlere çıkmak için Kafkasya'yı bağlayıcı bir yol gibi görmüştü. Rusların bu isteği bölgede boğazları elinde bulunduran sadece Türkleri rahatsız etmemişti, Hindistan'ı sömürge haline getirmiş İngiltere'yi de endişelendirmişti.

Tüm Kafkasya'nın yönetsel merkezi Tiflis idi. Kafkasya eyalet düzenine göre ayarlanmıştı. Bu eyaletlerin sınırları milli, mezhepsel ve iktisadi unsurlar dikkate alınmaksızın belirlenmişti. Bu da Kafkasya'da yaşayan topluluklar için çatışmaları beraberinde getirmişti.

Rusya'nın Kafkasya yeraltı zenginliklerini sömürmesi yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. İktisadi sistem değişmiş ve şehirlerde burjuva (kentsoylu) ve işçi sınıfı oluşmaya başlamıştı. Demir yolunun kullanılmaya izin verilmesinin ardından Kafkasya'daki medeni gelişimine katkıda bulunmuştu.

¹ Ateş, 2013: 169

Özellikle, Bakü, Tiflis, Batum ve Aleksandropol¹ sosyal durumu değişen şehirler idi. İktisadi, kültürel gelişim Kafkasya'daki gençlerin Rusya imparatorluğunun ve Avrupa ülkelerinin üniversitelerinde eğitim almalarıyla medeni sıçrayışına fırsat yaratmıştı. 1872 yılında Tiflis–Poti arasında bir demir yolu daha yapılmıştı. Rus, Ermeni ve Batılı işadamları maden ocaklarını çalıştırmağa, fabrikalar ve büyük işletmeler kurmaya başlamışlardı². Ancak tam olarak Avrupa modeli bir burjuva ve proletarya ortaya çıkmamıştı. Buradaki burjuva sınıfları Çar rejimiyle işbirliği yapmıştı. Bu durumda Rusya'nın Kafkas'taki topluluklara ezici baskısı onlarda “ulusal vicdanı” hızla uyandırmıştı. Bunun neticesi olarak milli kimliklerini öne çekmeye başlayan partiler yapılanmaya başlanmıştı. Bu partiler hem Rusya ile işbirliği yapan burjuvaları hem de Rusların politikasını eleştiriyordu.

“Ulusal vicdanın” önderi İlya Çavçavadze idi (1837–1907). O aynı zamanda Pirveli dasi (birinci grup) adını taşıyan edebi ve toplumsal bir akımın da başıydı³. Gürcülerce “millet babası” olarak değerlendirilen ve sevilen İlya Çavçavadze Tiflis'te sıkı bir lise ve dini eğitim aldıktan sonra Rusya'ya gitmiş, üniversitede hocaları tarafından sürekli ötekileştirilmeye maruz kalmıştı. Üniversitedeki karışıklıklar yüzünden okulu yarıda bırakıp Gürcistan'a dönmüştü. Çeşitli devlet kurumlarında çalıştıktan sonra Rusya'da maruz kaldığı ayrımcılığı, aldığı sıkı eğitim ve bunun zararlı etkilerini kendi toplumu yaşamasın diye, onlara “ulusal bilinci” ve “ulusal ahlak” duygularını toplumda uyandırmaya başlamıştı. Çavçavadze için düşman imge çar rejimiydi. Bu rejime karşı düşmanlığını, hem sanatsal hem de yazınsal olarak ifade etmişti, yazdığı yazılar yüzünden defalarca tutuklanmıştı, ama tutkusundan asla vazgeçmemişti, edebi ve siyasal-toplumsal çalışmaları nedeniyle Rus otokrasisi tarafından istenmeyen bir adam ilan edilmişti. 1907 yılında bir suikast sonucu öldürülmüştü⁴.

¹ Şırak ilinin en büyük şehri. Başkent Erivan'ın 120 km kuzeybatısında yer alır, Ermenistan'ın ikinci büyük şehri. Tarih boyunca pek çok kere ismi değiştirilmiş; bilinen ilk ismi Kumayri, Gümrü, 1840–1924 kadar Aleksandropol, Rus Komünist Devriminden sonra Leninakan, Sovyetler dağıldıktan sonra eski adını aldı.

² Laorusse, 1969: 4862–4865

³ Giorgi Tzereteli'nin (1842–1900) yönettiği ve daha radikal olan “İkinci grup” (Meore dasi) izledi, bunun arkasını da “Üçüncü grup” (Mesame dasi) Marksist görüşü benimsediler, 1898'den sonra üyelerinin arasına İosef Cuğaşvili gibi bilinen Stalin katılmıştı. Fakat Jordania başkanlığındaki Menşevikler partide denetini ellerine geçince, Stalin, Lenin ile birleşmek üzere Kafkasya'dan ayrıldı (bknz: Larousse, 1969: 452).

⁴ Jğenti, 1957: 12

Rusya çarı Aleksandr (1881–1894) döneminde yoğun bir Ruslaştırma politikası uygulanmaktaydı. Okulların dili yalnızca Rusça idi.

Çar rejiminden kurtulmak için devrimci kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştı. 1892 yılında Gürcü aydınlar Zestafoni kasabasında bir araya gelerek, milli mücadele planları hazırlamışlardı. Onların içinde Noe Jordania, Filipp Maharadze, Noe Ramişvili gibi geleceğin siyasal önderleri bulunmuşlardı. Onlar Sosyal-Demokrat Partisi kurma kararına gelmişlerdi. Partinin ismi Mesame dasi (Üçüncü grup) olarak belirlenmişti¹. Bu partinin bir de “Kovalı” (tarla) adında gazeteleri yayınlanmıştı. 1900 yılında Rus sosyal-demokratlarla birleşince bu parti “Brdzola” (mücadele) adında bir gazete bırakmıştı. Bu gazete komünist ve sınıf çatışmasını destekleyen yazılar yayınlamıştı. İoseb Cuğaşvili (Stalin) de kendi siyasal görüşlerini bu gazete sayfalarında paylaşmıştı.

Bu arada Çar rejimi kendi despot siyasetini yeniden tatbik etmeye devam etmişti. Sosyal-Demokrat Partisi'nin mensubu olan birçok üye tutuklanmıştı. 1906'da teşkil olunan Duma'nın ilk meclisinde birçok Gürcü sosyal-demokratlar yer almıştı.

19. yüzyılda Rusya Sosyal-Demokrat Partisi kendi siyasal görüşlerini Kafkasya'ya yayılmaya başlamıştı. Bu siyasal görüşe göre, Sosyal-Demokrat Partisi, Kafkasya işçilerinin ve topluluklarının da haklarını savunan tek partidir. Onlara göre, Kafkasya kavimleri ve işçileri burjuvazinin hedefleri yolunda kullanılmaktadır². Ancak bu görüşler Kafkasya'yı tam etkisi altına alamamıştı, çünkü bu ideolojinin taşıyıcıları Kafkasyalı değillerdi, onlar daha çok Rusya devriminin öncüsü Vladimir İlyiç Lenin (1870–1924) ile dış ülkelerde çalışan adamlar idiler.

1903 yılında Bakü, Tiflis, Batum kentlerinin ve diğer bölgelerin sosyal-demokrat örgütleri birleşmişti. Rus Sosyal-Demokrat Partisi'nin ilk Kafkasya Komitesi tesis edilmişti. Bu kurum “Burjuva proleter” adında üç dilde (Rusça, Gürcüce, Ermenice) gazete yayınlamıştır.

¹ Güney Kafkasya'da ilk sosyal-demokrat siyasal örgütü, 1892 Noe Jordania tarafından tesis edilmiş, başlıca amacı bölgedeki haksızlığı barışçıl bir şekilde sosyal reformlar yaparak halline kavuşturmak, ancak 1900 yıllardan sonra sınıf çatışmalarına öncelik vermeye başladılar ve devrime kaydılar. Rus sosyal demokratlarla yaklaşarak, Marksizm'e doğru kaydılar, 1903 tamamen parçalandılar (bknz: Vaçnadze, 1992: 172–174).

² Bu güne kadar tüm toplum tarihi, sınıf mücadelelerin tarihidir. Özgür ile köle, partiysen ile pleb, senyör ile serf, kısacası ezen ile ezilen, birbirleriyle sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş gizli ya da açık mücadele de bulunmuşlar. Ne var ki burjuvazinin dönemi olan çağımızın da başlıca özelliği, sınıf karşıtlarının basitleştirilmiş olmasıdır. Giderek toplumun tümü birbirine düşman iki safha, birbirini doğrudan karşıtı iki büyük sınıfa ayrılacaktır: Burjuva ve Proletarya (bknz: Marx, 2008).

1905 yılında Rusya'nın Japonya karşısında yenilgiye uğraması onun itibarına büyük bir darbe indirerek, iç muhalefeti güçlendirmişti. Teşkil edilen komiteler Çarlık Rusya'ya karşın itiraz yürüyüşleri yapmaya başlamıştı. Çiftçiler büyük feodallere saldırmış, hatta ordunun içinde kargaşa başlamıştı, Çar rejimi kargaşa yaratanları yakalayıp sürgüne göndermişti.

1914'te Osmanlı'nın Birinci Dünya savaşına girmesi Kafkasya'da siyasal durumu değiştirmişti. Kafkasya'ya önce Türk Ordusu ilerlemişti, sonra Kafkasya müttefik güçlerin orduları tarafından işgal edilmiş, sonunda yine de Ruslar Kafkasya'yı ele geçirmişlerdi.

Bu arada Rus Sosyal-Demokrat Partisi içinde bulunan Gürcüler, Gürcistan'da bir toplantı yaparak, savaşa bağı "müdafaa" konumu almışlardı. Çünkü onlar Rusya'da demokratik rejimin yönetime gelmesiyle savaşın sona ereceğine inanıyorlardı; bu demokratik rejimin kurulmasıyla milletlerin haklarına saygı duyacağını beyan ediyorlardı. Çar Rusya'sı devrinde Güney Kafkaslarda durum böyleydi.

Birinci Bölüm

1.1. Ekim 1917 Rusya devrimi ve Güney Kafkasya

Bilindiği üzere, Ekim devrimi, Bolşevik devrimi, Rus devrimi ya da Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, Rusya'da Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917 (miladi takvime göre 7 Kasım 1917) günü Petrograd'daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Vladimir Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlayan ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasına yol açan olaydır. Ekim devrimi en büyük sosyalist devletin kurulmasını ve sosyalist sistemin tüm dünyaya yayılmasını sağlayarak, 20. yüzyılın dünya tarihini etkilemiş en önemli olaylarından biri olmuştur.

Ekim Devrimi'nin amacı genel olarak otokratik sistemi yıkmak, Rusya'yı emperyalist savaştan kurtarmak, işçi ve köylüleri temsil eden iktidarı kurmak, toprak aristokrasisine karşı halkın büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul köylü kitleleri lehine toprakları kolektif mülkiyete devretmek, burjuvaziye karşı emekçi sınıfının çıkarlarını savunmaktı. 1917 Ekim'de Bolşevikler Petrograd'da askeri devrim yaparak, çar rejimini yıkıp Kafkasya'da yeni bir çağ başlatmışlardı.

Rusya'nın Osmanlı politikasına karşın Jön Türker de kendi siyasetlerini gerçekleştiriyordu. Fakat 19. yüzyıl boyunca Rusya ile yapılan savaşlarda yenilgiye

uğramasından dolayı açık mücadeleye girmekten çekinmeye başlamıştı. Osmanlı Rusya'nın güneye inmesine karşı Kafkasya Müslümanlarından yararlanmaya, Rusya ise Kafkasya Müslümanlarını tehlike doğurduğundan dolayı Anadolu'ya göç ettirmeye çalışıyordu¹.

Bolşeviklerin etken faaliyetlerine rağmen, Rusya'nın diğer bölgeleri gibi Güney Kafkasya'da da Şubat ihtilali ansızın oldu. Bu günler içinde Güney Kafkasya'da ihtilalcılara karşı harekât başlanmıştı. Bolşeviklere karşı her türlü tedbirler alınarak onların örgütleri dağıtılarak güçsüz bırakılıyordu.

Bu arada Güney Kafkasya'da popüler olan Menşevikler, Müsavat ve Taşnak partileri yardımıyla yerel hükümet Bolşeviklerin kalabalık mitinglere ve kargaşalara katılmasını engelliyordu. Her engel aslında yeni bir stratejinin başlangıcıydı. Bolşevikler inatçı ve azimli idiler, her engelleniş, onların yeniden güçlenmesi demek idi; böylece, işçiler ve askerler arasında propaganda yapmayı ve konsey kurmayı başardılar. Yerel ihtilalcılar ve Rusya geçici hükümeti kurulmasından sonra Kafkasya Genel Valiliği istifa etmek zorunda kaldı. Yerel yönetim, Rusya geçici hükümetinin 9 (22) Mart 1917 tarihli kararıyla Rusya Duması için seçilen Güney Kafkasya mebuslarından (milletvekilllerinden) oluşan geçici yönetim kurumu olan Ozakom'un (Özel Transkafkasya Komitesi) eline geçti.

Bu arada Bolşevikler özellikle Gürcistan'ın tüm bölge ve şehirlerinde işçiler ve askerlerden yerli komiteler kurdular. Böylece Gürcistan'da, hem de Güney Kafkasya'da çifte iktidar dönemi başlamış oluyordu. Bundan dolayı partiler kendi aralarında anlaşarak, işbirliği kurmaya çalışıyorlardı. Fakat Bolşevikler ve diğer partiler arasında ideolojik çatışma yaşanmasından dolayı aralarındaki ilişkiler tamamen kopmuş düzeydeydi.

Ekim ihtilalından sonra Bolşevikler Kafkasya'da hükümete geçmek için daha aktif faaliyetlere başladılar. 15 Kasım 1917'de "Ozakom" kendini feshederek yetkilerini Bolşeviklerin yardımıyla kurulan işçi ve erler konseyi tarafından seçilmiş Güney Kafkasya (Transkafkasya) Komiserliği'ne devretti.

Kimse Güney Kafkasya'da bağımsız Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan cumhuriyetlerinin ortaya çıkacağını zannetmiyordu. Ayrıca, 8 Aralık 1917'de Tiflis'e gelen Üçlü İtilaf Devletleri temsilcileri bölgede Gürcü siyasetçilerle görüşürken Rusya

¹ Sarkisyan, 1962: 117

imparatorluğunun dağılmasını tanımadılar ve Güney Kafkasya Komiserliği'nin Ukrayna'da ve Sibiry'a'da Bolşeviklerden ibaret bağımsız hükümetlerle ilişkiler kurup Bolşeviklere karşı onlarla beraber çıkmasını tavsiye ettiler. Bununla birlikte, Osmanlılara karşı savaşın devam etmesi için Gürcülerden ve Ermenilerden gönüllü birlikler oluşturulması istendi.

Rusya'da devrim öncesi üç farklı anlayış vardı: Menşevikler, Bolşevikler ve “sürekli devrim” teorisyeni olan Troçki. Her üç kesimin benzer bir temel olmasına rağmen, yöntemleri ve varış noktaları çok farklıydı.

Her şeyden önce Rusya'da başlayacak devrim, öncelikle çarlığı kaldırıp, yerine genel oy hakkına dayalı bir cumhuriyetin kurulması, bu yolda bir kurucu meclisin toplanması, feodal toprak mülkiyetinin dağıtılması, toprak reformlarının yapılması ve yasalar önüne eşitlik amaçlanıyordu.

1917 yılındaki Şubat devrimi Kafkasya halkları tarafından coşkuyla karşılandı. Kafkasya halkları tarihsel arzularını gerçekleştirmek için uzun yıllar bu inkılâbı bekliyorlardı. Çar esaretinden kurtulmak, sosyal ıslahatlar hayata geçirmek, milli meseleleri çözümü, savaş dolayısıyla ortaya çıkan felaketlerin son bulması gibi istekler Şubat devriminin beklentileri arasındaydı.

Çar yönetimi verimsiz, baskıcı ve istikrarsız bir yönetim idi. Çarın bu baskıcı zihniyetine karşı zaten 1905'de köylüler ayağa kaldırılmış, ülkeyi ciddi bir borç batağına sürükleyen Çar yönetimine karşı devrim girişiminde bulunulmuştu. Çar döneminde ülkenin asıl efendisi sermayeydi; bu yüzden burjuva Çar rejimini devirip siyasal iktidarı ele geçirmek istedi. Ancak burjuva da yalpalıyordu ve kendi içindeki sorunları çözmekte zorlanıyordu¹. Buna rağmen Çar rejiminin çökmesi için, toplumda sayıca çok olan proleterler özgün ağırlığını koyarak, kitlelerin ayaklandırılmasına çalıştı. Proletarya burjuvaziye karşı sınıf mücadelesini olağanüstü hızlandırıp, eşsiz bir ölçüde yoğunlaştırmak ve durumu sınıflar arası iç savaşa dönüştürmeye gayret etti².

Aslında devrime baktığımız zaman yıllardır işçiler, devrimci partilerin temsilcileriyle temas haindeydi. Dolayısıyla, bu işçileri kitlesel halde eyleme sürüklemek niteliksel bir boyut kazandırmıştı. Devrimi iki sınıf gerçekleştirmişti: biri toprak sahibi, diğeri ise onlara bağlı olan işçiler. Bu durum Güney Kafkasya'da ikili

¹ Lenin, 1995: 17–26

² Lenin, 2009: 145

iktidarı meydana getirmişti.

Ekim devrimi mimarlarından meşhur Marksist teorisyen Troçki bu ikili iktidarı şöyle tarif ediyordu: “İkili iktidar otoritenin eşit olarak, düşmana karşı sınıflar tarafından ülkenin yönetimi konusunda her adımda birbirini itekleyen, birbirine tümünden uyumsuz devlet örgütlemelerine – biri çürümüş, diğeri yeni oluşan – dayandıkları yerde ortaya çıkar. Bu koşullar altında, mücadele içindeki her bir sınıf ele geçirdiği iktidar parçası güçler dengesi ve savaşın evleri tarafından belirlenir”¹.

4 Mart 1917 gününde Noe Jordania başkanlığında Amele (işçiler) Temsilcileri Konseyi, 6 Mart'ta Askeri Temsilciler Konseyi tesis olundu. Şu iki kurul 26 Mart'ta birleşerek, Amele ve Askerler Temsilcileri Konseyi oluşturdular. İlk başkan da Nikoloz (Karlo) Çheidze olmuştu. 18–22 Mart günlerinde ilk kurultay çağırıldı. İrakli Tzereteli ve Nikoloz Çheidze Menşeviklerin² sözcüleriydi. İkili bir iktidar oluşmuştu. Menşeviklere göre, gerçekleşmiş olan inkılâp bir burjuva devrimi olduğu için, gerçekleşmesi beklenen devrimin sınıfsal inkılâp olması için devrimin motor gücü, ana ekseni Burjuva olmalıdır. Çünkü bunun iktisadi bir boyutu vardı, sanayiye dayalı üretim ülkede geniş çaplı bir ilerleme kaydetmediği müddetçe Rusya gibi köylü bir ülkede devrim ilerleyemezdi³.

Rusya'daki baş düşmana karşı mücadele etmesi olayı daha da aşırıya götürmüştü. Bu yüzden daha ileri gidilmesi, düşman olan burjuvaziye ürküteceğinden devrim kendisini kaybedebilirdi. Bunların hepsi aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmeliydi. Kısacası, devrimi başka bahara ertelemek daha uygun görünmekteydi. Bu durumda en mantıklı olan, burjuvazi ile işçilerin birbirine yakınlaşması ve demokratik yöntemlerle birlikte hareket etme olanağı sağlamaktır. Böylece, Güney Kafkasya'yı etki altına almaktı.

Menşeviklerin bu görüşü Kafkasya Bolşeviklerini rahatsız ediyordu. Bolşeviklerin milli meselelere bağlı çözüm anlayışı Menşeviklerle uygun gelmediği için iktidar ikiye parçalanmıştı. Bolşevikler ise liberal burjuvaziye kesinlikle güvenilemeyeceğini ve liberal burjuvazinin tek derdinin, çarlıktan vaatler kopararak

¹ Troçki, 1999: 215

² Rus Sovyet Demokrat İşçi Partisi'nin 1903 yılında Londra'da toplanan ikinci kurultayında program yapılırken parti iki gruba ayrılır: Lenin'in öncülüğündeki gruba çoğunluk anlamı taşıyan Bolşevik, Martov'un öncülüğündeki gruba azınlık anlamı Menşevik adı verilmişti. Bolşevikler yukarıdan aşağıya doğru bir ihtilal düzenini savunurken, Menşevikler demokratik usullere bağlı olarak aşağıdan yukarıya doğru seçim hiyerarşisini savunmaktaydılar.

³ Lenin, 1969: 25

eski düzeni devam ettirmektir. Bu noktada “büyük burjuvazinin devrime ihanet edeceğine şüphe yok” idi. Burjuvanın kendi devrimini yapmakta acizliği vurgulanarak, Bolşevikler gerek işçilerin gerekse köylünün burjuvaziden bağımsız bir şekilde tabanda gerçekleştirdikleri kitle harekâtı temelinde köklü bir dönüşüm ve en geniş demokrasinin yerleşeceği bir rejim için savaşması gerekiyordu¹.

Lev Troçki proletaryanın sayısal zayıflığının mutlak bir engel olarak algılanamayacağı tarzından hareketle, proletaryanın burjuva toplumundaki ağırlığını sayısal gücünün çok ötesinde olduğunu ve bu yüzden Rusya'nın ileri kapitalist ülkelerden önce sosyalist devrime başlayabileceğini savunuyordu, yeter ki proleter toplumda (küçük burjuva) ezici çoğunluğu oluşturan yoksul köylülüğü arkasına takabilsin. Rusya kapitalist ülkelerin izlenmesi gereken yolu, ilerlemek zorunda olmadığını şu satırlarda dile getiriyordu: “Rusya'daki büyük ölçekli sanayi ara ekonomik aşamaların üzerinde büyük bir artış yaparak, ulusal ekonomik gelişimin doğal sırasını ihlal etti ve böylelikle proletaryanın da burjuva demokrasisi çağının üzerinden atlaması yalnızca mümkün değil, aynı zamanda kaçınılmaz hale getirdi”².

Menşeviklerin bu talepleri işçi kitesinden kazandıkları güvenin hızla kaçırılmasına neden olmuştu. Bunun üzerine Menşevikler 9 Mart günü geçici devlet temsilcilerini Tiflis'e gönderdiler. Geçici hükümet eski Duma meclisi temsilcilerinden oluşan ve dört ana milleti temsil eden bir “Özel Güney Kafkasya / Transkafkasya Komitesi” (Ozakom) teşkil etti.

Şubat devriminden sonra Bolşevikler ve Menşevikler, İşçi Sosyal-Demokrat Rusya Partisi'nde birlikte çalışıyorlardı.

26 Mart günü Tiflis'te Bolşeviklerin toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Bolşevikler azınlık teşkil etseler bile, çok etkin katılım sağlıyorlardı. Onlar bu etkinlik sayesinde halklarla iyi ilişki kurmalarına yardımcı olacağını düşünüyorlardı. Menşevikler ise düşünüyorlardı ki, Bolşeviklerin ifrat söylemlerini kontrol altında tuta bileceklerdi. Ancak bu karşılıklı işbirliği çok az devam etti. Bolşevikler Lenin'in meşhur “Nisan Tezi”ni³ yayınladılar. Bu tez sonucu Lenin büyük bir hamle yaparak, Kafkasya'da

¹ Lenin, 2011: 13

² Troçki, 1999: 235

³ Sürekli devrimi amaçlıyordu. Her ikisinin de burjuva devrimini yapmakta aciz olması ve bu devrimin amaçlarını başka bir sınıfın proletaryanın çözmesi gerektiğini, Lenin ve Trotski'yi birleştiren etmen olmuştu. İşçi sınıfı toplumda ezici çoğunluğu oluşturan yoksul köylülüğü de arkasına alarak ve küçük burjuvaya mensup orta köylülüğü farklı şekilde tarafsızlaştırarak sosyalist devrime, yani proletarya

tebligatlarını güçlendirmeye başladılar. Bu ise Ekim'de gerçekleşecek olan “Proleter devrimi”ne ön ayak oluşturmuştu. Bu tezde tartışmalar sonucunda Lenin Liberalizm inkaypaklığını ispatlamış proleterin bağımsız sınıf çıkarlarının önemini vurgulamış ve burjuvaziye güvensizlik sergilemişti¹.

Bolşevikler güçlendikten sonra, Menşeviklere karşı ciddi bir karalama kampanyasına başladılar. Menşevikleri Geçici Hükümet ile işbirliği yüzünden suçlayarak, onlardan uzaklaştılar. 4 Haziran günü Menşeviklerden uzaklaştıklarını duyurarak, Rusya İşçi Sosyal-Demokrat (Bolşevik) Partisi'nin faaliyetlerini legal (açık) ilan ettiler².

Menşevikler, İhtilalcı Sosyalistlere yakınlaşmak zorunda kaldılar. Menşeviklerin bu yakınlaşmasının sebebi “Sovyetleri” kendi kontrolünde tutmaktı.

5 Haziran günü Tiflis'te 3 bin kişinin katılımıyla bir gösteri düzenlendi. Ancak bu gösterinin kitle üzerine hiçbir etkisi olmadı. Yerel Duma seçiminde Bolşevikler 7, Menşevikler 50 ve İhtilalcı Sosyalistler 107 yer kazanmıştı.

Bu arada üç yıl süren savaş sonucunda ülkenin iktisadi durumu çok zayıflamıştı. Erzak kıtlığı vardı. Fiyatlar günden güne yükseliyordu. 1917 Ağustos ayında “Tiflis Sovyeti” ekonomik durumun çok zayıf olduğunu duyurdu. Ekim ayının başlarında köylerde ayaklanma ve isyanları durdurmak için askeri ve gayri-askeri birliklerin teşkil olunması kararlaştırıldı. Ancak bu teşebbüs sonuçsuz kaldı. Akaki Çhenkeli bu birliklerin yerine “Milli Kurtuluş Komitesi” oluşturulmasını önermişti³.

Bu karmaşık durumda Bolşevikler kendi bölge örgütleri temsilcilerini toplayıp merkezi bir teşkilat yaratarak seçime girme olanaklarını gözden geçirdiler. Bakü'den gelen 36 temsilci Filipp Maharadze'nin öncülüğünde 2–7 Ekim günlerinde Tiflis'te bir araya geldiler. Bu toplantıda konuşma yapan Ermeni asilli Rus Bolşevik Stepan Şaumyan (1878–1918) “milli meselelere” değindi. Kafkasya'nın, Ermeni, Gürcü, Azeri olarak özerk bölgelere bölünmesi fikrini savundu, ancak Menşevikler Kafkasya'nın bütünlüğünden yanaydılar.

Tüm bu gelişmeler kendi kendiliğinden “milli duyguları” Kafkasya'da daha da

diktatörlüğüne ilerlemektedir. Nisan tezleri işçi sınıfı, devrim niteliği burjuva demokratik sisteme güvenmemektedir; böylece birlikte özende kendi devrimini yapmakta acizdir, burjuva iktidarı kolayca teslim etmeyeceğine göre zorla devrim gereklidir, böylece kitleleri etkileyerek onun görüşlerini iktidara dayatmak lazımdır (Lenin, 1969: 27–40).

¹ Lenin, 1969: 172–180

² Stebleva, 1968: 64

³ Afanasyan, 2012: 34

güçlendirmekteydi. Milli Şuraları tesis etme fikri, milli duyguları sınıf duygularından üstün olan işçileri de milli yöne sevk etmişti.

Bolşeviklerin Rusya şehirlerindeki başarıları, Kafkasya Bolşeviklerini teşvik etmişti. Fakat Kafkasya'da orta sınıf ve işçiler Bolşeviklerle işbirliği yapmak düşüncesinde değillerdi. Duma seçimlerinde sadece birkaç Bolşevik seçilmişti. Ekim ayında geçirilmesi planlanan “kurucu meclis” seçimi Bolşevikler için pek gönül açıcı değildi. Tüm Kafkasya'da Menşevikler % 30, Taşnakçılar % 20, Müsavatçılar % 18 teşkil ederken, Bolşevikler sadece % 8 oy toplaya bilmişlerdi¹.

Bu arada Ermeniler Rusların Kafkasya'dan çekilmesini duyduklarında, Türkler karşısında savunmasız kalacaklarını anlamışlardı. Türklere karşı savunmak için 1917 Eylül ayında Tiflis'te yapılan Ermeni Kurultayı'nda şu kararlar kabul edilmişti: Ermenistan'ın Rusya Federal Cumhuriyeti içinde Kafkasya'nın diğer bölgeleriyle ilişkide bulunması gerekiyor. Ermenistan, diğer Güney Kafkasya ülkeleri gibi aynı haklara sahip olmalıdır. Ermenistan kendi haklarını savunması için Rus ordusunun himayesi altında olmalıdır. Kafkasya cephesi hangi yolla olursa olsun güçlendirilmelidir².

Kasım ayında Gürcülerden ibaret bir Şura tesis edildi. Bu şurada Gürcüler Rusya ile bir arada olmayı uygun görmüşlerdi. Ancak tüm milletlerin kabul edeceği merkezi iktidarın olmaması nedeniyle Şura Kafkasya'da ortaya çıkmış olan yeni devlet örgütlenmesini, yani Güney Kafkasya Komiserliği'ni müdafaa etmek kararına varmışlardı. Gürcü Şurası'nda şu kararlar alınmıştı: Gürcistan'ın tam olarak bağımsızlığı ve Gürcü Meclisi'nin teşkili; komşu devletlerle anlaşarak Kafkasya sınırlarının belirlenmesi; Gürcistan'ın ve Gürcistan'da yaşayan diğer halkların ve mezheplerin (Acarlar, Abhazlar, vd) siyasal, iktisadi, kültürel ve mezhepsel bağımsızlığı³.

Farklı tarihsel ve kültürel bir etnik kimlik oluşurken Güney Kafkasya halklarında Ruslaştırma politikasına karşın “etnik ayrılığı” isteme duygusu kabardı.

Şubat devriminin ardından 25 Mart 1917 “Pravda” (hakikat) gazetesinde yayınlanan bir makalesinde Gürcü asilli Sovyet devlet adamı İoseb Stalin (1879–1953), ulusal kurtuluşun burjuva devrimiyle özdeş olduğunu öne sürerek, feodal

¹ Apreçu, dosya, 831: 62

² Apercu, dosya, 831: 67

³ Apercu, dosya, 831: 69

aristokrasileri siyaset sahnesinden uzaklaştırmakla, onların milliyetler üzerindeki baskısının tavsiye edilmesini ve milli bağımsızlık için gerekli şartların yaratılması gerektiğini vurguluyordu¹.

Bu, Bolşeviklerde milliyetler politikasının başlangıcı oluyordu. Bunun ipucunu veren üç temel belge yayınlanıyor. Bu belgelerden ilki “Rusya Hakları Bildirgesi”dir². Bu bildirme ile Rusya sınırındaki topluluklar, milliyetlerin eşitliği, egemenliği, ayrılma, bağımsız devlet kurma hakkı dâhil, kendi kaderlerini serbestçe tayin etmek hakkına sahip olacaklardı. Bunu 3 Aralık'ta “Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslüman emekçilerine” başlıklı bir çağrı izlemiştir. Bu çağrıda Rus çarları tarafından Müslümanların örf-adetleri hiçe sayılarak, Sovyetler tarafından tüm Müslümanların inançları, örf ve adetleri dokunulmaz ilan ediliyordu.

Bolşevik devriminden sonra Çarlık yönetiminde olan topraklarda Sovyet rejimleri kuruldu. Bu, iç savaşın sonu ve kurtuluş döneminin başlangıcıydı. Ayrılma hakkının yerini birleşme hakkı, vurgu özgürlüğünden eşitliğe kayma yaşanmış, Bolşeviklerdeki milletlerin kendi kaderini tayin hakkı burjuva toplumundan ayrılma, milletler arasında eşitlik tanımaya ve birçok milletten oluşan bir sosyalist topluma, bir milletin başka bir milleti sömürüsüne son vermeye çalışılan bir evreydi.

İhtilaldan önce Lenin ve arkadaşlarının “milletlerin kendi kaderini tayin hakkı” ile ilgili karar vermeleri destekleniyordu. Rusya'nın sınırları içinde yaşayan tüm milletlerin serbestçe ayrılıp, bağımsız devlet kurma hakkını tanıyordu. Stalin ile birlikte yayınladığı “Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslüman işçilerine” çağrısında: “İnanışların ve geleneklerin ve milli kültür kurumlarının serbestliğini ve dokunulmazlığını beyan eder ve milli hayatın serbestçe tayin hakkını ve buna kimsenin müdahil olamayacağını” açıklamıştı³.

1917'de toplanan Rus Sosyalist-Demokrat İşçi Partisi kurultayında şu bildiriye yer veriyordu: “Serbest ayrılma ve bağımsız devlet kurma hakkı, Rusya'ya bağlı olan tüm milletlere tanınmalıdır. Bu hakkın tartışmaya veya serbestçe uygulanması için ancak zararlı tedbirlere karşı çıkmak, işgal ve ilhak politikasına eş değerdir. Milletlerarası gerçek demokratik yaklaşmayı teşvik edecek ve çeşitli milletlerin çalışmaları arasında dayanışmayı sağlayacak şey, milletlerin ayrılma hakkının

¹ Carr, 2015: 242

² Lenin, 1993: 293–295

³ Benningsen, 1981: 89

proletarya tarafından saygı görmesidir¹.

Gürcü aydınlar için ulusal problemlerin çözümü için Bolşeviklere daha yakın parti, Sosyal-Demokrat Partisi idi. Sosyal-demokratlar Gürcistan'ın ulusal özerkliği görüşünü savunuyorlardı. Bunun yanı sıra, bunlardan farklılaşan Menşevikler vardı. Menşevikler ihtilalın kazanılması durumunda burjuvaziden kopmamayı talep ediyorlardı; onlar Gürcistan'ın ulusal hakları için mücadeleyi kabul etmiyorlardı, fakat milli kültürel özerkliği savunuyorlardı. Sosyal demokratlar ise Rus imparatorluğundan ayrılmayı ve milli arazi özgürlüğünü talep ediyorlardı. Gürcü milli partileri oluşturulmuştu; bunların çoğunun Rusya'da ve Avrupa ülkelerinde şubeleri vardı. Bu şubelere genelde burada okuyan öğrenciler katılıyorlardı.

Bu partilerden biri Milli Demokrat Partisi idi. Parti en azından Gürcistan'ın Rus imparatorluğu içinde özerklik kazanması için büyük caba gösterecekti, ihtilalın başarılı olması halinde de ülkenin bağımsızlığına kavuşmasına çalışacaktı.

İhtilaldan yararlanmayı Gürcü feodaller de işlemişlerdi. Gürcü ve Rus imparatorluğu arasında 1783 tarihinde imzalanan Georgiyevsk traktatına (risalesine) göre, Gürcistan'da monarşinin kalkmasını istediler. Bu anlaşmaya göre, Gürcü kralı iç işlerinde bağımsız oluyor, dış işlerinde ise Rusya'dan bağlı oluyordu. Bu durum feodallerin Gürcistan toplumu adına monarşinin kalkması arzusunu Rusya hükümetine bildiriyorlardı².

Gürcistan ihtilalın birinci aşamasında Rusya'nın terkinde bulunan diğer halklarla aynı kaderi paylaştı. Sosyal-Demokratlar Gürcistan'da ihtilacı harekâtı ellerine almayı başardılar. Fakat bu dönemde onların yöneticiliğini tamamen yok sayan ve Petrograd'daki devrimden sonra iktidara gelen Bolşevikler Güney Kafkasya'nın durumunu değiştirdi. Bu yeni dönemle birlikte Güney Kafkasya'nın sosyal, siyasal, ekonomik yaşamında, gelişiminde beklentiler, umutlar, değişiklikler ve korkular yaşanmaya başlandı. Özellikle, bundan gergin ve yoğun duyguların yaşandığı Güney Kafkasya da, Gürcistan da nasibini almış oldu.

Meydana gelen bu değişiklikten pay koparmak, faydalanmak için büyük devletler kollarını sıvadı. Bu devletlerden biri de Osmanlı Devleti idi. Komşularında meydana gelmiş bu değişikliği ve olayları yakından ilgiyle takip etmeye başladı ve zamanı geldiğinde, sınırlarına yakın veya uzak, geçmişinde iyi ya da kötü, tarihsel ve

¹ Benningsen, 1981: 99

² Surguladze, 1972: 238

kültürel bağları olan ve ya olmayan Rusya içindeki milletlerle önce mücadele etti, daha sonra bağımsızlıklarını tanımak için girişimde bulunan ve adım atan ilk ülkelerden biri oldu.

1.2. 1917 yılı Özel Güney Kafkasya Komitesi (Ozakom)

Ekim Devrimi'nden sonra çok farklı milliyetlerin bir arada bulunduğu Kafkasya'da durum daha da hassaslaştı. Kafkasya Genel Valiliği'nin ortadan kaldırılmasından sonra “Geçici Hükümet” Kafkasya'daki otorite boşluğunu doldurmak için 22 Mart 1917'de Özel Güney Kafkasya Komitesini kurdu.

İşgal altındaki Osmanlı topraklarında tüm sivil işleri bu komite kontrolünde bulundurdu. Fakat komitenin kamu yapma yetkisi yoktu¹.

Komite, geçici hükümetin izdüşümü gibi olup, Kadetler ve Menşevikler bu komitede etkiliydiler. Ozakom'daki üyelerinin dağılımı nedeniyle düş kırıklığına uğrayan Gürcü Sosyalistleri yatıştırmak için Petrograd Sovyet lideri Nikoloz Çheidze komiteye ilave edildi².

Ozakom yönetim kurulunu Ruslardan Vasili Harlamov, Türklerden Mehmet Yusuf Caferov, Ermenilerden Mihail Papacanov ve Gürcülerden Kita Abaşidze oluşturdu³.

Menşevikler bu komitede çok etken rol oynamaya gayret gösteriyorlardı. Bu komitenin iç işlerini Menşevik temsilcilerinden olan Akaki Çhenkeli sorumluydu, bu demek oluyordu ki, komite artık tüm Kafkasya'nın durumunu yönetecek bir yetkiye sahipti.

Ozakom, Çar memurlarının yerini doldurmak için yeni komisyonlar oluşturdu, bu komisyon, eski kanunları lağvederek, yeni yasalar icra etmek gibi bir yetkiye sahip değildi. Bu yüzden milli sorunların aydınlığa kavuşması meselesi kurucu meclisin teşkilinden sonraya ertelendi.

Ozakom, halkların hızlı bir şekilde ortaya çıkan isteklerini yanıtlamakta geciktiği için sevilmeyen bir duruma düşerek yavaş yavaş iktidarı kaybetmeye başladı. Ayrıca “Amele ve Asker Temsilcileri Konseyi” onu kabul etmiyordu ve bu durum

¹ Hovhannisyan, 1967: 75–76

² Kazemzadeh, 1951: 34

³ Sürmeli, 2001: 6

gergin bir ortamın oluşmasına zemin hazırlıyordu¹.

Etnik ve ideolojik zeminin yoğun olduğu ve temsil sorunu olan ve yetkisi olmayan bir idare biriminden pek fazla bir şey beklenemezdi. Nitekim daha henüz Ozakom kurulmadan önce Rus Sosyalist-Demokrat İşçi Partisi Yerel Komitesi'nin Tiflis'te 17 Mart'ta gerçekleştirdiği toplantıda Noe Jordania'nın başkanlığında “İşçi Temsilcileri Konseyi” oluşturulması kararlaştırılmıştı². Böylece, Tiflis'te Petrograd'da olduğu gibi bir “ikili iktidar” söz konusuydu.

Tüm Kafkasya'yı yönetme amacıyla kurulan Ozakom çok başlılığın olduğu bu ortamda başarılı olamadı. Bunun en önemli nedeni Petrograd'da olduğu gibi Sovyetlerin Ozakom'a destek vermemiş olmalarıydı³. Geçici hükümet, ihtilal ve savaş problemleriyle uğraşması nedeniyle Güney Kafkasya'yı idare etmesi için fazla zaman ayıramadı ve Ozakom desteksiz kaldı. Gürcü kilisesi Ozakom ile toprak meselelerinde bir türlü çözüme varamadı⁴. Fakat Güney Kafkasya Müslümanları için askerlik zorunlu olmadığından, Rus ordusundaki Müslümanlar kendi milli ordularını oluşturdular⁵.

Ozakom'u başarısızlığa iten diğer bir neden ise etnik temeldi. Güney Kafkasya'daki halklar bağımsızlıklarını ilan ederek illi teşkilatlarını kurmaya başladı. Bu halklar kendilerini bağımsızlığa kavuşturacak güçlü önderlere de sahipti, birçoğu iyi öğretim görmüşlerdi, idealist ve coğrafyayı, toplumsal yapıyı çok iyi biliyorlardı. Bu liderler Rus Cumhuriyeti'ne bağlı milli coğrafik bir oluşum içerisinde girmek istemekteydiler⁶. Bu kişilerin etrafında Güney Kafkasya'da devamlı çoğalan ve güçlerini kullanma konusunda sabırsızlık gösteren partiler oluşmaktaydı.

Ozakom içinde olan Gürcüler, Ermeniler, Azeriler kendi isteklerinde bağımsızdılar. Her üç millet kendilerine bir destek arayışındaydı. Ermeniler Rusya ve İtilaf devletlerine dayanmak istiyorlardı. Gürcüler Almanya'yı daha çok benimsemişlerdi. Azeriler ise Türklerden umut bekliyordular⁷.

¹ Afanasyan, 2012: 33

² Hovhannisyan, 1967: 71

³ Kazemzadeh, 1951: 34

⁴ Çarlık Rusya yıkıldıktan sonra Gürcüler ilk girişim olarak milli kiliselerini kurmak adımı atmışlar.19.yüzyıl boyunca Gürcü kiliseleri Rus Ortodoks komünü altında idi. Gürcüler Kerenski'nin kesin emrine rağmen Tiflis'teki Rus piskoposunu kovmuş ve yerine eski Gürcü patriğini tahta çıkarmışlar (Maclean, 1976: 149).

⁵ Resulzade, 1990: 36

⁶ Hovhannisyan, 1974: 38

⁷ Sarı, 2014: 43

Siyasal faaliyetlerinin dışında Kafkasya milletlerin bağımsızlıklarını kazanmak için gerekli olan orduyu ihtilaldan sonra dağılmaya başlayan Rus Kafkas Ordusu'ndan elde etmeye çalıştılar. Kafkasya cephesinde Rusya'nın yarım milyondan fazla askere sahip bir ordusu vardı. Bu güçle Güney Kafkasya'nın geleceğine karar verecekti¹.

Ermeniler ve Gürcüler bu kıtalardaki kendi vatandaşlarından milli ordularını kurmaya başladılar. Bunlara Rus subayları nezaret ediyordu; ayrıca Ruslar silah ve mühimmat desteği de yapmaktaydılar².

İhtilal meydana geldiği zaman görüldüğü gibi, Güney Kafkasya'da bir eşitlik mevcut değildi. Özellikle, Ozakom, Tiflis İşçiler ve Askerler Temsilcileri Konseyi, Menşevikler ve Sosyal Devrimciler, Bolşevik iktidarına karşıydılar³.

Komite tarafından yerel yönetim kurumları da oluşturuldu. Geçici hükümet, devletin siyasal ve ekonomik hayatını pekiştirmek için büyük çaplı reformlar gerçekleştirmediler, üstelik ona bağlı olan yerel yönetim çok güçsüz idi.

13 Kasım'da Tiflis Sovyeti'nin girişimiyle Halk Güvenliği Tiflis Komitesi tesis edildi. Bolşeviklerin saf dışı edildiği komitenin görevi Güney Kafkasya'da güçlü bir merkezi iktidarı oluşturmak, Petrograd'daki Bolşevik isyanına karşı direnmektir⁴. Halk Komitesi'nin tavassutuyla 24 Kasım günü Bolşevik ihtilali sonrasında Güney Kafkasya'nın geleceği konusunda izlenecek politikayı belirlemek için bir toplantı düzenlendi. Bu toplantı sonunda Ozakom'un yerini yeni oluşturulan Güney Kafkasya Komiserliği aldı⁵.

1. 3 1917–1918 dönemi Güney Kafkasya Komiserliği (Zakavkom)

Ekim ihtilalından sonra Bolşevikler Kafkasya'da hükümete geçmek için daha aktif faaliyetlere başladılar. 15 Kasım 1917'de “Ozakom” kendini feshederek yetkilerini Bolşeviklerin yardımıyla kurulan işçi ve erler konseyi tarafından seçilmiş kısaca “Zakavkom” adlandırılan Güney Kafkasya (Transkafkasya) Komiserliği'ne devretti.

Güney Kafkasya Komiserliği Güney Kafkasya'nın koalisyon hükümeti olarak 15 (28) Kasım 1917 tarihinde Tiflis'te kuruldu. Hükümetin teşkilinde Gürcü Sosyal-

¹ Kazemzadeh, 1951: 42

² Kurat, 1990: 331

³ Suny, 1994: 190

⁴ Suny, 1990: 174–175

⁵ Dokümanı 1919: 7–8 (belge 6)

Demokratlar (Menşevikler) Partisi'nin, Sosyalist-Devrimciler Partisi'nin, Ermeni Taşnak Partisi'nin ve Azerbaycan Müsavatçılar Partisi'nin üyeleri etken rol oynadılar. Hükümetin başkanı Gürcü sosyal-demokratlarından Yevgeni Gegeçkori seçildi. Hükümet 26 Mayıs 1918 tarihine kadar faaliyetini devam ettirdi.

Hükümetin terkibine Azeri Türklerinden halk eğitimi komiseri Fethali han Hoyski, ticaret ve sanayi komiseri Mehmet Yusuf Caferov, ulaşım komiseri Hudadat bey Melik-Aslanov, kontrol komiseri Halil bey Hasmemmedov da dâhil idiler.

Sovyet Rusya'sına yaklaşımda Güney Kafkasya Komiserliği açık açığına düşman mevki sergiledi, Kuzey Kafkasya'daki Bolşevikler aleyhine tüm güçleri ve eylemleri destekledi. Milli silahlı birleşmelerine dayanan Komiserlik kendi hâkimiyetini Bakü dışında (orada Sovyet hâkimiyeti kurulmuştu) kalan tüm Güney Kafkasya'da uyguladı.

Ekim devrimi ile ilgili Güney Kafkasya'da yerel hâkimiyetin teşkili meselesi üzere toplantıda Güney Kafkasya bağımsız hükümeti kurulması hakkında karar kabul edildi. Toplantıya tüm siyasal partilerin, Kafkasya diyar ve Tiflis konseylerinin, Özel Güney Kafkasya Komitesi'nin, Kafkasya cephesi kumandanlığının, Antanta ülkeleri konsolosluklarının temsilcileri katıldılar. Toplantıda Sovyet Rusya'sı Halk Komiserleri Konseyi'nin hâkimiyetini reddetti. Bolşevikler Partisi'nin temsilcileri toplantıda azınlıkta kalarak, toplantı teşkilatçıları eleştiren beyanname okuyarak toplantıyı terk ettiler.

12 (25) Ocak 1918 tarihinde Güney Kafkasya Komiserliği bölgede siyasal durumu göz önünde bulundurarak, Güney Kafkasya'nın kanun koyucu organı olarak Güney Kafkasya Seymi'nin çağırılmasını kararlaştırdı¹.

Komiserliğin hedefi Kurucu Meclis tesis edilene kadar Güney Kafkasya'yı idare etmekten ibaret olmuştu²

Bolşeviklerin Petrograd zaferi, Güney Kafkasya'daki milli partileri rahatsız ediyordu. Özellikle, Bolşeviklerin tüm Kafkasya'ya yayılmasından daha çok Menşevikler korkuyordu. Artık geçici bir hükümet yoktu ve bu olay Menşevikleri tedirgin ediyordu. Bolşevik iktidarının Kafkasya'ya girmemesi için Menşevikler yollar ve müttefikler aramaya başladılar.

Kafkasya'da durum çok gergindi, Rusya'nın hiçbir bölgesinden haber

¹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказский_комиссариат

² Dokumentü 1919: 8–10 (belge 7)

alınmamaktaydı. Askerlere ve kamu çalışanlarına ihtiyaçlarını karşılamak için para yoktu. Siyasal örgütler, Kafkasya halklarından ibaret olan bir hükümetin teşkilini amaçlıyordu. Amerika Birleşik Devletleri Konsolosu Smith, ABD dışişleri bakanlığından sözcülerine bir nota göndererek, Kafkasya'da kurulması amaçlanan hükümetin de-facto olarak tanınmasını ve Bolşeviklerle savaşmak için bu hükümete 10 milyon dolar yardımda bulunmayı öneriyordu¹.

Sosyal Güvenlik Komitesi bölgede refahı ve huzuru sağlamak için tehdit oluşturan Sovyet Rusya'sını kabul etmeyerek, bağımsız bir hükümet kurmayı kararlaştırdı. Komünistler de bu toplantıya katılmışlardı, fakat onlar böyle bir hükümetin kurulmasına itiraz ederek, toplantıyı terk etmişlerdi. Sonuç olarak 15 Kasım 1917'de ortak bir karar alarak, Ozakom yerini Güney Kafkasya Komiserliği'ne bıraktı.

15 Kasım toplantısının katılımcılarının ve Özel Güney Kafkasya Komitesi öncülerinin birleşerek oluşturdukları Güney Kafkasya Komiserliği kurumunun başkanlığına Yevgeni Gegeçkori getirildi².

Güney Kafkasya Komiserliği, Rusya Milli Komiserler Konseyi'nin iktidarını tanımamıştı. Bolşeviklerin bölgenin yönetimini ele geçirmemesi için Güney Kafkasya Komiserliği emriyle bölgede askeri yönetim ilan edilmişti. Silah depolarına kendilerine bağlı birlikler gönderilmişti. Bolşeviklerin yandaşlığını yapan ve cepheden dönen askerlere Güney Kafkasya'da anarşini devam ettirmelerine imkân vermemiştiler.

Bolşevikler faaliyetlerinin etkenleşmesinin ardından Güney Kafkasya Komiserliği, Kafkasya'da ikili iktidarın iptal edilmesi için harekete geçmişti. Bolşevik kurumları yasaklanmıştı. Ancak Bolşevikler kabuklarına çekilip hükümete karşı faaliyetlerine devam etmiştiler.

Bu kurum sağcı partilerden oluşmuştu. Komiserlik, Ozakom'un politikasını uygulamaya devam etmişti. Komiserlik, sadece savaşın bitirilmesi, asayişin sağlanması ve işçilerin haklarının korunması gibi problemlerin çözümü için uğraşmıştı. Komiserlik ayrıca Bolşeviklerin yenileceğine ve iktidara yeni hükümetin geleceğine inanmaktaydı.

Söz konusu toplantıda yaptığı konuşmada Yevgeni Gegeçkori, "Kafkasya

¹ British Foreign 1918: 578–579

² Dokumenti 1919: 7–8 (belge 6)

demokrasinin her zaman kendi hareketlerini genellikle Rusya demokrasisine uydurduğunu, fakat Bolşeviklerin son hareketinin sonucu olarak Rus inkılâbının gidişatında geriye dönüş olduğunu” söyledi ve ekledi: “Son durum onları merkezden ayırarak, bizim gelecekteki faaliyet yolumuzu belli etmeye, şu anın koşullarına uygun vazifeleri sırayla belirtmemizi zaruri kılmıştır”¹.

Toplantıda;

(1) Güney Kafkasya ve Kafkasya cephesindeki Kurucular Meclisi'ne mümessiller seçilene kadar memleketin yönetimi Güney Kafkasya'nın tüm devrimci-demokratik merkez, sosyal, resmi ve milli teşkilatların mümessillerinden ibaret Sosyal Güvenlik Komitesi'ne terk edilmesi;

(2) Kurucular Meclisi'ne memlekette ve cephede seçimlerin bitmesiyle geçici hâkimiyetin, aşağıdaki koşullarla tüm mülki ve askeri ahalinin mümessillerine bırakılması; (a) Tüm Rusya demokrasiyle ilgili genel devlet görevlerinin gerçekleştirilmesi yolunda yerel vilayet politikasının yürütülmesi, (b) Yalnızca yerel gündelik meselelerin özerk şekilde çözümlenmesi, (c) Memleketi herkesin kabul ettiği devrimci-demokratik yönetimin kurulmasına veya tam hukuka sahip Rusya Kurucular Meclisi'nin açılmasına kadar yönetmek, (d) Kendi faaliyetlerine, işçi ve köylü mümessilleri ülke ve yerel şuralara ve yerel yönetim makamlarına dayandırılması kararları alındı².

Bir federasyon olan bu komiserlik, merkez olarak kendine Tiflis'i seçti ve bir hükümet organı görevini üstlendi. Bu şu demek oluyordu: komiserlik, Rusya'nın bağımsızlığından farklı bir bağımsızlık ilan etti. Komiserliğin içinde barınan milletler, kendi iradelerinde bağımsız olup, her biri kendi çıkarına uygun gördükleri tarzda örgütlenerek kendi milli gayelerini gerçekleştirmek için bir araya toplanmışlardı. Üç farklı devlet, kendini destekleyecek bir kuvvet ve güç arayışındaydı. Ermeniler ne olursa olsun Rusya'ya veya İtilaf devletlerine dayanmak arzusundaydı. Gürcüler ya Rusya, ya Almanya veya İngiltere'yi destek edinmek istiyorlardı. Azeriler ise Türkiye'den başka bir destek bulamayacaklarına inanıyorlardı³.

Kasım ayı sonunda Güney Kafkasya'da çoğul temsilcilerin katılımıyla bir seçim yapıldı. Yapılan seçimlerde Gürcistan'da sosyal-demokratlar, Ermenilerin yoğun

¹ Dokümanı 1919: 8–10 (belge 7)

² Dokümanı 1919: 4 (belge 5)

³ Kurat, 1990: 462–463

yaşadığı bölgede Taşnaksutyun partisi, Azerbaycan'da Müsavatçılar zafer kazandılar¹.

Bolşevikler Tiflis garnizonunun onları savunacağını düşünüyorlardı. Bu toplantıyı itirazla terk eden Bolşevikler ümitlerini yitirmemişlerdi. Orduda bulunan taraftarları sayesinde bir askeri darbe yapmayı amaçlıyorlardı. Ancak Bolşeviklere destek olacak garnizonlar, özellikle Kars'ta, Trabzon'da, Erzurum'da var olan askeri imkânlar Tiflis'ten çok uzaktaydı. Komiserliğin tesisinden iki gün sonra 17 Kasım'da Bolşevikler kendi taraftarı olan işçileri silahlandırma kararını aldı. Bolşeviklerin Ekim darbesiyle iktidarı ele geçirmelerinden sonra bu iktidarı tanımayan Güney Kafkasya milletleri Güney Kafkasya (Transkafkasya) Komiserliği oluşturmuş ve Kurucu Meclis toplanana kadar geçici bir hükümet kurmuşlardı. Fakat 18 Ocak 1918'de toplanan Kurucu Meclis'in Bolşevikler tarafından dağıtılması üzerine Rusya ile tek yasal bağlarının koptuğunu Güney Kafkasya Komiserliği'ndeki Menşevikler, 23 Ocak'ta Kurucu Meclis'e katılmak üzere seçilen üyelerini toplantıya çağırdılar. Böylece, Güney Kafkasya Komiserliği kendi meclisini oluşturmak için önemli bir adım attı.

Şubat ayının ilk haftasında komiserliğe bağlı temsilciler arasında yeni bir meclisin (Seym'in) tesisi için tartışmalar başladı. Yeni Meclis'i Menşevikler ve Müsavat desteklerken Bolşevikler bu oluşuma şiddetle karşı çıktılar. Sonunda 23 Şubat'ta Güney Kafkasya'nın Yasama Meclisi'nin tesis edilmesi kararı verildi².

Bu meclisin kurulmasında Kurucu Meclis'in dağıtılması dışında Türk ordusunun ilerlemesi de etkili olmuştu.

1.4. 1917–1918 dönemi Güney Kafkasya Meclisi (Seym)

Güney Kafkasya Seymi 23 Şubat 1918'de Tiflis'teki Aleksandrovska bahçesinde Nikoloz Çheidze tarafından açıldı. Seym için ayrı bir seçim yapılmadı.

23 Şubat 1918 tarihinde Tiflis'te Güney Kafkasya Komiserliği tarafından çağrılan Güney Kafkasya Seymi Güney Kafkasya'da temsilci ve kanun koyucu organ oldu.

Güney Kafkasya Seymi Tüm Rusya Kurucular Meclisi'nin Güney Kafkasya'dan seçilmiş üyelerini ve Güney Kafkasya'nın siyasal partilerinin temsilcilerini kapsamıştı. Seym başkanı Gürcü sosyal-demokratı Nikoloz Çheidze idi.

Seymde bulunan firkalar arasında Gürcülerin Sosyal-Demokrat (Menşevikler)

¹ Guruli, 1999: 392

² Afanasyan, 2012: 42

Partisi 32 üye, Müslüman Fırkası (Müsavatchılar ve tarafsızlar) 50 üye, Taşnak fırkası 27 üye ile temsil edilmişti¹.

Seymin ilk oturumu 23 Şubat 1918 günü Tiflis'te gerçekleşti. İlk duruşmada Güney Kafkasya'nın bağımsızlığı müzakeresi ve Türkiye ile ilişkiler hususunda müzakereler sürdü. Ermeni Taşnaksutyuncular Güney Kafkasya'nın Rusya terkinde özerklik statüsüyle kalmasını, Türkiye ile ilişkilerde ise Batı Ermenistan'ın kendi kaderini kendisinin belirlemesi hakkının talep edilmesini önerdiler. Azerbaycan delegesi bildirdi ki, Güney Kafkasya kendi kaderini Rusya'dan bağımsız şekilde halletmelidir. Gürcülerin ilkesi, Güney Kafkasya'nın bağımsızlığının ilan olunmasından ve Türkiye ile antlaşma imzalanmasından ibaret kaldı². Seym'in 9 (22) Nisan 1918 günü duruşmasında gergin müzakerelerden sonra Ermeni delegelerinin karşı çözümlerine rağmen, böyle karar kabul edildi: Güney Kafkasya “bağımsız, demokratik ve federatif cumhuriyet ilan edecekti. Aynı duruşmada Güney Kafkasya Komiserliği'nin Yevgeni Gegeçkori kabinesinin istifası kabul edildi, yeni hükümetin teşkili üzere Akaki Çenkeli görevlendirildi.

1. 5. 1917–1918 dönemi Güney Kafkasya Federasyonu (Zakfederasya)

22 Nisan 1918 günü Güney Kafkasya Seymi'nde milli partilerin – Gürcü sosyal-demokratlarının, Azeri Müsavatchılarının, Ermeni Taşnakçılarının katılımıyla “Güney Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti” (Rusça: Zakavkazskaya demokratiçeskaya federativnaya respublika) ilan edildi. Bununla Türkiye'nin barış sağlamak için ileri sürdüğü koşullardan biri yerine getirilmiş oldu.

Aynı gün Yevgeni Gegeçkori hükümeti istifa etti. Ardından Federatif Cumhuriyetin yeni hükümeti kuruldu. Bu hükümet federatif cumhuriyet adına barış müzakereleri heyeti başkanı olarak Hükümet başkanı ve dışişleri bakanı Akaki Çenkeli'yi atadı.

Hükümetin diğer bakanları şu isimlerden oluşuyordu:

Hükümet Başkanı ve Dışişleri Bakanı Akaki Çenkeli,

İçişleri Bakanı Noe Ramışvili,

Maliye Bakanı Aleksandr Hatisyan,

¹ Dokumentı 1919: 16–17 (belge 9)

² https://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказский_сейм

Ulaşım Bakanı Hudadat bey Melik-Aslanov,
Adliye Bakanı Fethali han Hoyski,
Harbiye Bakanı Grigol Giorgadze,
Tarımcılık Bakanı Noe Homeriki,
Halk eğitimi Bakanı Nesip bey Usubbeyov,
Ticaret ve Sanayi Bakanı Mehmet Hasan Hacinski,
İşe Bakanı A. Saakyan,
Devlet vergi Bakanı Hovhannes Kaçaznuni,
Çalışma Bakanı A. Erzinkyan,
Devlet nezaretçisi İbrahim Haydarov.

Yeni cumhuriyet geçmiş Bakü, Yelizavetpol (Gence), Erivan, Tiflis, Kutais guberniyalarının (illerinin), Batum, Kars oblastlarının (vilayetlerinin), Zakatala, Suhumi okruglarının (dairelerinin) arazilerini kapsadı.

Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti 1918 yılı Brest antlaşmasının Güney Kafkasya'ya ilişkin maddelerinin koşullarını yok saydı.

Bir ay sonra 26 Mayıs'a geçen gece Batum'da Türk delegesi Güney Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin feshedilmesi hususunda uyarı ileri sürdü.

26 Mayıs günü Güney Kafkasya Seymi'nin Gürcü fıkrasının tepkisiyle Gürcistan Milli Konseyi Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti yaratıldığını ilan etti. Çenkeli hükümeti istifaya gönderildi.

28 Mayıs günü Azerbaycan Demokratik (Halk) Cumhuriyeti ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti de bağımsızlık, istiklal beyannameleri ilan edildi.

Dolayısıyla, Güney Kafkasya federasyonu temelinde üç bağımsız demokratik (halk) cumhuriyeti meydana çıktı.

1. 6. 1918 yılı Bakü Sovyeti (Baksovet)

1918 yılı 31 Mart Bakü'de Ermenilerin Azerilere karşı tırettikleri katliamlardan sonra Bakü'de Bolşeviklerden ve solculardan ibaret Halk Komiserleri Şurası iktidara geldi. Bu Sovyet 25 Nisan 1918 yılında kuruldu. Sovyet başkanı Stepan Şaumyan idi.

Bu Sovyet'in ilginç bir tarafı Bakü'de faaliyete geçmesine rağmen, içinde bir tane Azeri temsilcinin bulunmamasıydı. Azeriler devrimsellik açısından yetersiz bir

kitle olarak değerlendiriliyordu¹.

Bu Sovyet'in ilk işi bankaları ve diğer mülkleri millileştirmek olmuştu. Ancak Şaumyan'ın temkinsizliği yüzünden petrol henüz zenginlerin elindeydi.

18 Haziran'da Vladimir Lenin'in görev vermesi üzerine 20 Haziran 1918'de Bakü Sovyet'i petrolü millileştirme kanununu kabul etti².

Menşevikler Şaumyan'ı hapis etmişlerdi. O, 20 Şubat 1918 yılında Tiflis'ten firar ederek, Bakü'ye sığınmış ve Sovyet'in merkez yönetiminin yardımıyla “Kızıl Ordu” teşkil etmeye umut bağlamıştı. Bu yolla Tiflis'i işgal edip, Güney Kafkasya (Transkafkasya) Seymi'ni ortadan kaldırmak istiyordu. Çünkü Seym'in ortadan kaldırılmasıyla işçiler ve köylüler Bolşeviklerin yanında olacaktı. Yalnızca bu yolla Almanya'nın ve Türkiye'nin bölgedeki isteklerine karşı çıkabileceğini ön görüyordu. Bir sözle, Kafkasya'yı Sovyet Rusya'sı için hazırlıyordu.

Tiflis'ten Bakü'ye geldikten sonra inkılâpçı bir komite teşkil etti. Bu komitenin öncülüğüne Kurganov'u ve Anastas Mikoyan'ı getirdi³. Bunlar 23 yaşındaydı ilk kez onlar Bakü'de siyaset sahnesine çıkmaktaydılar.

“Kızıl Ordu” askerlerinden, işçilerden ve çeşitli milletlerin askerlerinden oluşan uluslararası bir alay teşkil edildi. Mart ayında Bolşeviklerin altı bin askerden oluşan bir ordusu vardı⁴.

Seym ile ilişkinin kesilmesi ve Güney Kafkasya'nın Türkler tarafından işgal edilmesi tehlikesi Bakü'de siyasal faaliyetleri etkiledi. Taşnakçılar Türklerin korkusundan Bolşeviklere yaklaştılar, Menşevikler ise Bolşeviklere güvenmeseler de, Bakü'nün Rusya'nın kontrolünde kalmasını istiyorlardı. Müsavatçılar, Kafkasya Müslümanlarının desteğini kazansalar da, Bakü'de mahalli Sovyet'te çok az temsilcisi vardı. Mahalli Sovyetler Rusların ve Ermenilerin kontrolü altındaydı.

Türklerin Güney Kafkasya'da ilerlemesi Müsavatçıların Rusya'dan ayrılma isteklerini güçlendirdi. Bundan sonra Müsavat partisi açıkça Türkiye yanlısı bir siyaset izlemeye başladı ve sabırsızlıkla Türk ordusunun Bakü'ye girmesini beklemeye başladı. Ancak Türk ordusunun gelmesiyle Müsavatılar rakip partilerin bühtanından kurtulacağını da düşünüyorlardı.

¹ Afanasyan, 2012: 61

² ADTA 2678, 1, 16/414: 32

³ ADTA 2675, 1, 12/410: 65

⁴ ADTA 2675, 1, 12/411: 71

Bakü icra komitesi bu zıtlıkların kontrolünü sağlamak için ustalıklı davranıyorlardı. V. Lenin, S. Şaumyan'dan Bakü'nün durumuna ilişkin bilgi istiyordu. Şaumyan'dan gelen mektup ise Lenin'in siyasetini şu şekilde izah ediyordu: “Sizin samimi ve eminlikle takip ettiğiniz siyaset bizi memnun ediyor. Siyasetinizle, yumuşak diplomasiyle Kafkasya'nın karmaşık durumuna uygunlaştırmaya çalışın! Bu durum bizim galibiyetimizi kesinleştirecektir”¹.

12 Mart 1918 günü Türkler Erzurum'u ele geçirdiler. Bu haber Müsavatçıları teşvik etti.

Müsavatçılar mahalli şuralara karşı faaliyete başladılar. Müsavatçılar daha önce milli komite tarafından ordu düzenlemiştiler. Bu ordu “Vahşi Ordu” ismini almıştı ve Doğu Cephesi'nden geri dönmüşlerdi. Müsavatçılar bu orduyu güçlendirdiler².

Müsavatçılar Türklerin yardımıyla 25 Mart'ta Petrovsk (şimdiki Mahaçkala) limanını işgal ettiler.

Dağıstan'da imam Gotsinski Bolşevik düşmanıydı ve Müsavatçılarla işbirliği yapıyordu. Böylece Müsavatçılar Bakü'nün kuzeyle olan irtibatını kestiler ve buğdayın gelmesini durdurdular. Müsavatçılar ayaklanarak, Hazar'ın güney limanlarını ele geçirdiler.

Müsavatçılar Bakü'deki karargâhlarından yardım talep ettiler. 29 Mart'ta bir ordu “Ulma” isimli bir gemiyle Azerbaycan'ın en güney bölgesi olan Lenkeran'a girdi. Bunun haberini duyan Bolşevikler gemiyi ele geçirmek için harekete geçtiler. Gemiye yaklaşmak isteyen Bolşeviklere ateş açılınca durum daha da gergin bir hal aldı. 30 Mart günü Mehmet Emin Resulzade öncülüğündeki Müsavatçı bir heyet Bakü Sovyet'i icra komitesine müracaat ederek, onlardan silahlarını bırakmasını talep etti³.

Devrimci harbi komite, etnik savaş çıkacağından korktu. Bolşevikler de etnik savaş çıkmasını istemiyorlardı. Bu yüzden Bakü Sovyet'i silahlarını “Hümme” partisine teslim etmeyi kararlaştırdılar. Müsavatçılar bu teklifi kabul etmediler, bunun üzerine kanlı bir çatışma başladı. Bu savaşa yirmi binden fazla kişi katıldı.

Nisan ayına kadar üç binden fazla insan yaralandı⁴. Müsavatçılar teslim olarak Bakü'yü Bolşeviklere bıraktılar. Heyet teslim koşullarını şu şekilde imzalamıştı:

¹ Lenin, 1958: 104–108

² Afanasyan, 2012: 62

³ ADTA 2898, 4, 11/6: 24

⁴ ADTA 2898, 2, 12/8: 29

(1) Müsavatçılar Bolşevik icra komitesini alternatifsiz bir güç olarak kabul ediyor;

(2) Müsavatçı askerler Sovyet'in emrine tabi olmalıdır;

(3) Tiflis ve Petrovsk arasındaki ilişkileri Müsavatçılar tehlike altına almamalıdır¹.

Bolşevikler bu üstünlükten sonra Kafkasya'da, özellikle Bakü'de konumlarını güçlendirdiler. Muhalifi gazetelerin yayını durduruldu. Sanayiciler ve Bakü burjuvazisi Boleviklere 50 milyon ruble meblağında para ödemeye zorlandılar.

aumyan 13 Nisan tarihinde Moskova'ya gnderliği raporunda savaş hakkında ŗunları yazıyordu: “Bir tarafta Sovyet Kızıl Ordusu, Bolşeviklerin uluslararası alayı ve Kızıl Ordu donanması, diğeri yanda ise Müslüman ordusu. Müslüman ordusu içinde birçok Rus subayı bulunmaktadır, bunlar Müsavat'ın kontrolündedir. Savaş bizim lehimize sonuçlandı. Eğeri savaşı Müsavat kazansaydı, onlar tüm Kafkasya'ya hâkim olacaklardı, bu ise Kafkasya'yı kaybetmek anlamına geliyordu”².

Bolşeviklerin bu stnlğ Güney Kafkasya Hkmetini rahatsız ediyordu. Öncelikle de, Gence'yi kendi karargâhı olarak belirleyen Müsavatçılar bu iten çok rahatsız oluyorlar. Özellikle, bu yenilgiden sonra Bolşeviklerin Tiflis'e saldırıp tüm Kafkasya'yı ele geçirmesi kapısı aılmıştı³.

¹ ADTA 2996, 3, 16/9: 31

² ŗaumyan, 1959: 63–64

³ İstoriya Azerbaydjana, 1963: 109

2. BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA FEDERASYONUNA OSMANLI DEVLETİ'NİN YAKLAŞIMI

Türk tarihinin son üç yüz yıl içerisindeki devrinin en önemli kısmını Rusya ile siyasal ve askeri ilişkiler oluşturdu. Türkiye'nin jeopolitik durumu ve Rusya'nın Büyük Petro'dan itibaren takip ettiği genişleme siyaseti gereği, bu iki devlet arasında, başta askeri karşı durmalar olmak üzere birçok çeşitli karşılaşmalar meydana geldi.

Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus denizi haline getirerek, İstanbul'u ve Boğazları ele geçirdikten sonra sıcak denizlere inme politikası bilinen bir gerçektir. Rusya bu hayalini gerçekleştirmek üzere Balkanlarda; Basra Körfezi'ne ulaşmak için Kafkaslarda ve daha sonra İskenderun Körfezi'ne varmak amacıyla Doğu Anadolu'da yayılmacı politikasını sürdürdü.

Rusya genişleme siyasetini sürdürürken, Türkiye ile savaşmak zorunda kaldı. Bu savaşlar sonucunda Türkiye'den toprak elde etti. Rusya'nın bu yayılma politikası Petro'dan itibaren artarak devam etti ve özellikle II. Katerina ve I. Nikolas zamanında en yüksek noktasına ulaştı. II. Katerina. “Karadeniz'e ayak basmakla Rusya'ya büyük avantajlar sağladı”¹.

1828–1829'daki Osmanlı-Rus savaşında Edirne işgal edilip, İstanbul ve Boğazlar tehdit altına düştüğü gibi, Doğu'da Kars ve Erzurum Rusların eline geçti. Gerçi Rusya, Edirne Antlaşması ile ele geçirdiği topraklardan vazgeçmişse de, Rusya'nın genişleme siyaseti yine de devam ediyordu².

93 Harbi Osmanlı-Rus harbi, Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlandı. Edirne'yi ele geçiren Rusların bundan sonraki hedefleri İstanbul ve Boğazlar idi. Doğu'da ise, Ardahan'ı ve Kars'ı ele geçiren Ruslar Erzurum'u ikinci defa işgal etmişlerdi.

Osmanlı Devleti için çok ağır şartların yer aldığı “Ayastefanos Yeşilköy Barış Antlaşması” imzalandı. Bu antlaşmayla Boğazlar konusu Rusya'nın lehine çözüldükten sonra Doğu'da Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıt sancakları da bir kısım harp tazminatına karşılık Ruslara bırakıldı.

¹ Kurat, 1990: 38

² Kurat, 1990: 41

Rusların bu ilerlemesi, özellikle başta Fransa ve İngiltere olmak üzere İtalya ve Avusturya'nın çıkarlarına ters düşüyordu. Berlin'de toplanan müttefikler Ayastefanos Antlaşması'nın hemen hemen birçok maddesini Rusya'nın aleyhine olarak değiştirdiler; fakat Kars, Ardahan ve Batum sancakları Ruslara bırakılmıştı¹.

Birinci Dünya Savaşı'nda, Sarıkamış felaketi üzerinden bir yıl geçmeksizin Ruslar, Doğu Anadolu'yu işgal etmeye başladılar. 1916 yılı başlarında Erzurum'u ve ardından Erzincan'ı ele geçirerek, ilerleyişlerini sürdürdüler.

1917 yılı Şubat ayında Rusya'da meydana gelen sosyal çalkantılar bu ilerleyişin durmasına neden oldu. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da önemli ölçüde toprak kaybetmişti.

1917 yılı Şubat ayında Çarlığın başkenti Petrograd'da patlak veren devrimin takibince Ekim 1917'de Bolşevikler savaşın hemen bitirilmesi talebiyle iktidara geldiler. Lenin bir "Barış dekreti" (barış beyannamesi) yayınlarak, tüm savaşan devletleri barışa çağırdı. Söz konusu barış "ilhaksız tazminatsız barış" ve "her milletin kendi geleceğini kendisinin tayin etmesi hakkı" temellerine dayanıyordu².

Böylece, Bir bakıma Anadolu'da Türkleri tam bir askeri yıkıma uğramaktan 1917 baharındaki Rus Devrimi kurtarmıştı³.

Uzun süre bir karışıklık evresinden sonra Rusya istediği barışı yapma fırsatını elde etti. 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta savaşan devletlerle mütareke imzaladı ve 1914 Kasım'ından beri süregelen sıcak savaşını bitirdi.

Almanlar işgal ettikleri Çarlık topraklarından geri çekilmek istemiyor, Rusya'da büyük bir iç savaş çıkacağı beklentisiyle bu antlaşma sayesinde zaman kazanmaya çalışıyorlardı.

Osmanlı ise 93 harbinde kaybettiği Kars, Ardahan ve Batum'u geri almayı planlıyordu.

Rusya, kendi yaşadığı devrimin etkisi ile savaştan bıkmış olma durumunun diğer ülkelerde de gerçekleşeceğini düşünüyordu. Bundan dolayı bir an önce savaş halinden kurtulup, toparlanma planlarını yapıyordu.

Neticede Osmanlı devleti Bolşevikler ile Brest-Litovsk antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti uzun bir aradan sonra Rusya'dan toprak kazanmıştı.

¹ Kurat 1990: 89–90

² Akbulut, 1996: 1

³ Suny, 1990: 194

2.1. Aralık 1917 Erzincan mütarekesi

1914 Kasım'ında Rusya ile başlayan harp durumu, Rusya'da ihtilalin çıkmasına kadar devam etmiştir. İhtilalle birlikte Rusya'da şartlar kötüleşmiş ve Rus ordusunun Kafkasya Cephesinde muharebe etmesine imkan kalmamıştır. Dolayısı ile ihtilalin en büyük etkisi Kafkasya cephesinde olmuştur. Bu dönemde bölgedeki Türk ordusunun durumu da çok kritikti. İhtilalin başlamasına kadar büyük bir askeri hareket yapılmamıştı. Çünkü III. Ordu'nun durumu, büyük bir saldırıya elverişli değildi. Ordunun mevcudu az, yiyecekleri nıksan, elbise, teçhizat ve cephaneleri yetersizdi.¹

Rusya'da çıkan ihtilal Türkiye için fırsattı, bu fırsattan yararlanmak isteyen Vehip Paşa Rusya'ya mütareke teklifinde bulunmuş, her ne kadar olumlu bir cevap almamışsa da, Rus halkının sulh taraftarı olduğunu öğrenmesi onun için büyük bir fırsat olmuştur. Yukarıdan aşağıya doğru yapılan baskıyı ortadan kaldırmak amacıyla cephenin çeşitli yerlerinde bulunan Rusları, mütarekeye dahil olan asker terhisine de başlandığından bahisle, cephedeki Rus askerini düzenden, intizamdan çıkaracak, cephe kumandanlarını bu şekilde mütarekeye mecbur etmeye kara vermişti².

Rus ihtilalinin yaygınlaşmasıyla birlikte İttifak Devletlerine mütareke teklifinde bulunmuştu. Dışişleri Bakanı Troçenko da gazetelere verdiği beyanatta, genel bir sulhe taraftar olduklarını açıklamıştı³. Özellikle sulh esaslarının kararlaştırılmasına kadar şimdilik cephede bir mütareke ile filen tespitine karar verilmiş ve her iki taraf mütareke müddetince birliklerini takviye etmeyecek ve diğerlerine karşı bir taaruz hazırlığı, düşmanca harekette bulunmayacak ve birliklerin değiştirilmesi, iskanı hususlarında serbest kalacaklardı⁴.

Almanya Rusya'daki ihtilaldan yararlanarak, Geçici hükümet ile barış görüşmelerinde bulunmak için Mayıs 1917'de İsviçreli bir Sosyalist olan Grimm'i Rusya'ya göndermişti. Grimm'in gözlemleri Rusya'da herkes barış istediğinden, Almanya Rusya'ya karşı saldırı yapmazsa barışın gerçekleşeceği yönünde idi. Fakat Rus Geçici Hükümeti, Almanya'nın barış eğilimine rağmen, savaşa devam kararı almıştı.

¹ Sanders, 1968: 183

² ATASE 1916, 2921, 159/910: 1-53 (naklen Dayı, Esin, 2003: 78)

³ İkdam 1917, 7288

⁴ ATASE 1916, 4322, 580/191: 2-7 (naklen Dayı, Esin, 2003: 81)

Rus-Alman cephesinde savaş yeniden başlarken Türk-Rus Kafkasya Cephesi'nde ise Mayıs 1917'den sonra resmî olmayan bir mütareke yürürlüğe girmişti.

Fakat 7 Kasım 1917'de Petrograd'da iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin bir gün sonra yayınladıkları “Barış dekreti” ile barış ümitleri yeniden doğmuştu.

22 Kasım 1917'de “Dörtlü İttifak” devletleriyle barış yapmak için müzakereler başlandı. Bolşevik hükümeti mütareke masasına Almanların karşısına Rusya'nın eski müttefikleri İngiltere ve Fransa ile birlikte oturmak istiyordu. Fakat bu devletlerin herhangi birinden yanıt alamayınca tek başına mütareke akdetmek için 26 Kasım 1917 tarihinde Alman ordularının Doğu Cephesi Komutanlığına başvuruda bulundu¹.

Rus-Alman cephesinde ateşkes için görüşmelerin başladığından haberi olmayan Vehip Paşa tarafından 4 Aralık 1917'de Kafkasya Ordusu Başkumandanı Prjevalski'ye mektupta Kafkasya cephesinde ateşkes antlaşması için müzakereler başlatılmasını teklif ediyordu².

Vehip Paşa'nın önerisini değerlendiren General Prjevalski, Güney Kafkasya (Transkafkasya) Komiserliği, müttefiklerin bu hareketten zarar görmemesi koşuluyla Osmanlı ordusu komutanlığıyla savaşı durdurmak için görüşmelere başlanması ve bu hareket hakkında İngiltere'de ve Fransa'da bulunan Tiflis temsilcilerine ve özellikle Musul Cephesindeki İngiliz ordu komutanlığına haber verilmesi kararı alınarak, Türk taraflarıyla görüşmelere gidecek heyetin kadrosu onaylandı³.

Müzakereler için seçilen Erzincan kentinde Kafkasya ordusu kurmay başkanı Tuğgeneral Vişinskiy başkanlığında Güney Kafkasya heyetinden 156, Gence piyade alayı kumandanı Berzenguri, Kafkasya ordusu karargâh temsilcisi albay Esadze. Kafkasya ordusu karargâh tercümanı ve askeri tarihçi Yüzbaşı Verdinskiy, Doktor B. Tevzaya, Askerler Şurası temsilcisi Aleksandr Smirnov ve işçiler şurası temsilcisi A. Cemalyan bulunmaktaydılar. Son üç kişinin heyete dâhil edilmesi Rus imparatorluğunda ihtilalin etkisini gösteriyordu⁴.

Türk heyeti ise 3. Ordu kurmay başkanı Albay Ömer Lütfi bey başkanlığında 3. ordu harekât şube müdürü binbaşı Hüsref Bey ve 3. ordu tercümanı yüzbaşı Yakup Bey'den teşekkül idi⁵.

¹ Wheeler-Bennett, 1963: 83

² Svanidze, 1996b: 172

³ Dokumentı 1919: 11 (belge 8)

⁴ Svanidze, 1996b: 174

⁵ Kurat, 1990: 332

4 Aralık'ta Erzincan'da başlayan, Türk-Rus mütareke görüşmeleri sonunda 18 Aralık 1917'de Erzincan mütarekesi imzalanarak; her iki ülkenin savaş durumuna son verilmişti.

Aslında, mütareke, Bolşevik Rusya ile değil, Güney Kafkasya temsilcileriyle yapılmıştı. Çünkü Bakü dışındaki tüm bölgeler Güney Kafkasyalıların elinde olup, Bolşevikleri tanımamakta idiler¹.

Müttefiklerin herhangi birisi savaşa devam etme kararını alması durumunda, askeri faaliyetler başlamadan 14 gün önce karşı tarafa haber verilmeliydi. Müttefikler arasında 14 maddelik bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmasının birinci maddesinde karşılıklı olarak tüm düşmanca hareketler durdurulacaktı. İkinci maddede ise Kurmay haritası üzerinden Karadeniz'den Van Gölü'ne kadar uzanan sınır hattı tespit edilmeliydi. Yedinci maddede bu sınır hattı arasındaki tarafsız sahada her iki tarafın askeri ve sivil vatandaşlarının giriş ve çıkışları yasaklanacaktı. Özellikle, bu tarafsız sınır sahasında çok sayıda cinayet işleniyordu, bunun için iki taraftan inceleme yapmak için komisyon oluşturuldu. Ayrıca Türk kumandanlığı, Kürtlerin varılan antlaşmalarına uymalarını sağlamaları gerekiyordu. Kürtler tarafından düşmanca hareketler yapıldığı takdirde Rus kuvvetleri, kendi sınır hattı içindeki hiçbir yasa tanımayan Kürtlere karşı her türlü önlem alacaktı². Bununla birlikte, taraflar genel barış antlaşmasına varmak için görüşmelere devam edeceklerdi.

Böylece bir yandan mütareke hazırlıkları yapılırken, diğer yandan da Vehip Paşa cephede Rus askerinin mütareke hakkında nabzını ölçmek için cephenin çeşitli yerlerine, mütareke maddesinden bahs etmek üzere beyaz bayraklı görüşme memurlarını göndermişti. Bu memurlar , bazı yerlerde iyi, bazı yerlerde ise ateşle karşılanmışlardı³. Hatta alınan bir habere göre de; cephedeki Ermenilerin karşı koymalarından dolayı Rus ordusu henüz mütareke görüşmelerine girişemiyordu⁴.

Dolayısıyla, Erzincan mütarekesi savaştan büyük zarar gören her iki taraf için de önemliydi. Kafkasya cephesinde varılan barış antlaşması hafif de olsa Türklerin savaş yükünü azaltmıştı.

¹ Manvelichvili, 1951: 419

² Dokümanı 1919: 19-21 (belge 14)

³ ATASE 1916, 151, 200/678: 108-109 (naklen Dayı, Esin, 2003: 86)

⁴ ATASE 1916, 151, 200/678: 108-110 ((naklen Dayı, Esin, 2003: 89)

Böylelikle, Güney Kafkasya'da Bolşeviklere yerel yönetim kurma olanağı sağlanmıştı. Aynı zamanda Erzincan mütarekesi, Güney Kafkasya tarafından imzalanan ilk uluslararası antlaşma olduğu için önemlidir.

2.2. Mart 1918 Brest-Litovsk mütarekesi

Birinci Dünya Savaşı cephelerinden biri olan Kafkasya cephesinde çarpışmalar, Rusya'da çıkan bir ihtilal sonucunda Çarlığın sona ermesi ve Geçici Hükümet kurulması sırasında durmuştu.

Savaşa devam etmek isteyen Geçici Hükümet de Bolşevik İhtilalı ile ortadan kaldırılmış ve Bolşevik propagandasının etkisiyle Rus askerleri cepheyi terk etmeye başlamışlardı. Bilhassa destek kıtalarının dağılması sebebiyle Ruslar işgallerinde bulunan Bitlis, Muş, Erzincan, Trabzon hattındaki ordunun iase ve ikmalinde büyük güçlükler çekiyorlardı¹.

Lenin'in "Barış Dekreti"nden sonra Sovyet hükümeti Almanya ile muharebeyi sona erdirmek için görüşmeler için girişim yollarını aramaya başlamıştı. Rusya'da halk ve cephedeki askerler de barışın bir an önce yapılmasını istiyorlardı. Amele ve Asker Komitesi'ndeki cephe birlik delegelerinden Dubassov; Rus askerlerinin ne hürriyet ne de arazi istediklerini ve yalnız sulh talebinde bulduklarını ve Petersburg'daki fırkaların tüm kararlarına rağmen artık kesinlikle harp etmeyeceklerini bildirmişti.

Bu sırada Osmanlı 3. ordusunun kumandanı Vehip Paşa ile Rus kumandanı General Prjevalskiy arasında mütareke için görüşmeler başladı.

Prjevalskiy bu sırada merkezdeki Sovyet hükümeti adına değil, Petrograd'ın asla tanımadığı "Mavera-yi Kafkasya Konfederasyonu" adına hareket ediyordu². Bunun yanı sıra, Merkez Sovyet Hükümeti, bu sırada "barış siyaseti"ni şiddetle takip ettiğinden, Kafkasya cephesinde de "ateşkese" karşı çıkmamıştır. Diğer yandan, Petrograd'daki Sovyet Bolşevik öncülerinin Kafkasya cephesinin muhafıza edilmesi, Rus askerlerinin cepheyi bırakıp gitmemelerini arzu ettiği de bilinmektedir.

Ermeni halkının "kendi kaderlerini kendileri belirlemek" olanağı sağlanıncaya kadar Rus işgal sahasında Rus kuvvetlerinin kalması ve Türklerin buraları işgallerine karşı durdurmasının istendiği muhakkaktır. Fakat Rus askerleri bu arzuya uymamışlar

¹ Allen, 1953: 428

² Allen, 1952: 426

ve cepheyi açık bırakmışlardı¹.

Prjevalskiy Tiflis'teki İngiliz ve Fransız konsoloslarına Türklere silah bırakılmasını kabul ettiğini bildirdi ve böyle davranmasaydı birliklerin kontrolünün Bolşeviklerin eline geçeceğini açıkladı².

Temmuz ayında Alman cephesinde yapılan başarısız taarruz Rus ordusunun hızla parçalanmasına neden oldu. Bu çözümlenin kısa zamanda Kafkasya Cephesi'ne de sirayet edeceği kuşkusuzdu. Fakat Bolşevik ihtilalına kadar Anadolu'daki Rus Cephesi nispeten bozulmaksızın devam etti.

Şubat ihtilalinden hemen sonra Rus ordusu içinde başlayan milli kıtalar teşkili Kafkaslarda kendini gösterdi. Ermenilerden ve Gürcülerden milli kıtalar oluşmaya başlandı. Rusya'nın siyasal amaç güderek üstlendiği bu görev öncelikle Ermeni birlikleri kurulması üzerine yoğunlaşmıştı.

Bolşevikler, Petrograd'da iktidara gelişinin hemen ertesi günü yayınlamış oldukları “Barış Dekreti” ile ilhaksız, tazminatsız demokratik ve adil bir barış imzalamak arzusunda olduklarını resmen ilan etmişlerdi.

Böylece, bir an önce barışı sağlayarak Rusya'da Sovyet rejimini sağlamlaştırmak amaçlanmaktaydı. Bunun için de Almanya ile savaş haline son vermek gerekiyordu. Rus orduları kumandanı olan Dukhonin'e başvurarak, Almanlarla mütareke akdini görüşmek üzere mümessiller göndermesi emredildi, ancak Dukhonin bu emri reddedince görevinden azledildi ve yerine Krilenko adında genç bir teğmen getirildi.

“Barış Dekreti” hiçbir devlet tarafından ciddiye alınmayarak yanıtız bırakıldı. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'nın batılı devletlerle yaptığı gizli antlaşmaları yayınlamaya başlayınca, bu durum ister istemez İngiltere'nin ve Fransa'nın düşmanca bir tutum sergilemesine neden oldu ve Sovyet Rusya'ya karşı güvensizlik hissedilmeye başladı; bu güvensizlik hissi Krilenko'nun 26 Kasım 1917 günü Rus mümessilleriyle birlikte cepheyi aşarak Almanlarla mütareke akdi için başvuruda bulunması Batılı Devletleri Sovyetlere karşı düşmanca bir tutum almasına sebebiyet verdi³.

Müracaatın olumlu sonuç vermesi üzerine, 2 Aralık'ta Brest-Litovsk kentinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Türkiye ve Rusya arasında müzakereler başladı. Bu arada Rusya ile Türkiye arasında 5 Aralık'ta da Erzincan mütarekesi

¹ Kurat, 1990: 333

² Ulman, 1961: 51

³ Kurat, 1967: 375-413

imzalandı. Böylece, Rusya barış yolunda ilk adımı atmış oldu.

Brest-Litovsk barış müzakereleri Türkiye için büyük önem arz etmekteydi. Türk heyetine birinci murahhas tayin olunan Talat Paşa¹, müzakerelerde Türk heyetine başkanlık etmişti. Görüşmelere Talat Paşa dışında Hariciye Bakanı Ahmet Nesim Bey, Berlin'deki Türk Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ve yine Berlin'deki askeri ataşe Zeki Paşa da katılmışlardır².

21 Kasım 1917'de Kafkasya Cephesi Başkumandanı Prjevalskiy, Türk Ordusu Kumandanı Vehip Paşa'nın mütareke akdi için teklifte bulunduğu dair Güney Kafkasya Komiserliği ile bir görüşme yaptı. Komiserlik bunu tüm yönleriyle inceledikten sonra ilkesel olarak, tüm cephelerde askeri harekâtı hemen durdurma ve müzakerelere başlanması yolunda Türk Kumandanlığı'nın teklifini kabul etti. Ama ne pahasına olursa olsun Mezopotamya'daki İngiliz ordusuna zarar verebilecek tüm stratejik eylemlerden uzak durmak koşuluyla söz konusu öneri gündeme gelmekteydi³.

Vehip Paşa'nın cevap telgrafına Prjevalskiy, tüm Kafkasya cephesinde savaşan her iki ordunun askeri faaliyetleri durdurmasını, stratejik gruplaşmaya girmeden, mütarekeyi beklemekte oldukları mevzilerde kalınması şartıyla mütarekeyi kabul edeceklerini belirtiyor ve bu şartların kabulü halinde, her iki taraf için kabul edilecek mütareke şartlarını hazırlamak amacıyla Türk ve Rus orduları temsilcilerinden oluşan özel bir komisyon kurulmasını teklif ediyordu⁴.

Güney Kafkasya Komiserliği başkanı Yevgeni Gegeçkori orduya ve Kafkasya ahalisine mütareke koşulları hazırlanana kadar askeri faaliyetleri durdurması yolunda görüşmelere başladı. Kafkasya cephesinde Türkiye ve Rusya arasında fiilen savaşa son vermek ve mütareke hükümlerini görüşmek üzere o sırada Rusya işgali altında bulunan Erzincan'a gelen Türk heyeti 3. ordu erkân-ı harp başkanı Miralay Ömer Lütfi Bey riyasetinde olup, binbaşı Hüsref Bey ve 3. ordu tercümanı yüzbaşı Yakup bey olmak üzere 3 kişiden teşekkül oluyordu. Buna karşılık Rus askeri heyeti askeri ve sivil temsilcileri karışık idi. Heyetin başında General Vişinskiy, doktor V. Tevzaya ve Kafkasya ordusu tercümanı yüzbaşı Vedrinski idiler⁵.

Rus Kafkasya cephesi kumandanlığı, mütareke şartlarını hazırlamak üzere bir

¹ İnal, 1964: 1939

² Kurat, 1990: 359

³ Tevzadze, 2001: 65

⁴ Svanidze, 2002: 176

⁵ Tevzadze, 2001: 72

komisyon kurmuştu. 10 Aralık'ta komisyon başkanı Vişinski'ye, Güney Kafkasya Komiserliği tarafından onay ve 13 madde halinde teşkil edilen esasların uygulanması emri verilmişti¹.

Brest-Litovsk'taki barış müzakereleri ise 22 Aralık'ta² resmen başladı. Bu mütarekeyi Türkiye adına Berlin askeri ataşesi Zeki Paşa, Bolşevik Rus hükümeti adına A. Joffe, L. Kamanev, Bitsenko imzaladılar³.

Brest-Litovsk mütarekesi akdedilirken barış müzakereleri başlamıştı. Mütarekeye göre, Türkiye ile Rusya arasındaki savaş haline fiilen son vermek ve Kafkasya Cephesi'ndeki mütareke hükümlerini tayin ve tespit etmek için ayrıca bir antlaşma yapmak gerekiyordu.

Enver Paşa, Güney Kafkasya Komiserliği'nin barış akdi konusunda fikirlerini almak üzere Tiflis'e bir heyet göndermeyi amaçlıyordu. Enver Paşa'nın bu isteğini III. ordu kumandanı Vehip Paşa, Rus ordusu kumandanı Odişelidze'ye 9 Ocak 1918 tarihli bir mektupla iletti⁴.

14 Ocak'ta ulaşan mektup, 17 Ocak'ta Tiflis'te İşçi, Askeri ve Köylü Mebusları Sovyeti'nde gündeme geldi.

Uzun bir tartışma sonrası Rusya'nın demokrasi için uygun barış yapmayı arzu etmekle beraber Rusya Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak yalnız Kurucular Meclisi'nden yetki aldıktan sonra barış görüşmesi yapılacağı kararlaştırıldı⁵.

Merkeze cevap göndermek için müzakere eden Güney Kafkasya Komiserliği, şimdilik yanıtı ertelemeyi uygun gördüğünü açıklarken, ülke merkezi, Güney Kafkasya Komiserliği'ne Bolşevikler de dâhil olmak üzere Rusya'daki tüm hükümetlere müzakere teklif etti.

Ancak 18 Ocak'ta Bolşeviklerin Kurucu Meclis'i dağıtmaları, Güney Kafkasya'nın büyük umut bağladığı ihtilalcı demokrasi birliğine ağır darbe indirdi ve Rusya ile olan bağı da kopardı. Kurucu Meclis için seçilen mebuslar, Güney Kafkasya Seym'ini oluşturarak, artık bölgesel ihtilalcı demokrasi birliği için çalışmak zorundaydı.

Güney Kafkasya Seym'i 28 Ocak'ta Vehip Paşa'dan teklif hakkında cevap

¹ Menteşavili, 1998: 365

² Türkgeldi, 1986: 46

³ Svanidze, 1996a:14–17

⁴ Dokumentü 1919: 24 (belge 15)

⁵ Svanidze, 1996a: 33

verilmesi için süre istedi¹. Tiflis hükümeti Vehip Paşa'nın mektubuna cevap vermeyi oylamaya başladı.

Bunun üzerine Enver Paşa, Vehip Paşa'ya ikinci bir telgraf gönderdi. Bu telgrafında Enver Paşa Güney Kafkasya Hükümeti'ni Brest-Litovsk müzakerelerine katılmaya davet ediyor ve vakit geçirmeden delegelerini göndermesini istiyordu².

Vehip Paşa bu mektubu Rus Kafkasya Ordusu kumandanlığına bildirdi, ancak mektup Tiflis'e bir ay gecikmeyle ulaştınca, artık Güney Kafkasya Hükümeti'nin bağımsız bir hükümet olarak Brest-Litovsk müzakerelerine katılma imkânı kalmamıştı³.

Güney Kafkasya Hükümeti'ni Brest-Litovsk'a davet eden mektubun geç ulaşmasının nedeni, Bolşeviklerin Güney Kafkasya'yı Bolşevikleştirme siyaseti neticesinde olabileceği olasılığı yüksekti. Mektup Tiflis'e ancak 14 Şubat'ta varmıştı, fakat 10 Şubat'ta Brest-Litovsk müzakereleri kesilmiş, Türk Ordusu Erzincan istikametine askeri harekâta başlamıştı.

Böylece, Güney Kafkasya hükümeti, önündeki en büyük tarihsel fırsatı kaçırmış oluyordu.

3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması koşullarına göre Türkiye ilk kez Prut Antlaşmasından sonra Rusya'ya önünde bir başarı kazanıyordu.

Türkiye, Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal etmiş olduğu yerleri geri almakla kalmıyor, 1878 Berlin Antlaşması ile elden çıkan ve 40 yıllık bir ayrılıktan sonra tekrar Kars'ı, Ardahan'ı, Batum'u elde ediyordu⁴.

Bu antlaşma resmi olarak 28 Mart 1918'de Meclisi Mebusun tarafından tasdik edildi. Daha sonra 12 Temmuz 1918'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'nin Berlin büyükelçisi Hakkı Paşa ile Berlin'deki Rus elçisi Joffe arasında bu tasdik metninin mübadelesi yapıldı. Böylece, antlaşmanın son aşaması da tamamlanmış bulundu.

Güney Kafkasya Seymi 23 Şubat 1918'de açılmıştı, o gün komiserlik Türk hükümetiyle bir an önce barış müzakeresine başlamak niyetindeydi. Hazırlanan 4 maddelik barış görüşmelerini Türkiye'ye sunmak için kabul ettiler.

¹ Dokümanı 1919: 28 (belge 20)

² Dokümanı 1919: 24–25 (belge 15)

³ Kavrelişvili, 2000: 117

⁴ Dokümanı 1919: 83 (belge 46)

Bu maddelerden birisi 1914 yılındaki sınırın yeniden eski haline getirilmesi, diğer önemli bir maddesi ise Türkiye'nin Doğu vilayetlerinde Türk himayesinde özerk bir Ermenistan oluşturmasını ön görüyordu. Müzakere için tarafsız bir bölge olarak Trabzon seçilmişti.

Fakat Güney Kafkasya hükümeti ve Seymi, Kars'ın, Ardahan'ın ve Batum'un Türkiye'ye terk edildiği telgrafını alınca büyük bir üzüntü yaşadı.

Türklerle müzakere etmenin bir anlam ifade etmediği hissine kapılmıştı. Ancak heyet Türk tarafının Trabzon'a geleceğinden haberdardı.

Türkiye tarafı 12 Mart tarihinde Trabzon'a geldi. 14 Mart günü Hüseyin Rauf Bey başkanlığında görüşmeler başladı.

Müzakerede konuşma yapan Rauf Bey, Kafkasya heyetini karşılamaktan çok mutlu olduğunu, Kafkasya'nın adım adım bağımsızlığa doğru ilerlediğini ifade ederek, Türkiye'nin Kafkaslara ilişkin tarihsel görevini yerine yetirmediğini, dil ve din bakımından benzer olan Kafkasya halklarına yardım etmediğini bildirmişti¹.

Türklerin Ermenileri ve Gürcüleri görmezden gelmesi hiç de bu iki milletin geleceği bakımından hoş bir durum değildi. Bunun üzerine Güney Kafkasya Hükümeti başkanı Yevgeni Gegeçkori ve Seym başkanı Akaki Çheidze, başta Petrograd olmak üzere dünyanın belli başlı merkezlerine protesto telgrafı çektiler. Bu telgrafta kendi rızaları olmaksızın imzalanan ve milli bir önem taşımayan her türlü antlaşmanın kendilerince hükümsüz sayılacağı belirtilmekteydi².

Fakat Vehip Paşa, 10 Mart'ta Kafkasya orduları başkumandanı General Yevgeni Lebedinskiy'e gönderdiği telgrafta Brest-Litovsk antlaşmasına göre, Kars'ın, Ardahan'ın ve Batum'un acil bir şekilde tahliyesini istemektedir. Türk hükümeti tahliye talebinde bulunurken aynı zamanda ilerliyordu.

Bu arada Güney Kafkasya Seymi, Vehip Paşa'nın Kars'ın, Ardahan'ın ve Batum'un tahliye önerisini görüşmek üzere toplandı. Türk hükümetinin kendilerini defalarca bağımsız bir devlet olarak tanıyıp müracaat ettiklerini, yine aynı şekilde Güney Kafkasya hükümetini Brest-Litovsk görüşmelerine davet ettiğini, fakat hükümetin çeşitli nedenlerle, Türk Hükümeti'nin sunduğu barış ve dostluk tekliflerini geri çevirdiğini, bu tutumundan dolayı Türkiye'nin kendilerini Rusya'nın bir parçası olarak kabul edip, Rusya ile imzaladığı antlaşmanın koşullarını yerine getirmeyi

¹ İz istorii, 1979: 29–35

² Dokumentı 1919: 86 (belge 47)

kendilerinden istenmesini gayet mantıklı bir vaka olduğunu ifade ederek, Türkiye'nin artık meseleyi daha keskin bir şekilde ortaya koyacağını bildirmişti. Türkiye daha kendi bağımsızlığı meselesini çözmemiş bir hükümetle Brest-Litovsk Antlaşmasını tartışmak niyetinde değildi. Tartışma masasına oturmak için devletler hukuku ilkesine göre olmalıydı.

Ayrıca, Brest-Litovsk antlaşmasına ek olarak Almanya ve Rusya arasında imzalanan antlaşmayla Almanya, Türklerin Bakü üzerindeki harekâtına engel taahhüt etmiş, buna karşılık Rusya Bakü petrol üretimini artırıp, üretilen petrolün dörtte birini Almanya'ya vermeyi kabul etmişti. Oysaki 31 Temmuz'dan itibaren Bakü yönetimi artık Bolşeviklerin elinden çıkmıştı ve 1 Ağustos'tan itibaren Rusya'nın kendisi de Bakü'den petrol alamıyordu.

Bu antlaşmadan Türklerin haberi olmamıştı. Osmanlı devleti 27 Ağustos Almanya-Rusya Antlaşması'nın imzalanmasından ancak bir gün sonra Bernstorff aracılığıyla bu antlaşmadan haberdar edildi.

Bu haber İstanbul'da şok etkiyle karşılandı. Konu İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde ve Meclisi Vükela'da tartışmalara yol açtı. Talat Pasa, bu antlaşmanın Almanya Meclisi'nde onaylanmamasını istedi. Hemen akabinde Talat Paşa'nın görüşmelerde bulunmak üzere 3 Eylül'de Berlin'e hareket etmesi kararlaştırıldı¹.

Sovyet hükümeti, Brest-Litovsk Barışı'nın yürürlükten kalktığını ve bundan böyle bu barışın maddelerinin hükümlü kalmayacağını bildirdi.

Brest-Litovsk barışı sebebiyle öne sürülen öneriler ve varılan neticeler tam olarak uygulanmamıştı. Barışın yapılmasından kısa bir süre sonra, barış hükümlerine uyulmadığı görülmüştü.

Nihayet, Kasım 1918'de Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması neticesinde Brest-Litovsk hükümleri Rusya tarafından hükümsüz addedildi. Bu duruma göre; bu antlaşma metni ancak sekiz ay kadar gündemde kalabildi. Türkiye için “Evliye-i Selase”nin yeniden Osmanlı'ya kavuşmasıyla, Bakü'ye ve Dağıstan'a kadar cereyan eden olaylarla tarihte iz koymuştur².

Her ne kadar Erzincan Mütarekesi Kafkasya Cephesinde Türk- Rus harbine son vermişse de, mütarekeden sonra cephedeki olaylar çok daha farklı boyutlarda gelişmiş ve Türk- Ermeni mücadelesinin temellerinin atmasına sebep olmuştur Mütareke için

¹ Çolak, 2003: 553

² Taş, 1995: 66

kurulan hayaller kısa zamanda bir kabusa dönüşmüştür. İşgal edilen vilayetlerin mütareke ve barış ortamı ile değil de, sıcak savaş sayesinde yani Türk ileri hareketinin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra ancak kurtula bilmişti. Barıştan ziyade ölüm-kalım mücadelesinin başlangıç safhasını oluşturuyordu¹.

2.3. Nisan 1918 Trabzon konferansı

Bolşevikler tarafından dağıtılan Rusya Kurucular Şurası Güney Kafkasya Komiserliği içinde ayrılık söylemleri artmaya başlamıştı. Hiç kimse hükümetin bu faaliyetine karşı çıkamıyordu, fakat uluslararası durum Güney Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmesine müsait de değildi, bir korku hâkimdi. Çünkü Rusya'dan ayrıldıktan sonra buralar savunmasız kalabilirdi. Özellikle, Osmanlı bunu fırsata çevirip saldırılar yapabilir endişesi hâkimdi. Bolşeviklerin hükümete karşı yürüttükleri propaganda artmıştı ve buna Bakü'deki Sovyet hükümeti de yardıma ve destekte bulunuyordu.

Güney Kafkasya Komiserliği bünyesinde var olan Gürcü, Ermeni ve Azeri Milli Komiteleri, Anadolu'dan eve dönen Rus askeri birliklerini silahsızlandırıyor². Özellikle, Bolşevik Stepan Şaumyan, Güney Kafkasya hükümetini ele geçirmek istiyordu, cepheden dönen askerler onun planı için çok uygundu, fakat Menşevik hükümetinin bundan haberi vardı. Tiflis'e trenlerle gelen askerler, şehre girme izini verilmeksizin bilvesile Bakü'ye doğru yollanıyordu³.

Bolşeviklerle onların tarafını tutan işçiler ve askerler arasında çarpışmalar, kendi içlerindeki anlaşmazlıklardan dolayı Güney Kafkasya Komiserliği her geçen gün zayıflıyordu. 10 Şubat 1918 tarihinde komiserlik kendisini lağvettiğini ve yetkisini Rusya Kurucular Meclisi için seçilen temsilcilerden oluşan Güney Kafkasya Seymi'ne devrettiğini ilan etti. Seym, genelde Gürcü Sosyal-Demokratlar, Müsavat ve Taşnakçılardan oluşuyordu. Aynı zamanda, ülkedeki ekonomik durumu iyileştirmek ve Bolşeviklerden korunmak için İngiltere ile kredi verilmesi müzakeresine başlandı⁴.

Seym iç problemlerin yanı sıra, dış problemlerden dolayı da endişeli idi. Bu

¹ Yavuz, 2007: 232

² GMTA 1838, 1, 715/25: 6

³ Guruli, 1996: 6

⁴ Surguladze, 1972: 554

durumu dile getirmek için Mart ayında düzenlenecek Trabzon konferansına hazırlık yapıyordu. Öncelikli olarak, Rusya ve Dörtlü İttifak devletleri arasında imzalanan Brest-Litovsk antlaşması, Kars, Ardahan ve Batum bölgelerinden askerlerin çıkartılıp bu bölgelerin ayrılmasına karşı çıkıyorlardı¹.

Türkiye'nin aslında Güney Kafkasya hükümetiyle barış masasına oturmak isteği Ocak ayından beri gündemde olan bir konuydu. Türkiye ile barış görüşmelerinin yapılacağı yer olarak Trabzon seçilmiş ve Güney Kafkasya temsilcileri tam hareket ederken, Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars'ın, Ardahan'ın, Batum'un Türkiye'ye bırakıldığı haberi Trabzon seyahatini durdurmuştu.

Osmanlı 3. Ordu kumandanı Vehip Paşa, Brest-Litovsk antlaşmasına istinaden Kars'ın, Batum'un, Ardahan'ın boşaltmasını istiyordu. Türkler özellikle bu konuda çok aceleciydiler, bunun da sebebi Doğu Anadolu illerinde Ermeniler tarafından Müslüman halka karşı yapılan tecavüzlerden kaynaklanıyordu². Bu durum Güney Kafkasya hükümetini telaşa düşürmüştü, böylece, bir an önce barış görüşmesi tekrardan gündeme gelmişti. Böylelikle, Güney Kafkasya temsilcileri bu düşünceyle Trabzon'da Türk temsilcileriyle işbirliğine geçmişti.

10 Mart'ta heyet Trabzon'a gelmişti. Ruslar tarafından boşaltılan şehre Osmanlı ordusu girmiş ve konferansa ev sahipliğini Türkler yapmaya başlamıştı. Trabzon'a giden heyet 50 muhafız grubu ve 43 heyet üyesinden oluşuyordu.

Buna rağmen Güney Kafkasya hükümeti çok tedirgindi, çünkü Seym içinde birlik yoktu, herkes kendi çıkarını düşünüyordu, ortaklaşa faaliyet yerine, birbirlerine karşı çıkıyorlardı.

14 Mart'ta Harbiye Bakanlığı Karargâhı başkanı Rauf Bey başkanlığında Osmanlı heyetini dışişleri bakanlığından Muhammed Nusret bey, heyetin kâtibi Yusuf Rıza bey ve 3. Ordu karargâhından Hüseyin bey'den ibaret heyet konferansın ilk oturumunun açılışını yaptı³. Türk heyetinin amacı, yeni kurulan Güney Kafkasya hükümetinin genel durumu ve yönetim şeklini öğrenmekti. Türk temsilciler Güney Kafkasya heyeti ile müzakerelerin başlaması ve yeni bir antlaşmanın imzalanması hakkında karar almalıydı⁴.

¹ Kikodze, 1918, 7 Mart

² Dokumentü 1919: 47 (belge 31)

³ Saxalxo sakme 1918, 7 Mart

⁴ Sürmeli, 2001: 71

Trabzon'a gelen Güney Kafkasya heyetinin üyeleri, başkan Akaki Chenkeli, Kita Abaşidze, Giorgi Gvazava, Aleksandr Hatisyan, İ. Kaçaznuni, Mehmet Hasan Hacinski, İbrahim Haydarov, Halil bey Hasmammedov, M. Mehdiev, G. Laşışvili ve şeyhülislamdan müteşekkildi. Mehmet Emin Resulzade müşavir, General Vladimir Levandovskiy ise askeri müşavir olarak katılmışlardır¹.

Her ne kadar bunlar barış için bir araya gelseler de, her milletin kendi özerk yönetimleri, milli ideal ve görüşleri her şeyden önce milli çıkarları vardı ve bunların korunması gerekiyordu. Milliyet ve din ayrılığı, ayrıca milli ideal ve görüş farklılığı aralarında güvenin oluşmasını engelliyordu.

Bu yüzden Gürcistan-Türk müzakereleri başlamadan önce Türkiye'nin savaşta müttefik olduğu devletler de davet edilmişlerdi. Özellikle, Almanya bunu fırsat bilmiş bu bölgede zengin manganez, bakır, petrol gibi kaynakları güven altına ala bilmesi için müzakerelerle yakından ilgilenmişti².

Konferans sürerken Türk ordusu ilerlemeye devam ediyordu. Doğu Anadolu kontrol altına alınıyordu. 12 Mart'ta Erzurum ve 19 Mart'ta Ardahan bölgeleri ele geçirilerek, Kars ve Batum yönünde ilerlemelere sürüyordu³. Ayrıca, Acarlar ve Ahıska Türkleri birlik oluşturarak, Osmanlı 3. Ordu karargâhına katıldılar; bu birlikler genelde istihbarat faaliyetlerini yürütüyorlardı⁴.

Trabzon konferansı sırasında Güney Kafkasya heyeti başkanı Akaki Çhenkeli, Rauf Bey ile gizli görüşme yaparak, Batum'un Gürcistan'a kalmasını gündeme getirdi. Ancak bu isteğin kabul edilmesi mümkün değildi. Türkiye Brest-Litovsk antlaşmasının kararlarının yerine getirilmesi taraftarıydı ve bu vesileyle Akaki Çhenkeli 10 Nisan'da Brest-Litovsk antlaşmasını kabul etmek zorunda bırakıldı⁵.

Buna rağmen, Batum Gürcistan için çok önemliydi, Batum'un verilmesi hem psikolojik hem de ulusal bir felakete sürükleyecekti. Mart ayının son haftasından itibaren Vehip Paşa kıtalarını Güney Kafkasya hududuna doğru sürmeye başladı. Türk genel karargâhı Gürcü garnizonundan 13 Nisan tarihine kadar geri çekilmesini istedi. Trabzon konferansının dağıldığı gün Batum Türkiye'nin eline geçti ve Seym

¹ Svanidze, 1998: 69

² Vaçnadze, 2002: 96

³ Musisvili, 1918

⁴ Sürmeli, 2001: 82

⁵ Jilka, 1998: 15

Türkiye'ye savaş ilan etti¹.

Yevgeni Gegeçkori Trabzon'da bulunan Akaki Çhenkeli'ye gönderdiği telgrafta Türk birliklerinin Güney Kafkasya hudutuna girdiğini, bu eylemlerin derhal durdurulmasını istediklerini Türk hükümetine bildirildiği, barış görüşmelerinin bozulduğu hususunda ahaliye bilgi verileceği belirtiliyordu. Güney Kafkasya heyetinin Brest-Litovsk antlaşmasını tanıdığını açıklaması, bu telgrafı hiçe saydığını göstermekteydi. Bundan rahatsız olan Trabzon'daki heyet Tiflis'e geri çağrıldı².

Bu arada Türk ve Güney Kafkasya heyetleri arasında Trabzon'da süren konferansta, Türk heyeti Güney Kafkasya hükümetine Brest-Litovsk antlaşmasının tanınması için bir ultiimat (kesin uyarı) göndererek, 48 saat içinde cevap vermesi talebinde bulundu. Trabzon'da bulunan heyet, Tiflis hükümetinden yanıt bekliyordu.

Bu süre zarfında cevap gelmemesi durumunda Güney Kafkasya heyeti verilen kararları onayladığını düşünerek, Brest-Litovsk antlaşmasını tanıyacaktı. Tiflis'ten yanıt gelmediği için Akaki Çhenkeli Brest-Litovsk'ı tanımak zorunda kaldı³.

13 Nisan'da Türk heyeti başkanı Rauf Bey, Osmanlı hükümetinin Brest-Litovsk antlaşmasını Güney Kafkasya heyetinin kabul ettiğine dair haberi aldığını ve müttefiklerin dostluk görüşmelerine katılabilmesi için Güney Kafkasya'nın kendi bağımsızlığını ilan etmesi gerekli gördüğünü bildirdi⁴.

Böylece, Trabzon konferansı herhangi bir antlaşma imzalanmaksızın sona eriyordu. Akaki Çhenkeli Trabzon'dan ayrılırken barışın sağlanması için Türk meslektaşlarına Tiflis'e dönüşünün nedenini açıklamadı ve müzakereleri devam ettirmek üzere vedalaştılar. Fakat Türkiye'nin Seym'in kendisine ilan ettiği savaştan haberi vardı ve bunu Kafkasya'ya karşı savaşın devam etmesi için kullandı⁵.

Tüm bu olanların yanı sıra, Güney Kafkasya Seymi Müslüman milletvekilleri tarafından desteklenmemesine rağmen, Brest-Litovsk antlaşmasını tanımadığını ve Batum limanını bölge için çok önemli olmasından dolayı Türklere teslim etmek istemediklerini ve her türlü savaşa hazır olduklarını beyan etti.

Özellikle, Batum'da yaşayan Müslüman Gürcülerin tutumu farklıydı, onlar çoğunlukla yaşadıkları bölgelerin Osmanlı hudutlarında kalmasını istedikleri halde,

¹ Jilka, 1998: 19

² Zosidze, 1998: 23

³ Pirtsxalava, 1918

⁴ Dokumenti 1919: 162 (belge 81)

⁵ GMTA 1836, 583/13: 18

bazıları bu bölgenin Gürcistan'dan kopmasını istemiyorlardı¹.

Daha sonra Osmanlı ile Güney Kafkasya Seymi Batum'un kaderini konuşmak için tekrardan bir araya geleceklerdi.

2.4. Mayıs 1918 Batum konferansı

Tiflis'teki Güney Kafkasya Hükümeti Brest-Litovsk barışında alınan kararlardan memnuniyetsizdi. Burada asıl mesele Evliye-i Selase idi. Ardahan Türkiye'ye, Kars Ermenilere, Batum ise Gürcülere bırakıla bilirdi. Osmanlı ise buranın Gürcülerle ve Ermenilerle bir alakasının olmadığını, buraların esasen 93 Harbi'nde Ruslar tarafından istila edildiğini, şimdi Brest-Litovsk antlaşmasına dayanarak Rusların burayı tahliye talebini kabul ederek, buraların ana vatana ilhakının şart olduğu üzere kararlıydı.

Bu zıtlık Trabzon konferansını doğurmuştu. Güney Kafkasya Hükümeti bu konferansa kalabalık bir heyetle katılmıştı. Müzakereler çok zor geçiyordu, karşı taraf 1914 sınırında ısrar ediyordu.

Türk hükümeti bir ultimatom vererek, Brest-Litovsk antlaşmasının tanınmasını istedi. 10 Nisan'da Güney Kafkasya heyeti başkanı gönülsüz bir şekilde olsa da Brest-Litovsk Barışı hükümlerini kabul ettiğini bildirdi.

Bir ay süren Trabzon konferansı da istenilen barış ve istikrarı getirmedi. Türk ordusu ilerlemeye devam ediyordu. 15 Nisan'da Batum ele geçirildi. Brest-Litovsk antlaşmasıyla Rusya'dan ayrılan bölgelerin ele geçirmesine rağmen, Osmanlı, Güney Kafkasya Seymi tarafından savaş ilan edilmesini henüz kurulmamış devlete karşı mücadeleye devam etme sebebi olarak değerlendirdi ve ilerlemeyi sürdürdü. Gürcülerin direnişine rağmen, Ozurgeti ve Guria bölgesi de Osmanlı'nın tabiliğine geçti. Aynı zamanda Türkler Ahaltsihe (Ahıska) ve Ahılkelek (Ahalkalak) sancaklarını ilhak ettiler.

25 Nisan'da Ermenilerden Kars'ı zapt ederek 1877–1878 sınırına ulaştılar.

Böylece, Trabzon'da bir neticeye varamayan Güney Kafkasya Federasyonu ve Osmanlı hükümeti Batum'da tekrardan bir araya geleceklerdi.

Batum çok önemli bir liman ve stratejik bir merkezdi. Bu büyük liman küçük sanayi limanlarına ayrılmıştı. Ayrıca, savaş ve ticaret gemileri için ayrı ayrılıkta limanlar da yapılmıştı. Bakü'den çıkarılan petrol, borularla Batum'a kadar sevk

¹ Svanidze, 1998: 26

edilmekte ve tasfiye için buradaki fabrikalara gönderilmekteydi, bu yüzden hem Almanya hem de Türkiye bu limana sahip olmak istiyordu.

Batum'un kaybedilmesi Güney Kafkasya Seymi için çok üzücü sonuçlar doğura bilirdi. Akaki Çheidze başkanlığında toplanan Seym, Türkiye ile kesin müzakerelerin yeniden başlanmasını kararlaştırdı¹. Bunun için Seym Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'ni resmen ilan ederek, Türkiye ile barış görüşmelerini sürdürmeye karar verdi. Bunun için Güney Kafkasya heyetinin Brest-Litovsk antlaşmasını tanınması gerekiyordu. Nitekim yeni kurulan Güney Kafkasya (Transkafkasya) Federatif Cumhuriyeti bunu tanıdıktan sonra Türkiye ile barış müzakeresi için temsilcilerin Batum'a gelmesini belirtiyor ve Kars'ın tahliyesiyle görüşmeleri yapmak üzere temsilciler gönderileceğini, tüm cephe boyunca askeri faaliyetlerin durdurulmasını, aynı eylemin Vehip Paşa'nın da yapmasını bekliyordu. Ancak Vehip Paşa cevap olarak 1877–1878 yıllarında Türk-Rus sınırında devam eden askeri harekâtlarının Rus tarafından durdurulacağı, Türklerin ise askeri faaliyetlerin Kars tabyalarına 2 km mesafeye kadar geldikten sonra duracağını ve iki tarafın temsilcilerinin Trabzon'da görüşüleceğinin zaruri olduğunu bildiriyordu.

Türkiye, Güney Kafkasya hükümetinin kurulmasından sonra 28 Nisan 1918'de Güney Kafkasya Hükümeti'nin bağımsızlığını tanıdı. Aynı gün Türk Hükümeti, Çhenkeli'nin seçtiği Batum'u barış görüşmelerinin yapılacağı yer olarak kabul etti. Ayrıca, Kuzey Kafkasya'nın da bağımsızlığını ilan ettiği ve Türk heyetiyle birlikte Batum'a gelerek Güney Kafkasya ile birleşmesi yolunda müzakerelere katılacağını bildirdi². Bu konferansa Almanya'dan İstanbul'da askeri yetkili olarak bulunan General Fon Lossow'a Alman heyetinin riyasetini üstlenme görevi verildi.

Böylece, Almanya, Kafkaslarda istediği gibi ilerlemek isteyen ve menfaatlerine ters düşen Türkiye'nin karşısında güçlü bir rakip olarak çıktı³.

Güney Kafkasya heyeti Trabzon konferansında olduğu gibi, bu konferansa da albaylar, kâtipler, bilim adamları ile katılıyordu. Bu heyet özel bir trenle 5 Mayıs'ta Batum'a gitmek üzere yola çıktı. Burada da Trabzon'da olduğu gibi Türklerle barış antlaşması imzalamak amaçlanıyordu ve bu sefer diğer konferanslardan farklı olarak Güney Kafkasyalılar bağımsız federatif temsilciler olarak katılıyorlardı.

¹ Dokümanı 1919: 200–202 (belge 99)

² Cumberidze, 1995: 217

³ Silagadze, 2001: 29

Bu hükümet, Brest-Litovsk Barış Antlaşması üzerinde uzlaşma talebinde bulunurken, Türkler yeni ve ağır talepler ileri sürdüler; Türkler Gürcistan sınırları içinde bulunan Ahıska ve Ahalkalak ile Gümrü-Culfa demiryolu hattının kendilerine verilmesini istediler¹. Bu demiryolu, Ermenistan'ı Gürcistan ile birleştiren tek demiryolu hattıydı. Ermenistan'ın teçhizatı, demiryolu taşımaları Ermenistan'dan diğer bölgeler arasındaki bağı bu demiryolu sağlıyordu. Bu yola sahip olmak Ermenistan'ı ele geçirmek demek oluyordu.

Bu konferansa Azerbaycan da katılmıştı. Bakü Bolşeviklerin elindeydi, bu yüzden onlar için Türk milliyetçiliği daha önemliydi. Türkiye'de Bakü'ye taarruz hazırlamak için Çulfa'dan Bakü'ye demiryolu hattı inşa edilmekteydi. Bu demiryolu sayesinde Gence üzerinden Bakü'ye taarruz yapılacaktı; bundan ziyade Bakü'deki petrol kaynaklarının durumunu korumak, aynı zamanda şehri stratejik olarak kullanmak isteniyordu. Bu talepler en çok Ermenistan'ı korkutuyordu. Türk tehlikesinden korkuyorlardı, fakat asıl tehlike Bolşevikler olduğunun farkında değillerdi.

Bakü'yü zapt eden Bolşevikler Tiflis'e doğru ilerliyorlardı, bu ise Güney Kafkasya'nın işgal edileceği anlamına geliyordu.

Almanlar ise çok farklıydı, onlar Batum'da gizlice Ermenistan ve Gürcistan temsilcileriyle anlaşmaya çalışıyor, aynı zamanda Sovyet Rusya'yı unutmayan ve onların eski hamisiyle barışmak için girişime geçmişlerdi. Almanlar Sovyet Rusya'yı Güney Kafkasya'ya saldırmamaya ikna etmeye çalışırken, Gürcülere de ekonomik ve siyasal imtiyazlar karşılığında gereken bağımsızlığı elde etme cesareti veriyorlardı.

Batum Konferansı 11 Mayıs 1918 günü açılmıştı. Türk katılımcılar arasında Halil Bey, Vehip Paşa, Tevfik Selim ve Nüsret Bey vardılar. Güney Kafkasya (Transkafkasya) hükümeti tarafından ise Akaki Çhenkeli, İakob Nikoladze, Aleksandr Hatisyan, Mehmet Emin Resulzade'den ibaret heyet katılmıştı².

Batum konferansının birinci genel duruşmasında Güney Kafkasya hükümeti, bu konuşmaların devam etmesi için, doğrudan teklif olarak Trabzon konferansının devamı ve kendi ihtiyaçlarının temeli olarak Brest-Litovsk antlaşmasını göstermişti. Ancak Halil Bey buna itiraz ederek, Türk tarafını Brest-Litovsk hükümlerinin

¹ Metreveli, 1998: 371

² GMTA 222, 1, 1/12: 306–307

koşullarının ilgilendirmediğini bildirdi¹.

Sultan tarafından Batum konferansına gönderilen temsilciler arasında 3 farklı bakış açısı ortaya çıkmıştı.

Birinci görüş Vehip Paşa'nın tutumuydu. Batum görüşmesinde Brest-Litovsk koşullarını korumak gerektiğinin üzerinde ısrarla duruyordu. İkinci bakış açısı Talat Paşa'nın planı idi; ona göre Güney Kafkasya'dan diğer bölgeleri ayırmakla Azerbaycan-Türkiye sınır hattını oluşturarak, burasını Türkiye'nin himayesine bırakmaktı. Üçüncü bakış açısı ise Enver Paşa'nın görüşüydü. Enver Paşa Güney Kafkasya'nın Türkiye'ye katılmasını amaçlıyordu². Ancak böyle bir plan Türkiye'yi Almanya ile karşı karşıya getire bilirdi. 17 Nisan 1918'den beri Türkiye-Almanya arasında Güney Kafkasya'nın paylaşımı hakkında gizli antlaşma imzalanmıştı³.

14 Mayıs 1918 yılında Batum'da Türk delegasyonu bir nota yayınlayarak, Güney Kafkasya hükümetine Aleksandropol-Culfa demiryolu hattını kendilerine bırakması talebinde bulunmuştu⁴. Bu Azerbaycan, hem de onun güney semtindeki Türk etkisini güçlendirecek ve Güney Kafkasya'nın belli bir bölgesi ve demiryolları Türk kontrolüne geçecek anlamına geliyordu.

15 Mayıs günü Akaki Çhenkeli, Halil Bey'in bu notasına itiraz ederek, bunun Bâb-ı Âli tarafından bağımsızlığı ilan edilen Güney Kafkasya egemenliğinin ihlaliydi⁵. Güney Kafkasya hükümetinin hemen Aleksandropol'ü savunmak için gerekli önlemleri alması gerekiyordu⁶.

Türk notası hakkında Alman delegasyonu başkanı Von Lossow'a bildirilmişti, bunun üzerine Von Lossow, Güney Kafkasya hükümetinin itirazını hem Türkiye'ye hem de Avusturya-Macaristan imparatorluğuna sunmuştu⁷. Ancak buna aldırmayan Türk Ordusu, 15 Mayıs'ta Aleksandropol kentinde Güney Kafkasya ordusuna karşı askeri bir harekât başlatmıştı⁸. Çhenkeli tekrardan itiraz bildirmiş, ancak Türk ordusu 15 Mayıs akşamı Aleksandropol kentini ele geçirmişti⁹.

Askeri ve diplomatik durumu inceleyen Akaki Çhenkeli aynı gün Batum'dan

¹ Dokumentü 1919: 252–256 (belge 131)

² GMTA 1823, 1, 1/23: 207–208

³ Pipiya, 1978: 38

⁴ Dokumentü 1919: 269–270 (belge 133)

⁵ Dokumentü 1919: 271 (belge 134)

⁶ Dokumentü 1919: 272 (belge 135)

⁷ Dokumentü 1919: 278 (belge 138)

⁸ Dokumentü 1919: 279 (belge 139)

⁹ Dokumentü 1919: 281 (belge 139)

Milli Konsey'e gizli bir mektup göndererek, Türkiye'nin Güney Kafkasya'nın varlığını istemediğini ve bu yıkıcı durum karşısında atılması gereken ilk adımın Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi olacağını bildirmişti¹. Çenkeli 16 Mayıs'ta Gürcistan'ın Milli Konsey'in yürütme komitesine mektup göndererek, Gürcistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesine hazırlık çalışmalarının sürdürüldüğünü bildirmişti².

19 Mayıs 1918 tarihinde Çenkeli, Von Lossow'dan mektup aldı. Bu mektupta Alman General Türkiye-Gürcistan arasındaki görüşmelerde arabuluculuğu yapabileceğini bildirmişti³. Uzun tartışmalar sonucu, Von Lossow'un teklifi kabul edildi, ona cevap mektubu gönderilerek, Çenkeli'nin görüşmelerde arabuluculuk yapabileceğini belirtti⁴.

Fakat daha sonra anlaşıldığı üzere Türkiye Almanya'nın arabuluculuk yapmasını reddetmişti. Von Lossow bu konuda şunları yazıyordu: “Benim arabuluculuk girişimim başarısızlıkla sonuçlandı.”⁵.

Askeri ve siyasi mücadelelerin yoğun şekilde yaşandığı bir dönemde hızlı ve kararlı bir şekilde davranmak gerekiyordu. Ancak Tiflis'te var olan durum, olayların gidişini yavaşlatıyordu.

Dünya savaşı devam ediyordu ve devletlerin kendi kaderlerini belirlemeleri için belli bir desteğe ihtiyacı vardı. Gürcüler için Almanya ideal bir destekti, yalnızca Almanlar Türklerin ilerlemesini önleyebilirlerdi. Aynı şekilde Güney Kafkasya Almanlar için önemli bir jeopolitik tutunma noktasıydı, her ne kadar Türkler ve Almanlar müttefik olsalar bile, Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi onları birbirine karşı rekabete itiyordu. Almanya Bakü'yü ele geçirdikten sonra Hazar denizi üzerinden İran'ın kuzeyindeki önemli limanlardan biri olan Bender Enzeli'deki İngiliz etkisini azaltabilirdi; izleyen adım gibi Irak'ı işgal ederek Basra körfezi alanına erişmeyi hedefliyordu⁶.

Bu durumu lehlerine çevirmek isteyen Gürcü politikacılar Almanya hükümetine temyizde bulunarak, Gürcistan'ı kendi korumaları altına almalarını istedi⁷. Gürcistan'ın teklifini Almanya hükümeti sevinçle karşıladı, artık Almanya Türkiye'den

¹ GMTA 1836, 1, 2/5: 67

² GMTA 1836, 1, 2/5: 68

³ Dokümanı 1919: 293 (belge 147)

⁴ Dokümanı 1919: 301–302 (belge 149)

⁵ Dokümanı 1919: 306 (belge 155)

⁶ Darabadi, 2002: 98–99

⁷ Menteşavili, 1998: 373

bağımsız olarak Güney Kafkasya'daki hammadde ve demiryolundan kendi amaçları doğrultusunda faydalana bilecekti¹.

Batum'da Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi için bir komisyon kuruldu². Gürcistan'ın kurduğu komisyon Taşnakçıları şaşırtmıştı. Onlar için İngiliz ve Fransızlardan destek umdukları halde, ne zaman ne de şartlar onlara müsait değildi. Taşnakçılar umutsuz bir şekilde Menşeviklerin bu yaptıklarına bir türlü katlanamıyorlardı.

Aleksandr Hatisyan, Noe Jordania'ya mektubunda şunları ifade ediyordu: “Eğer biz batıyorsak, birlikte batmalıyız”³. Bunun mukabilinde Noe Jordania Gürcistan'ın batmasını istemiyordu, nitekim Aleksandr Hatisyan'a şöyle yanıt vermişti: “Eğer Ermeniler batıyorsa, Gürcüler onlarla batma mecburiyetinde değildir”⁴.

Noe Jordania, 22 Mayıs'ta Gürcistan'ın bağımsızlık bildirgesi için Batum'dan Tiflis'e doğru yola çıktı.

Akaki Çenkeli Milli Konsey'i bu önemli karara hazırlamak için şunları ifade ediyordu: “Son ana kadar Güney Kafkasya hakkında imzalayacağım karardan hiç umudumu kaybetmemiştim, ancak Türklerin politik kararları bizi rahatsız etmekteydi. Onlar Erivan guberniyasına girdiler, Günce'de kendi hükümetini oluşturarak, Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'dan kopardılar. Sadece Gürcistan kaldı, o da her taraftan tehdit almaktadır. Tek çaremiz kaldı, o da Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmek; ancak bu bizim Türk baskınlarından kurtulduğumuz anlamına gelmezdi”⁵.

Yine Çenkeli bir diğer mektubunda şunları yazıyordu: “Bu gün benim ziyaretime Von Lossow geldi. Ona kendi düşüncelerimi açıkladım; o da bana çarenin Gürcistan'ın bağımsızlığında yattığını ve bu durumu en kısa zamanda kendi hükümetine bildireceğini, bir nota göndererek Güney Kafkasya hükümetinin artık mevcut olmadığını ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan edeceğini bildirmişti”⁶.

Türklerin Güney Kafkasya'daki ilerleyişi Almanların hiç de hoşuna giden bir durum değildi. Almanlar, Türkleri Güney Kafkasya'daki ilerleyiş fikrinden vazgeçirmeye çalışıyordu.

¹ Ludendorff, 1924: 182

² Menteşavili, 1998: 374

³ GMTA 190/507, 1, 2/9: 101

⁴ Jordania, 1990: 91

⁵ GMTA 1836, 1, 2/7: 69–70

⁶ GMTA 1836, 1, 2/5: 70–71

Bu hususta Lussendorf şunları yazıyordu: “Ben teklif ediyorum ki, Türkler dikkatlerini Güney Kafkasya'ya değil de, Mezopotamya ve Pers imparatorluğuna çevirsinler”¹.

Ancak Türk hükümeti bunların hiç birine aldırış etmeden Güney Kafkasya içlerine doğru ilerledi. 23 Mayıs'ta Çhenkeli bir kere daha Milli Konsey'e bir mektup göndererek, memnuniyetsizliğini ifade etti, özellikle Gürcistan'ın derhal bağımsızlığını ilan etmesi için taktiğini değiştirmesi gerektiğinin vurgusunu yaptı.

24 Mayıs'ta Tiflis'te Yürütme Komitesi'nin oturumu gerçekleşti. Toplantıda Batum Barış Antlaşması hakkında Noe Jordania rapor sundu. Barış Antlaşmasını kendi istedikleri doğrultuda çözmeye çalışan Türkler için Alman delegesinin toplantıya katılması bir sürpriz olmuştu. Görünüşe bakıldığında Jordania ve Çhenkeli aynı fikirdeydiler, artık Güney Kafkasya Komiserliği'nin onlar için hiçbir anlam ifade etmediğinin ve hiçbir perspektif vaat etmediğinin farkındaydılar².

¹ Sarkisyan, 1962: 368

² GMTA 1836, 2, 7/5: 53

3. BÖLÜM

FEDERASYONUN DAĞILMASINDAN SONRAKİ SÜREÇ

Batum Konferansı 11 Mayıs 1918 tarihinde toplandığında Türkiye ve Güney Kafkasya temsilcileri birbirlerinden tamamen farklı beklentiler içindeydiler. Güney Kafkasya delegeleri Brest-Litovsk barış antlaşmasına göre, Türkiye ile barış yapmayı umarken, Türk delegelerin yeni arazi talepleriyle karşılaşınca, Güney Kafkasya (Transkafkasya) Komiserliği tehlike altında kalmıştı.

Türk istekleri 1878 sınırını aşarak, 1828 sınırına ulaşıyordu. Yani Türkiye, Kars'ın, Ardahan'ın, Batum'un yanı sıra, Ahıska, Ahalkalak yörelerini de talep ediyordu. Kuzeyde küçük bir bölge Gürcülere, Gümrü'den Culfa'ya kadar uzanan büyük bir kısmı Ermenilere aitti. Bu hat üzerinde bulunan merkezler ise Gümrü, Erivan, Nahçıvan ve Culfa idi. Bu bölgelerin boşaltılması Ermenilerin topraklarının dörtte üçünün kaybı demek idi. Ayrıca, elden çıkarılacak olan bölge verimli ve iyi iskân edilmiş vadilerdi.

Bu durumda böyle bir talebin kabul edilmesi, Ermenistan'ın tamamen yok olması anlamına geliyordu. Ancak Türkiye'nin Azerbaycan'a ulaşması için bu hattı zapt etmesi gerekiyordu. Bunun için de askeri harekâta başlaması ön görülüyordu.

Azerbaycan ise Bolşeviklerin elinde bulunan Bakü'nün kurtarılması için Türkiye'nin yardımını talep ediyordu. Türkiye'nin, Gümrü-Culfa demiryolu hattının kendilerine verilmesini istemesindeki gaye Bakü petrollerini korumak, İran'ın kuzeyinde bulunan İngilizlerin Azerbaycan'a yayılmasını önlemek ve Türkistan'a yapacağı askeri ameliyatlarda Bakü'yü stratejik bir mekân olarak kullanmaktı.

Türk ordusunun Gümrü'yü zaptından sonra Karakilise yönünde ilerlemesi tek gücün, Batum konferansına güçlü heyetle katılmış olan Almanya olacağı düşünölmeye başlanmıştı. Çünkü bu sırada Batum'daki Alman heyeti başkanı Fon Lossow, Türkiye ve Güney Kafkasya heyetleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek için Güney Kafkasya heyetine arabuluculuk teklifinde bulunmuştu.

Azerbaycan delegeleri bu konuda Türk heyetinin fikrinin alınması gerektiğini söylemelerine rağmen, heyet bu öneriyi kabul etse de, teklif götüröldüğünde Türk

heyeti bunu reddetti. Buradan ortaya çıkan tek bir sonuç kalıyordu: Güney Kafkasya'nın dağılacağı gerçeği.

Gürcü delegeler, Türkiye'nin yeni arazi taleplerinin kendilerine sunulduğu gün kendi çarelerine bakmalarının zamanı geldiğini anlamışlardı. Bunun için yeni adımlar atmaları gerekiyordu.

Batum'da Kafkaslarda çıkarlarına bağlı olarak yürütecekleri siyasete uygun fırsat bekleyen Almanlar, Gürcü delegeleriyle karşılıklı antlaşmalar imzalayarak, Gürcistan'daki limanlardan yararlanma fırsatı elde ediyordular.

Böylece, Almanlar bölge siyasetine dâhil olmak için bekledikleri fırsatı da bulmuş oluyordular.

Bölge İngilizlerin de dikkat merkezindeydi. Özellikle, Brest-Litovsk antlaşmasının kendilerine verdikleri fırsatla Kafkasya'yı Almanlar ve Türkler işgal etmeye başladılar. Türkler Batum'u işgal ederek, Bakü'ye doğru ilerlemeye çalışırken Almanlar Poti-Tiflis hattından Bakü'ye ilerlemeyi düşünmekteydiler. Türk-Alman ilerlemesi ve Hazar'a kadar ulaşması İngiltere için ölümcül bir darbeydi. Bu nedenle İngiltere bu ilerlemeyi durdurmak için Bakü'ye asker göndermek zorunda kalmıştı. Böylece, bu bölge Türklerin yanı sıra, Batı devletlerinin de fırsat kollama merkezine dönüşmüştü.

3.1. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan bağımsız cumhuriyetleri

Güney Kafkasya Komiserliği, Bolşeviklerin ilan ettiği milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi konusu üzerinde durarak, Güney Kafkasya'da bu milli meseleyi çabuk ve adil bir şekilde çözmek için çalışmayı bir görev edinmişti¹. Güney Kafkasya Komiserliği tüm bu görevlerle birlikte “Rus inkılâbını ve özgürlüğünü savunan herkesi yeni hükümet etrafında birleşmeye davet etmiş” ve Güney Kafkasya halkına geleceğinin onların kendi ellerinde olduğuna, bu büyük görevi gerçekleştirmenin elzem tarihsel bir görev olduğunu ve bunun tüm dünyaya büyük inkılâbın sadakat örneği olduğunu gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştı².

Batum'da Gürcü delegelerin Alman temsilcilerle yaptıkları görüşmeler sonucu, Gürcistan Milli Konseyi, 14 Mayıs'ta Gürcistan'ın uluslararası ilişkiler ve iç politika konularında Almanya'nın yardımını istemek üzere Fon Lossow ile görüşmeler için

¹ Dokumentü 1919: 8 (belge 7)

² Dokumentü 1919: 10 (belge 7)

Milli Konsey başkanı Noe Jordania'yı görevlendirmişti.

Batum'da Gürcü delegeler, Jordania ve Almanlarla yaptıkları 22 Mayıs tarihli görüşmelerde, Gürcistan'ın bağımsızlığını ve arazi bütünlüğünü birtakım imtiyazlar karşılığında sağlamak yönünde Alman desteğini almış oldular.

Zurab Avalişvili'nin hazırladığı bağımsızlık beyannamesi tasarısının Gürcü delegesi üyeleri ve Noe Jordania tarafından kabul edilmesiyle, Jordania tasarısını alarak Tiflis'e doğru yola çıktı.

Tiflis'e dönen Noe Jordania Gürcistan'ın bağımsızlığı için Gürcü Milli Konseyi'ni toplayıp konuyu tartışmaya açtı. Fakat bazı nedenlerden dolayı bu kararın verilmesi erteleniyordu.

Güney Kafkasya (Transkafkasya) Hükümeti başkanı Akaki Çhenkeli, Noe Jordania ve diğerlerini acele ettiriyorlardı. Ona göre, Güney Kafkasya içinde bulunduğu karışıklıktan dolayı Osmanlıların durdurulması için Almanya'dan yardım almak mümkün değildi. Osmanlılardan kendilerini savunmak için en kısa zamanda bağımsızlığı ilan etmek gerekiyordu. Bağımsız Gürcistan'ın Almanya himayesine girmesi daha kolay olacaktı. Üstelik Gürcistan cumhuriyeti için Osmanlı devleti ile antlaşmak zor olmayacaktı. Çünkü Azeriler ve Ermeniler tarafından engellenemeyeceği, Alman desteğiyle bu iki devletin antlaşmaya varması kolaylaşacaktı¹.

24 Mayıs'ta Gürcülerle Almanların hazırladıkları ve Gürcü limanlarının Almanların emrine verilmesine dair antlaşma tasarısı gözden geçirildi. Böylece, her şey tamamlanmış oldu. Bunun üzerine 24 Mayıs'ı 25 Mayıs'a bağlayan gece Gürcü delegeler, Akaki Çhenkeli'nin imzasıyla Tiflis'teki General Giorgi Kvinitadze'ye bir telgraf gönderdiler.

Telgrafın içeriği şöyleydi: “Gürcistan'ın bağımsızlığı ilanının bundan sonra geciktirilmesi çözümü zor sonuçlar verebilir. Alman tarafından desteklenecek olan bağımsız Gürcistan'ı Türkiye'nin işgal etmesine karşı koymak, Gürcistan hükümeti yanında Almanya temsilcisi Graf Shulenburg olarak ve bağımsızlık ilan edildiği anda onu acele Almanya'nın Tiflis'teki temsilcisi olarak tanımak zaruridir. Almanya ile birtakım antlaşmalar artık imzalanmak için hazırdır. Bağımsızlığın ilanı hususunda

¹ Paicadze, 1999: 71

acele haber bekliyorum”¹.

Noe Jordania, Güney Kafkasya Federasyonunun dağılmasının ilan edilmesi için Seym'i olağanüstü toplantıya çağırılmasına çalışıyordu. Fakat Müsavat Partisi'nden hükümet üyeleri bu konuda parti içinde görüşmeler yapılmadığı gerekçesiyle toplanmaya karşı çıktılar. 25 Mayıs 1918 günü Gürcü Milli Konseyi toplantısında birkaç saat süren tartışmanın ardından Seym'in toplanması, bu toplantıda Güney Kafkasya Federasyonu'nun dağıtılmasına karar verdikten sonra, Gürcü Milli Konseyi toplantısında Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan edeceği kararını aldı.

Türkler, Güney Kafkasya içlerine doğru bir hayli ilerlemişlerdi. Tiflis'in kuşatılması tehlike altındaydı. Yerel yönetim 25 Mayıs'ta ahaliye seslenerek huzuru ve soğukkanlılığı koruması talebinde bulundu². Bu olay Almanları ciddi bir şekilde rahatsız etmeye başlamıştı. Ludendorff tekrar Alman hükümetine nota göndererek, Türklerin ilerlemesinin durdurulması talebinde bulundu³.

Türklerin ilerleyişi Almanların, İngilizlerin Güney Kafkasya'daki planlarına bir engel teşkil ediyordu. Buna rağmen, Türkler ilerliyorlardı. Nitekim Enver Paşa Türk ilerlemesinin Alman planına gölge düşürme gibi bir amaç taşımadığı, gerçek amacın Güney Kafkasya'daki Müslümanların Ermeniler tarafından katliamlara uğratıldığını ve bunlar çözülmeksizin Türk tarafının geri çekilme gibi bir planı olmadığını bildirmişti⁴.

Enver Paşa'nın bu tavrı karşısında Ludendorff Alman delegesini Batum'dan geri çağırarak zorunda kaldı⁵.

Böyle siyasal askeri kargaşa içinde Güney Kafkasya Seymi içinde Menşevikler, Taşnakçılar ve Müsavatçılar arasında her hangi birlikten söz etmek mümkün değildi.

Aslında, Gürcüler bağımsızlık yolunda en önemli adımı zaten 3 Aralık 1917'de Tiflis'te Gürcü Milli Meclisi'ni açarak atmışlardı. Kongre Gürcü Sosyal-Demokrat Partisi başkanı Noe Jordania tarafından açılmıştı. Gürcistan'ın değişik bölgelerinden 320 delegenin katıldığı kurultayın ilk işi Yüksek Konsey'in seçilmesi olmuştu. Gürcü milletine önderlik yapmak ve diğer milletlerle ilişkileri düzenlemek amacını hedefleyen Konsey'e Menşeviklerden 20, bağımsızlardan 18, ulusal sosyal federalistlerden 10, milli demokratlardan 9, sosyal-demokrat milliyetçilerden 4,

¹ Guruli, 1996: 6

² Dokümanı 1919: 308 (belge 158)

³ Sarkisyan, 1962: 369

⁴ Sarkisyan, 1962: 370

⁵ Avalişvili, 1990: 79

sosyal-devrimcilerden 3, Gürcistan Müslümanlarından (Azerilerden) 3 kişi olmak üzere toplam 67 kişi seçilmişti.

Bolşevikler ise konseyden dışlanmışlardı. Milli Meclis'te siyaset, içişleri, harbi, iâşe ve maliye ile alakalı meseleler görüşülmüştü. Kongrede ayrıca Rusya'nın bir federatif cumhuriyete dönüşmesi gerektiği belirtilmiş, askeri meselelerle ilgili olarak da Gürcü ordusunun Gürcü genelkurmayları tarafından yönetilmesi ve Gürcü erkek nüfusunun 20–40 yaş arası tümünün askere alınması kararı verilmişti¹.

Gürcüler, Ermeniler, Azeriler bağımsızlık faaliyetlerini sürdürürken Güney Kafkasya Komiserliği, 1 Aralık'ta bir bildiri yayınlarak, kendi varlığının geçici olduğunu ve Kurucu Meclis'in toplanması durumunda görevinin sona ereceğini ilan etmişti². Kurucu Meclis için tüm Rusya'da olduğu gibi, Güney Kafkasya'da da 26–28 Kasım tarihleri arasında yapılan ve 15 partinin katıldığı seçimlerde 2.455.274 kişi oy kullanmıştı. Seçimlerde Menşevik, Müsavat ve Taşnaksütyun partileri zafer kazanmışlardı³.

Gürcülerin bağımsızlık yolunda adım atmalarına neden olan iki unsur ön plana çıkıyordu. Bunlardan ilki Türklerin Batum konferansında Almanların arabuluculuk önerisini reddetmesi, diğeri ise Türklerin ilerlemesinin devam etmesiydi.

Akaki Çenkeli bu nedenle 24 Mayıs gecesi Tiflis'e gönderdiği yazıda Türklerin ilerlemesinin engellenmesinin Almanya himayesinde bağımsız bir Gürcistan ile mümkün olduğunu belirtmiş ve bağımsızlık aktı ilanının ertelenmemesini istemişti⁴.

Bu vesileyle Bolşevik ihtilalından önce Güney Kafkasya'da kurulmaya çalışılan milli teşekküller, Bolşevik ihtilalından sonra kendi faaliyetlerini içine alan serbest bir alan bulmuştu. Gürcüler Almanya'ya yaklaşmakla 10.000 kişilik bir ordu meydana getirmişlerdi. Ermeniler ise İtilaf devletlerinin yardımlarını beklerken Bolşevik hükümetinden gelecek desteği reddedecek durumda değillerdi. Stepan Şaumyan gibi yetkili şahıslar Bolşeviklerin Ermeni politikasının biçimlenmesine olanak sağlıyordu⁵.

Ayrıca, Sovyet Rusya, dağılan Kafkasya cephesindeki Türkleri yenmek için Ermenilerden yararlanmayı düşünmekteydiler. Milli teşkilatlanma bakımından yetersiz olan ve henüz bir orduları bulunmayan Azerilerin ise dayanacakları tek nokta

¹ Sürmeli, 2001: 116

² Dokümanı 1919: 8–9 (belge 7)

³ Suny, 1990: 180

⁴ Avalişvili, 1990: 59

⁵ Kurat, 1990: 335–336

Türkler idi¹.

26 Mayıs 1918 tarihinde Güney Kafkasya Seymi toplantısında Gürcü sosyal-demokratları Güney Kafkasya Komiserliği'nin dağılmasını içeren bir öneri sundu². Sosyal demokratlar adına konuşma yapan İrakli Tzereteli, Güney Kafkasya Hükümeti'nin varlığından bundan sonra söz etmemizin mümkün olmadığını, birlik denilen olgunun parçalanışa doğru ilerlediğini, eğer birlik yoksa o zaman hiçbir hükümetten söz etmemizin mümkün olmadığını altını çizerek, eğer bir birlik yoksa en doğru yolun ayrılma olduğuna vurgu yapmıştı³.

Görüntü gerçekten çok karmaşıktı. Azerbaycan Türkiye ile birleşmek istiyordu, Türkler Ermenileri düşman olarak görüyorlardı. Gürcistan bağımsızlık peşindeydi⁴.

Gürcüler Güney Kafkasya Seymi'ni feshetmek için 26 Mayıs'ta delegeleri toplanmaya çağırdı. İrakli Tzereteli, Seym'in kendisini feshetmesi gerektiğini açıkladı⁵.

Azerilerin desteklemesiyle Seym'in feshedilmesi önergesi büyük bir çoğunlukla kabul edildi⁶.

Bu suretle Güney Kafkasya Federasyonu sona erdi.

Aynı gün Gürcü Milli Konseyi üyeleri toplanarak Gürcistan Cumhuriyeti'nin kurulması için çalışmalara başladılar. Bu çalışmalara Kafkasya Alman orduları komutanı Kont Shulenburg da katıldı. Toplantı başkanlığını yapan Noe Jordania kurulacak olan yeni devletin hiçbir devlete ya da millete karşı çıkmayacağını, Gürcülerle beraber bu ülkede yaşayan diğer milletlerin çıkarlarının korunacağını bildirdi.

Daha sonra Noe Jordania Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlık beyannamesi okudu. Beyannamede Gürcistan'ın yüzyıllar boyunca bağımsız bir devlet olduğu, 18. yüzyılda dış tehlikelerden dolayı düşmanlardan korunmak amacıyla kendi isteğiyle Rus imparatorluğu himayesine girdiği, Gürcistan ile yalnız başına kalan Güney Kafkasya'nın diğer ülkeleri kendi gücüyle devlet kurmasına çalışırken, yine dış etkilere karşı Güney Kafkasya milletleri birliğinin bozulduğu ve var olan durumda

¹ Allen, 1966: 427

² Dokumentü 1919: 317 (belge 161)

³ Dokumentü 1919: 325–326 (belge 160)

⁴ Dokumentü 1919: 330 (belge 162)

⁵ Dokumentü 1919: 323–330 (belge 161)

⁶ ADTA 970, 1, 111/17: 188

Gürcistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesinin uygun görüldüğü ifade ediliyordu¹.

Noe Jordania: *“Vatandaşlar! Bu gün burada sizler tarihte ender görünen bir tarihsel olaya tanıklık yapıyorsunuz. Bu gün bu salonda bir devlet ölmüştür, yine aynı şekilde bu salonda diğer bir devletin temeli atılmak üzeredir. Yeni kurulan Gürcistan devleti, hiçbir devletin, milletin çıkarlarıyla çatışmayacaktır. Onun ana amacı çağdaş tarihte kendini ispatlamaktır. Eğer bunda başarılı olursa, diğer yeni kurulan devletlere bir örnek olacaktır. Biz komşularımızla dostluk ittifakı yapmayı amaçlıyoruz. Hiçbir dini, milli ayrımcılık yapmaksızın tüm Güney Kafkasya'da yaşayan toplulukları da kendi devletlerini kurarak bizimle müttefik olmaya davet ediyoruz”*².

Gürcü Milli Konseyi üyelerince Gürcistan'ın bağımsızlığının ilanını açıkladı.

Yeni Gürcistan hükümeti oluşturuldu.

Yeni hükümetin terkihi böyleydi:

Noe Jordaniya- Başbakan

Noe Ramişvili – Hükümet Başkanı ve İçişleri Bakanı

Akaki Çhenkeli – Dışişleri Bakanı

Grigol Giorgadze – Harbiye Bakanı

Giorgi Juruli – Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanı

Giorgi Lashişvili – Milli Eğitim Bakanı

Noe Homeriki – Ziraat ve Çalışma Bakanı

Şalva Aleksi-Meshişvili – Adliye Bakanı

İvane Lordkipanidze – Ulaştırma Bakanı

Gürcistan kendi devlet para düzeni hazırlanana kadar eski para sistemini kullanmasını istedi ve bu teklif oybirliğiyle kabul edildi³.

Bağımsız Gürcistan Devleti'nin kuruluşu coşkuyla karşılandıktan sonra dünyanın belli başlı merkezlerine gönderilen telgraflarla ilan edildi⁴.

Fakat Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi Ermenileri hayrete düşürmüştü. Nitekim Stepan Şaumyan bu konuda şunları yazıyordu: “Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Menşeviklerin yeni bir cinayet işlediği anlamına geliyordu. Bu, Gürcistan halkının komşularına karşı yapmış olduğu büyük ihanetlerden biriydi”⁵.

Gürcistan bağımsızlığını ilan eder etmez ilk iş olarak Gürcistan başbakanı Noe Ramişvili ve dışişleri bakanı Akaki Çhenkeli, Alman yetkilileriyle bir antlaşma

¹ Saxalxo sakme 1918, 28 Mayıs

² Dokumentü 1919: 332–335 (belge 164)

³ Dokumentü 1919: 335–336 (belge 164)

⁴ Dokumentü 1919: 338 (belge 166)

⁵ Şaumyan, 1958: 263

imzalamak üzere Poti'ye gittiler. Taraflar arasında yapılan görüşmeler sonrası 28 Mayıs'ta bir Alman-Gürcü geçici antlaşması imzalandı. Bu antlaşma daha çok ticari hüviyet taşımaktaydı. Gürcistan'ın bağımsızlığının himaye edilmesi karşılığında Almanya başta Gürcü demiryollarının kullanımı olmak üzere birtakım ticari haklar elde etmişti¹.

Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruması karşılığında, Gürcistan hükümeti, Dörtlü İttifak Devletleri askerlerinin ve silahlarının taşınması için stratejik noktalar (istasyon, limanlar) Alman askerleri tarafından tutulması, ülkenin doğal madenlerini kullanmasına izin verecekti. Ticari niteliğinden farklı olarak ayrıca bu antlaşma diplomatik temsilcilerin karşılıklı değişimini de sağlıyordu². Bu antlaşma aynı zamanda Türklerin Kafkasya politikasının durdurulması için ileri sürülmüş bir mesaj idi.

Güney Kafkasya Hükümeti varlığını sonlandırıp, yeni Gürcistan kurulduktan sonra sevinirken Batum'da bulunan Türk heyeti başkanı Halil Bey, Güney Kafkasya heyetine Türk taleplerinin 72 saat içinde kabul edilmesi uyarısını gönderdi. Ültimatonda “sınırların düzenlenmesi” söz konusuydu. Türk Hükümeti'nin sınırlarına Nahçıvan özerk bölgesinin (Ordubad hariç) Şerur, Derelegöz ilçelerinin yarısı, Eçmiadzin ilçesi ve Erivan'ın yarısı, Ahalkalak'ın ve Aleksandropol'ün çoğunun kendi yönetimine geçmesi uyarısında bulunuyordu³.

Artık çok geçti, çünkü Güney Kafkasya Hükümeti dağılmıştı, Gürcistan bağımsızlığını ilan etmişti. Bu yüzden Türk isteklerine Güney Kafkasya adına kimse cevap vermedi⁴.

Fakat 31 Mayıs'ta Noe Ramişvili Halil Bey'e bir telgraf çekerek, Osmanlı hükümetinin Güney Kafkasya hükümetine göndermiş olduğu ultiatomun yeni bağımsız Gürcistan'ı kapsayıp kapsamayacağını sordu⁵. Ramişvili'nin bu sorusu üzerine Halil Bey cevap telgrafında bu ultiatomun Güney Kafkasya'daki Gürcistan da dâhil tüm milli konseyleri kapsadığını ve bu ultiatomu kabul etmeleri için kendilerine 24 saat mühlet verdiğini bildirdi⁶.

¹ Lang, 1962: 202–207

² Gurgenadze, 2003: 497

³ Sarkisyan, 1962: 362

⁴ Avalişvili, 1990: 81–82

⁵ Dokumentü 1919: 339 (belge 168)

⁶ Dokumentü 1919: 340 (belge 169)

Akaki Çenkeli ve Halil Bey tarafından uzun süren görüşme sonucunda Noe Ramişvili tarafından 31 Mayıs'ta gönderilen notada Türk ultiyatomu Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti tarafından kabul edildi¹.

Böylelikle, Gürcistan tarafından Kars, Ardahan ve Batum, Ermenistan tarafından da Ahalkalak Türklere bırakılmıştı.

26 Mayıs'ta kendi kendini fesheden Seym'in kurulmasında olduğu gibi, dağılmasında da Menşevikler etkili olmuştu. Seym dağıldığına göre artık Gürcüler kendi bağımsızlıklarını ilan edebilirdi. Noe Jordania'nın başkanlığında "Bağımsız Akdi" mecliste oybirliğiyle kabul edildi².

Gürcistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra 28 Mayıs'ta Azerbaycan, 29 Mayıs'ta Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler böylelikle Güney Kafkasya'da üç bağımsız devlet ortaya çıktı.

3.2. Güney Kafkasya'ya Almanya müdahalesi

20. yüzyıl başlarında Avrupa'da Birleşik Krallık ve Alman İmparatorluğu arasındaki çekişme hızlanmıştı. İngiltere Deniz Aşırı bir sömürge imparatorluğuna bürünmüş ve dünya hâkimiyeti için siyasal ve askeri girişimde bulunmaktayken, Almanya da bu gelişmelerin gerisinde kalmamak adına sanayi atılımlarıyla ve askeri teknolojiyle dönemin en donanımlı silahlı kuvvetlerinden biri olmuştu.

Güney Kafkasya'da bu iki devlet daima rekabet içindeydi. İran'dan kuzeye yönelip Bakü petrolünü korumak isteyen İngilizler idi. Osmanlı'nın Kafkasya üzerinden Azerbaycan'a yönelip Bakü'yü ele geçirmesine karşı koyan Almanlar idi³.

Savaş boyunca çeşitli cephelerde Almanlar Osmanlı subaylarıyla birlikte savaşılmaktaydılar. Yeraltı kaynakları zenginliği bakımından ve stratejik konumuyla cazip olan Kafkasya tam bir çatışma alanına dönüşmüştü⁴.

Almanların Kafkasya petrolüne ilgisi 1917 senesinde Irak cephesindeki başarısızlıktan sonra belirlendi. Avrupa'nın önemli petrol sahası Galiçya'ya hâkim müttefik olan Romanya'nın Ploieşti şehrindeki petrol tesislerinin Kasım 1916'daki bir İngiliz sabotajında ağır hasar görmesiyle talepleri karşılayamaması ve Orta Doğu'daki

¹ Dokümanı 1919: 341 (belge 171)

² Şahin, 2002: 596–597

³ Aydemir, 1972: 410–431

⁴ Çolak, 2003: 553

askeri başarısızlıklardan ötürü yöredeki petrol sahalarının kontrol altına alınamaması Almanya'nın rotasını Kafkasya'ya çevirmesine vesile olmuştu¹.

Alman Ordu Komutanı General Ludendorff yeni petrol kaynaklarının bulunmaması durumunda 1918'de İngiliz, Fransız, Amerikan kuvvetlerine karşı planladıkları taarruz faaliyetlerini gerçekleştiremeyeceklerini belirtmişti².

Almanlar Güney Kafkasya'daki siyasi ve iktisadi hedeflerini gerçekleştirmek için Batum konferansına gelirken bölgeyi denetimleri altına alan bir taslak hazırlamışlardı. Bu taslak Türklerin yönetim alanını sınırlandırarak Gürcülerin çıkarını korumağı ön görüyordu.

Gürcüler de Almanya'yı kendileri için Türklere karşı bir hamisi olarak görmekteydiler.

Ayrıca, Türklerin Güney Kafkasya'da ilerlemeleri Almanların çıkarlarına ters idi³.

Batum konferansında Türkler, Brest-Litovsk Antlaşması'nın ötesinde bazı taleplerde bulunmuş, fakat Güney Kafkasya heyeti Türklerin taleplerini reddetmişti. Aslında, Türklerin bu istekleri Gürcülerin Almanlara daha da yaklaştırmıştı.

Batum müzakerelerinde Gürcü Milli Konseyi ile Alman delegasyonu arasında karşılıklı çıkarlar üzerine bir görüşme yapılmıştı. Bu çıkarlar Almanya'nın Gürcistan üzerindeki desteğinin genişletileceğini ön görmekteydi. Almanya'dan Kafkasya'ya asker birlikler göndermesi, Gürcistan ordusuna yardım etmesi ve Gürcistan'ı diplomatik olarak desteklemesi istenmişti⁴. Bu görüşme Gürcülerin Almanya himayesinde bağımsız bir devlet kurmasına doğru atılmış önemli adım idi.

Gürcüler, Almanların desteğini ararken bir taraftan da Azerilerin nabzını yoklamaktaydı. Batum'da Gürcü delegeleri, Azeri delegelerle Güney Kafkasya'nın geleceği konusunda bir görüşme yapmıştı⁵. Bu görüşmede Güney Kafkasya Federasyonu'nun dağılma noktasında olduğunu anlayan Gürcüler bağımsızlık için girişimlerde bulunmaya başladılar.

Alman temsilciler Batum limanının kullanımına ilişkin bir antlaşma tasarısı

¹ Wallach, 1975: 85–103

² Braumgaurt, 1918: 47–55

³ Pipiya, 1978: 110

⁴ Hovhannisyan, 1967: 183

⁵ Kazemzadeh, 1951: 115

hazırladılar¹. Bu şekilde Gürcistan, Almanya'nın desteğiyle Güney Kafkasya Federasyonu'ndan ayrılma yoluna girmişti.

Almanya'nın Batum üzerindeki hassasiyeti oldukça ciddi idi. Bu kentteki liman kontrol altına alındığı takdirde Kafkasya'daki petrolün Karadeniz üzerinden Avrupa'ya gönderilmesinde de söz sahibi olunacak ve bu adım bölgedeki stratejik dengeleri Almanya lehine kökünden değiştirebilecekti.

Bakü petrolünü bu limana aktaracak demiryolu ise Tiflis'ten geçmekteydi². İngiliz istihbarat raporlarında Almanya'nın Gürcistan'ı kendine bağlı bir Kafkasya kolonisi yapmak istediği belirtilmekteydi³.

Almanya Kafkasya'da güç konumunda olan Osmanlı devletini saf dışı bırakmayı amaçlıyordu. Bu yüzden de bir müttefik arayışı içindeydi. 26 Temmuz'da Berlin'e giden Gürcü Milli Komitesi, Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınması ve Gürcü ordularının İttifak Devletleri safına kabul edilmesi için talepte bulundu, daha sonra ise 7 Ağustos Stokholm'de gerçekleşen bir görüşmede de askeri yardım için diplomatik temaslarda bulundu. Bu teklif üzerine Almanya'nın Gürcistan'a silah, cephane ve para gönderme teşebbüsü görünmektedir⁴.

Bildiğimiz gibi, Brest-Litovsk görüşmeleri yarıda kesilmiş, bunun üzerine Türk Ordusu, Türk Kafkasya Harekâtını başlatmıştı. Kafkasya İslam Ordusu kumandanı Nuri Paşa Gümrü'yü işgal ederek, Erivan'a yaklaşmış, 26 Mayıs'ta Karakilise'yi ele geçirmişti. Hazırlıkların Bakü'ye yönelik olduğunu anlayan Almanya ile Osmanlı devleti arasında gerginlik artmıştı⁵.

3-4 Haziran günlerinde Almanya Başbakanlık binasında gerçekleştirilen bir görüşme sonrası Türk-Alman anlaşmazlığının zirve yaptığı bir dönem idi⁶. Çünkü 3. Ordu komutanı Vehip Paşa, Gümrü'deki Türk Birlikleri Tiflis üzerine yürümüşü. Ancak birlikler karşısında Gürcü, Alman kuvvetlerini bulmuştu. Başkomutanlığın Enver Paşa'ya müracaatı üzerine Türk kuvvetlerinin Tiflis üzerine yürüyüşleri durdurulmuştu⁷.

Ancak Osmanlı'nın yöredeki temel amaçlarından biri, Kafkasya'da Türk-Alman

¹ Avalişvili, 1990: 59

² Fischer, 1967: 550-560

³ Çağlayan, 2002: 415-416

⁴ Çolak, 2006: 189

⁵ Yel, 2003: 120

⁶ Bihl, 1992: 73

⁷ Kurat, 1990: 529

ittifakına ters düşen ve Gürcistan'ın içlerine ve hatta Azerbaycan'a Alman yönelişini engellemekti.

Zira Kazım Karabekir hatıralarında Kafkasya'daki Alman nüfusuna karşı alınacak önlemler için verilen emirleri sıralamıştı. Bu emir listesinin ilk maddesinde Alman müfrezlerine nerede temas edilirse teslim olmamalarını istemiş, direndikleri takdirde şiddet kullanılması, esir alınarak Almanların Kars'a sevkini vurgulanmıştı. Ayrıca, Azerbaycan'daki Gence–Kazah ve Gürcistan-Ermenistan arasındaki ulaşımı sağlayan Tiflis–Karakilise istikametindeki demiryollarının bulunduğu bölgelerde tüm Alman birliklerinin etkisiz hale getirilmesi talimatı da verilmişti. Bölgede ciddi çatışmalar çıktığı halde mıntikalara askeri takviye de yapılması öngörülmüştü¹.

Asında bu rekabetin kökeni 28 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın Poti liman kentinde imzalanan Alman-Gürcü ittifakı ile de doğrudan bağlantılıdır. 26 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan eden Demokratik Gürcistan'ın ilk başkanı Noe Ramişvili ile Alman imparatorluğunu temsilen Korgeneral Otto Von Lossow'un Poti liman kentinde imzaladıkları bu antlaşmaya göre Almanya Gürcü hükümetine askeri destek sağlayacak, karşılığında ise yeraltı kaynakları üzerinde hak iddia ederek Kafkasya'da ekonomik güce sahip olacaktı.

Bu ittifak sonucu Almanya çok önemli menfaatler elde etmiş oluyordu. Özellikle, Gürcistan'daki demiryolları, Poti limanı Almanların yararlanmasına bırakılıyordu. Böylece, Almanlar Sevastopol'den Poti limanına 3.000 kişilik bir sevkیات yaparak, Bakü'yü Türklerden önce ele geçirmeyi planlıyorlardı².

Bölgede Osmanlı etkisinin artmasını istemeyen Almanlar, Batum konferansının açılış günü Ukrayna'nın Kırım bölgesini ele geçirecek, Kafkasya'ya yaklaşmaya devam ediyorlardı. Almanya hükümeti, Kafkaslarda Türklerin faaliyetlerini kontrol altına almayı ve böylece kendi çıkarlarını korumayı amaçlıyordu.

Batı'da da savaş devam ediyordu. Almanların Doğu'da barışı sağlaması gerekiyordu. Brest-Litovsk ve Brükleş Antlaşmaları ve Rus İmparatorluğu topraklarında oluşturulan ufak devletlerle izlediği siyaset sayesinde doğu sınırını güvence altına almayı amaçlıyordu.

Dolayısıyla, Almanlar Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nin çıkarını koruyarak,

¹ Karabekir, 1995: 288–294

² Poidebard, 1925: 102

Osmanlı devleti ile de barışın sağlanmasından yanaydı¹.

Osmanlı ile Güney Kafkasya müzakerelerinde Gürcüler ve Ermeniler Alman arabuluculuğuna sıcak bakarken, Azeriler buna karşı çıkıyorlardı. Zaten Batum'da Gürcü, Ermeni ve Azeri temsilcileri arasında anlaşmazlık artmıştı. Osmanlı zaten Almanların arabuluculuk yapmasına karşıydı; çünkü Türkler Kafkasya'da yeni bölgeler ele geçiriyordu. Almanlar, Güney Kafkasya'da Türklerin ilerlemesine pek sıcak bakmıyorlardı. Özellikle, Bakü bölgesinin ve oradaki petrol zenginliğinin Osmanlıların eline geçmesi riski vardı. Üstelik Türklerin Kafkasya'da toplanması İran'da ve Irak'ta bulunan İngiliz birliklerine savunmasız bırakılan Doğu Anadolu'yu istila etmelerine imkân veriyordu. Almanlar Türk komutanlarına İngiliz tehlikelerine karşı önlem almaları çağrısında bulunuyordu.

Ayrıca, Almanlar, Türklerin kazançlarından yararlanarak bölgede kendi etkisini artırmayı amaçlıyorlardı. Berlin, Osmanlı Devleti tarafından Brest-Litovsk antlaşmasını ihlal ettiğini sayarak, Güney Kafkasya heyetinin Gürcü temsilcileriyle anlaşıp onlara yardımda bulunmak istiyordu.

Almanya hükümetinin planına göre, Güney Kafkasya Federasyonu yerine Gürcü-Ermeni devletinin kurulması isteniyordu. Bu planın gerçekleşmesiyle Almanlar, Ermenileri kontrolleri altına alacaktı. Özellikle, Rusların Kafkasya'dan çıkarılmasından sonra Ermeniler bölgede İngilizlerin kontrollü altına gireceklerdi ve hem Türklerin hem de Almanların çıkarlarını tehdit edeceklerdi. Ayrıca, iç savaşların bitmesinin ardından Rusya'nın yeniden Kafkasya bölgesine ilgisi artacaktı. Dolayısıyla, Almanlara Kafkasya'da dayanacak güç gerek idi. Böyle bir güç olarak Gürcistan seçilmişti².

Tüm bu olanlar ve sağlam menfaatlerin temeli 1918'de Almanya'nın Kafkasya planının uygulanmasından ibaret idi. Bu plana göre, İngilizlere yapılacak taarruz Kafkasya ve Türkistan üzerinden Batum–Bakü–Buhara yoluyla başlayacaktı; Alman ordusu, hazır Rus demiryollarından, Türk Ordusu da Rusya Ermenistan'ındaki ve İran'ın kuzeyindeki demiryollarından yararlanacaktı³.

Görüldüğü gibi, Türklerin ve Almanların Gürcülerle yaptıkları antlaşmalara

¹ Paicadze, 1999: 86

² Kğaceişvili, 1995: 315

³ Poidebard, 1925: 98–99

göre, Batum-Bakü arasında bir petrol hattı yapılmıştı¹. Fakat Batum–Bakü demiryollarını işgal ettiklerinden, Almanlar bu bölgede kontrolü ellerinde bulundurmışlardı. Bu plan doğrultusunda Türkiye aracılığıyla Kafkaslara hâkim olmak isteyen Almanya, müttefik olmasına rağmen, Türkiye'nin antlaşmadan elde ettiği çıkarlardan memnun olmamıştı. Nitekim bir süre sonra iki ülkenin menfaatleri çatışır bir konum alarak iki ülkenin arasını açmıştı.

Her şeyden önce, Alman taarruzu planının gerçekleşmesi için Bakü petrolünün de ele geçirilmesi şart idi. Almanlar bunu temin etmek için 27 Ağustos 1918'de Rusya ile bir antlaşma imzalamışlardı. Bir antlaşma da Almanya ve Rusya arasında Brest-Litovsk antlaşmasına ek olarak 6 Eylül 1918'de imzalanmıştı².

Alman-Rus yakınlaşması, bozulan Türk-Alman ilişkilerini iyice gerginleştirmişti. Hatta Talat Paşa, durumu düzeltmek için Eylül'de Berlin'e gitmişti. Ancak kısa bir süre sonra mütarekenin imzalanmasıyla Kafkasya'da azalan Alman etkisinin yerini İngilizler almışlardı.

Almanların Kafkasya'ya yerleşmesinin en birinci amacı Bakü petrolü idi. Bakü'nün petrolü Batum üzerinden Avrupa'ya taşınacaktı. Bakü petrolünü ilk kez Nobel keşfetmişti ve o, Bakü petrolünü “biz nasıl bunu Avrupa'ya çıkaracağız” diye düşünmeye başlamıştı. Bunun için üç yol çizmişti: (1) Rusya üzerinden, (2) İran üzerinden, (3) Kafkasya yolu ve petrolü Gürcistan yolu üzerinden taşımaya karar vermişti. Peki, bunu neden yapmıştı?

Çünkü Gürcülere ve Azerilere iki samimi dost millet olarak güvene biliriz. Bu güzergâhtan bir sorun çıkmaz. Bakü–Tiflis–Ceyhan güzergâhı günümüzde de güncel önemini korumaktadır.

3.3. Güney Kafkasya'ya İngiltere müdahalesi

Kafkasya, Kırım savaşı (1853–1856) ile İngilizlerin ilgi alanına girmişti. Bu savaştan sonra İngiliz girişimciler Karadeniz'de daha yoğun bir şekilde ticaret yapmaya başlamışlardı.

1878 Berlin Antlaşmasında Batum'un serbest liman olarak kalması, İngilizlerin müdahalesiyle gerçekleşmişti. Rus yönetimi altında Kafkasya'da Bakü–Batum demiryolu ve petrol boru hattı boyunca, özellikle petrol endüstrisinin gelişmesiyle

¹ Kurat, 1990: 478

² Yerasimos, 1979: 35–37

birlikte İngiliz girişimciler buraya yoğun ilgi sergilemeye başlamışlardı. Bu alanda yapılan yatırımların çoğu İngilizler tarafından yapılmıştır¹. İngilizler bölgeyle siyasal anlamda pek fazla ilgilenmemişlerdi.

İhtilaldan sonra Rusya'nın savaştan çekilmesiyle İngiltere ve Fransa arasında 27 Kasım 1917'de gerçekleştirilen görüşmelerde Kafkasya İngiltere'nin etkisine bırakılmıştı.

Bu tarihten sonra İngiltere'nin Kafkasya'ya ilgisi daha da artmıştı. Fakat gerçek ilgi 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barışı'nın Türk-Alman ittifakına Kafkasya üzerinden Hindistan'a ulaşma olanağının sağlandığında ortaya çıkmıştı.

Brest-Litovsk antlaşmasının kendilerine verdikleri fırsatı değerlendirdikten sonra Türkler ve Almanlar Kafkasya'yı işgal etmeye başlamışlardı. Türkler Batum'u ilhak ederek, Bakü'ye doğru ilerlemeye çalışırken Almanlar Poti-Tiflis hattından Bakü'ye ilerlemeyi düşünmekteydiler. Türk-Alman ilerlemesi ve Hazar'a kadar ulaşması İngiltere için tehlike arz ediyordu. Bu nedenle İngiltere bu ilerlemeyi durdurmak için Bakü'ye askerler gönderdi².

İngiltere'nin Güney Kafkasya politikasını şekillendirmek için bu meseleyi Doğu Komitesi'ne havale etmişti³. İngiliz devlet adamları arasında 1918 yılı sonbaharında Güney Kafkasya'nın geleceği konusunda üç fikir plandaydı.

Bunlardan birincisi İngiliz işgali altında İngiltere'nin mandaterliği, yani Güney Kafkasya'nın İngiliz mandası altında Filistin ve Mezopotamya ile birlikte İngiltere'nin Ortadoğu'daki bir parçası olabileceği düşüncesi idi. Böylece, İngiltere'nin gücü Hazar Denizi'nden Süveyş Kanalı'na uzanarak Hindistan ve Uzak Doğu ile bağlantısını daha iyi gerçekleştire bilirdi.

İkinci görüş ise Fransa mandaterliği idi. Bunun gündeme gelmesi Sykes-Picot antlaşmasının olumsuz havasından kurtulmak için idi. Bilindiği gibi, bu antlaşmayla Musul ve Filistin Fransa'ya verilmişti. İngiltere ise Musul ve Filistin'e kendisi yerleşip, Güney Kafkasya'yı Fransa'ya vermeyi düşünüyordu. Bundan dolayı Ermenistan ve Güney Kafkasya bölgesinde bir Fransız mandası oluşturmak uygun görülmekteydi. Fakat çoğu İngiliz devlet adamları Fransa'nın mandaterliği konusunda endişeliydi.

¹ McKay, 1970: 34

² Sarı, 2014: 286

³ Hughes, 1999: 115

Üçüncü ihtimal ise Amerika mandaterliği idi. Bu görüş Fransa mandaterliğine karşı ileri sürülmüştü. Sykes-Picot Antlaşmasının şiddetini azaltmak için İngiltere'nin Fransa ile değil, Amerika ile dostluk kurması gerekliydi. Milletler Cemiyeti vasıtasıyla Amerika ikna edile bilirdi¹.

İngiliz başbakanı David Lord Georges, İngiltere'nin Güney Kafkasya'ya müdahalesini düşünüyordu. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından bir gün sonra, yani 31 Ekim'de İngiliz Savaş Bakanlığı Mezopotamya'daki İngiliz Kuvvetler Komutanlığı Bakü'ye girmeyi ve petrol kaynaklarını ele geçirmeyi emretmişti².

İngilizlerin Kafkasya işgalinin gerçekleşmesini ise mütarekenin tatbiki için Türk kuvvetlerinin tahliyesini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmek ve Kafkasya devletlerine yardım etmeyi ve burada düzeni sağlamaktı.

Thomson komutanlığıyla İngilizler 17 Kasım'da Bakü'yü işgal etmişlerdi.

Bakü'nün işgalinden sonra sırada Batum vardı³.

3.4. Güney Kafkasya'da barış müzakerelerinin yeniden başlatılması

Güney Kafkasya'daki son gelişmelerden haberi olmayan Türk heyeti başkanı Halil Bey, 26 Mayıs 1918'de Seym'e sunulan Türk taleplerinin 72 saat içinde kabul edilmesi ultimatomu vermişti⁴. Fakat bu arada Güney Kafkasya Federasyonu dağılmış ve üç müstakil cumhuriyet kurulmuştu. Bu devletler de devam etmekte olan Türk ilerleme harekâtından çekindikleri için barış müzakerelerine devam etme kararı almışlardı. Bundan sonra görüşmelere ayrı heyetler halinde devam edilecekti. Ermeni heyetine Aleksandr Hatisyan, Gürcü heyetine Noe Ramişvili başkanlık edeceklerdi⁵.

Batum'da Türk heyetiyle Gürcü, Azeri, Ermeni heyetleri arasında ayrı olarak devam eden görüşmeler sonunda 4 Haziran 1918'de müşterek ve münferit antlaşmalar imzalandı⁶. Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan devletleri arasında bu tarihte Bakü-Batum petrol hattına dair müşterek bir antlaşmaya varıldı. Bu antlaşmaya göre, Bakü ve Batum arasındaki petrol hatlarının mevcut durumları muhafıza edilecekti. Ayrıca, taraflar petrolün sürekli akışını sağlayacak ve kendi toprakları üzerinde bulunan boru

¹ Ulman, 1961: 59–90

² Rose, 1985: 11

³ Sarı, 2014: 288

⁴ Dokümanı 1919: 309–310 (belge 159)

⁵ Dokümanı 1919: 339 (belge 168)

⁶ Şahin, 2002: 606–627

hatlarını koruyacaklardı¹.

Diğer ortak antlaşma ise Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalandı ve bu, Güney Kafkasya'da trenlerin hareketli parçalarının paylaşılmasıyla ilgiliydi².

Bu antlaşmalardan sonra münferit antlaşmalar da imzalandı.

Türkiye ile Gürcistan arasında 4 Haziran'da Barış ve Dostluk Antlaşması kabul edildi. 13 maddelik bu antlaşmanın ilk maddesi Türkiye ile Gürcistan arasındaki sınırları belirlemeği ön görüyordu. Bu madde doğrultusunda Abastumani ve Ozurgeti Gürcistan'a, Ahıska ve Ahalkalak sancakları ise Brest-Litovsk antlaşması sınırını aşarak Türkiye'ye verilmekteydi. Türkiye–Gürcistan sınırı 1818 yılındaki konuma gelmekteydi³.

Antlaşmanın diğer önemli maddesi ile Gürcistan arazisindeki tüm Müslümanların dini ve adetleri korunmalı idi. Müslümanlar diğer dinlere mensup olan vatandaşlarla eşit haklara sahip olmalıydılar⁴.

Türkiye ile Gürcistan arasında Barış ve Dostluk Antlaşması'na ilave antlaşma yapıldı. Bu ek antlaşmanın birinci kısmı Osmanlı devleti ve Gürcistan tebaalarının diğer taraftaki tebaalarla ticaret ve deniz ulaşımı konusundaki müsaadeleri içermektedir⁵.

Ek antlaşmanın ikinci kısmında Osmanlı devleti ile Gürcistan devleti arasında sınıra yakın yerlerde ortaklaşa ticari işler düzenlenmişti⁶.

Üçüncü kısımda ise daha çok Gürcistan dâhilinde bulunan müftülerin hukuksal statüleri ve görevleri belirlenmiş, Müslüman okullarının ve din kurumlarının nasıl teşkil edileceği açığa kavuşturulmuş ve vakıf mallarıyla binaları muhafazaya alınmıştı⁷.

Barış ve Dostluk Antlaşması'nın geçici Ek Antlaşması ve Ek Antlaşmaya ilave gibi antlaşmalar imzalandı. Bu antlaşmalarda Osmanlı ve Gürcistan hükümetleri arasındaki askeri meseleleri halletmek için ana antlaşmaya ilaveler yapıldı. Bu antlaşmaya göre, Gürcistan hükümetine Osmanlı devletinin ve onun müttefikleriyle

¹ Dokümanı 1919: 364 (belge 178)

² Dokümanı 1919: 365 (belge 179)

³ Şahin, 2002: 699

⁴ Dokümanı 1919: 343–349 (belge 172)

⁵ Şahin, 2002: 716–717

⁶ Dokümanı 1919: 351–355 (belge 174)

⁷ Şahin, 2002: 719–722

savaş halinde bulunan hükümetlerin subay ve sivil memurlarının ülke dâhilinden uzaklaştırılması, Osmanlı ordusunun gerektiğinde Gürcistan demiryollarını kullanabilmesi hükümleri ihtiva edilmekteydi¹.

Osmanlı devleti ile Gürcistan cumhuriyeti arasında imzalanan tüm antlaşmaları Türkiye adına Halil Bey ve Vehip Paşa, Gürcistan adına da Noe Ramişvili, Giorgi Gvazava, İlya Odişelidze ve Grigol Rtshiladze imzalamışlar.

Ayrıca, Türkiye ile Ermenistan arasında da 4 Haziran 1918 tarihinde Barış ve Dostluk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Ermenistan-Türkiye sınırı yeniden çizilmeliydi. Türkler, Gümrü, Eçmiadzin, Sürmeli, Erivan, Gernibasars, Şerur, Vedibasars ve Nahçıvan'dan yaklaşık 14.800 kilometrekarelik toprak elde etmişti². Türkiye ayrıca Gümrü-Culfa demiryolunu kontrol altına alacaktı. Böylece, Türkiye'nin başta Azerbaycan olmak üzere bölgeyi etkileme olanağı yükselecekti³.

Azerbaycan ile imzalanan antlaşmada ise Azerbaycan topraklarının tamamı Osmanlı Devletinin koruması altına giriyordu ve Osmanlı hükümeti Azerbaycan hükümetinin istemesi halinde askeri yardımda da bulunacaktı⁴.

Böylece, Batum'da Osmanlı devleti Gürcistan ile 6, Azerbaycan ile 4, Ermenistan ile 6 olmak üzere toplam 15 antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmaların tümü Osmanlı devletinin ileri sürdüğü koşullar çerçevesinde gerçekleşmişti.

Böylece, Osmanlı devleti bundan sonra Güney Kafkasya'da sadece Gürcülerle ve ya Ermenilerle ya da İngilizlere değil, aynı zamanda artık müttefiklikten çıkıp rakip duruma gelen Almanlarla da mücadele etmişti.

3.5. Ermenistan–Gürcistan savaşı

1918 Mayıs'ında Rus Bolşevik İhtilalından sonra Güney Kafkasya'da üç devlet – Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan kendilerini bağımsız halk cumhuriyeti ilan ettiler. Birbirinden ayrılan her üç devlet birbirilerinin topraklarına göz diktiler. Aralık 1918 Ermeni–Gürcü savaşı bu planın tezahürü olarak ortaya çıktı. Bu savaş Gürcü–Ermeni husumetinin kırılma noktasını oluşturdu.

30 Ekim 1918 Mondros mütarekesi imzalandıktan sonra Türkler Güney

¹ Dokümanı 1919: 357–360 (belge 176)

² Şahin, 2002: 728–733

³ Şahin, 2002: 734

⁴ Şahin, 2002: 708–710

Kafkasya'dan çekildiler, bu çekilmeden sonra da İngiliz askerleri bölgeye girdiler, İngiliz önderler Ermenilerin bu bölgedeki isteklerini desteklemişlerdi. İngilizlerin bu desteğini almaları nedeniyle de Ermeni yöneticileri sürekli Gürcülerden yeni taleplerde bulunmaya devam ediyorlardı.

Daha sonra İngiliz ve Rus desteklerinden cesaret alan Ermeniler burayı istila etmeye başladılar ve önlerine gelen Gürcü köylerini yağmaladılar. Bu süreç içerisinde Ermeni silahlı kuvvetleri ilk önce gümüş yatağıyla bilinen Sanain ve Allahverdi mintikalarını yağmalamaya başladılar, demir yollarında rayları söktüler. Daha sonra ileri giderek, Ahalkalak'ın ve Borçalı'nın kendilerine verilmesi talebinde bulundular. Bu olay karşısında Gürcüler, Ermenilerce ele geçirilen toprakları geri almak, oradaki zulme son vermek amacıyla hızlıca askeri hazırlıklara giriştiler¹.

Yerli Borçalı Karapapak Türkleri zor durumda kalmıştı. Borçalı'nın saygın kişileri adından Türkiye sultanına müracaatla “bölgenin Türkiye'nin himayesi altında Karapapak adıyla yarım müstakil hanlık gibi tanınması” arz olunmuştu².

İki taraf arasında 19 Aralık 1918 günü şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Bu çarpışmada Gürcü ordusu galip geldi. Ermeniler geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bunun üzerine, daha fazla can kaybı olmasın diye İngiliz yöneticileri hemen müdahalede bulundular. 31 Aralık günü ateşkes sağlandı ve Loru bölgesi (Gürcü telaffuzunda Lori) tarafsız (nötral) bölge ilan edildi³.

Savaş dolayısıyla Borçalı'daki Azeri okullarında da eğitime ara verilmişti, okul binaları savaş malzemeleri depolarına dönüşmüştü⁴.

Söz konusu tartışmalı Loru bölgesi zamanında Tiflis guberniyasına bağlı Borçalı sancağının bir nahiyesi idi, nüfusunun çoğunluğunu Azeri-Karapapak Türkleri oluşturuyordu. Şimdi bu bölge Ermenistan Cumhuriyeti hudutlarında kalmıştır.

22 Ocak 1919'da Ermenistan ile Gürcistan arasında mütareke imzalandı. Bu mütareke neticesinde Ermeniler işgal ettikleri toprakları Gürcülere iade edecekler Loru bölgesi tarafsız bir bölge olarak kalacak ve bu olayların ardından Ahalkalak resmen Gürcü toprağı sayılacak. ⁵ Bu savaşın kronolojik süreci Tiflis arşiv

¹ Vadaçkoria, 1999: 56

² ADTA 970, 1, 1/24: 14–15

³ Mancğaladze, 1996: 6

⁴ Gocaeva, 2003: 23

⁵ Marxuliya, 2005: 13

belgelerinde izlenebilmektedir.¹

3.6. Cenubî Garbî Kafkasya Hükümeti

1877–1878 Osmanlı–Rus savaşı sonrasında Ayastefanos antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştı.

“40 yıllık kara günler” olarak niteleştirilen tam 40 yıl sonra 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ve bu antlaşmanın müşterek metninin 4. maddesi gereğince 12 Haziran 1918'de yapılan halk oylamasıyla Sultan Vahideddin 15 Ağustos 1918 tarihli “Hatt-ı Hümayun”u ile tekrardan Anavatan'a katıldıkları resmen kabul ve ilan etmiştir².

Fakat Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros mütarekesi sonucu Türkiye'nin özellikle Güney Kafkasya'yı ilgilendiren 11. Maddesinden istinaden Kafkasya içlerinde işgal ettikleri yerleri derhal boşaltacakları kararı alınmıştı³.

Mütarekenin diğer maddeleri gibi, İtilaf devletlerinin menfaat ve haksız yorumları sonucu ordusunu bu bölgeden geri çekmesi üzerine tekrardan kaybedilmişti.

Osmanlı devleti de I. Dünya savaşında yenilgiyi kabul ederek, mütareke için İtilaf devletlerine başvurmuştu.

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin çok ağır hükümlerinin Kafkasya ile ilgili olanları şöyleydi:

Garan'ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine alınması hakkında önceden verilmiş bulunan emrin yapılması, Maverayı Kafkasya'nın Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredilmiş olduğundan, diğer kısımları müttefikler tetkik ederek istediklerinde boşaltılması ve Maverayı Kafkasya demiryolları da dâhil tekmil demiryollarının İtilaf subay ve memurlarının idaresine bırakılması, İtilaf devletlerinin Batum ve Bakü'yü işgal edebilirlerdi.

Bu mütarekedeki haksızlığa karşı gelmek için merkezi Kars olmak üzere 5 Kasım'da ilk Milli Müdafaa Cemiyeti kurulmuştur⁴.

Kurulan Kars Milli İslam Şurası'nın şubeleri kısa sürede Elviye-i Selase

¹ İz istorii, 1919; Çağxiani, 2006

² Uran, 1959: 96

³ Bilsel, 1933: 202

⁴ Kırzioğlu, 1968: 953

hudutları içindeki faaliyetleri dışına da çıkmıştır.

Kars Milli Şurası'nın ikinci kongresi 30 Kasım 1918'de toplanmıştır. Kongre Ordubad, Nahçıvan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şuregel, Ahılkelek, Ahıska ve Elviye-i Selase'den gelen delegelerin katılımıyla açılmıştı.

Kongrede şu kararlar alınmıştır:

1- Batum'dan Ordubad'a ve Ağrı'dan Azgur'a kadar, halkın çoğu Türk-İslam olan yerlerden Türk ordusu çekilince, buraların idare ve korunması işlerine bakmak için merkezi Kars'ta olmak üzere Milli İslâm Şurası isminde bir hükümet kurulması;

2- 12 kişiden oluşan bir Merkez Temsilciler Heyeti'nin seçilmesi;

3- Bir Milli Şura Ordusunun kurulması;

4- Galip devletlerin ve İngiltere'nin tutumu ne olursa olsun anavatana ve İslâm halifeliğine bağlı kalmaya çalışılması, Türk bayrağının kullanılması ve Türk kanunlarına göre adlî ve idarî işlerin yürütülmesi¹.

Kars İslam Şurası'nın kurulmasında Gürcistan'ın Karapapak Türklerinden Kepenekçi Emin Ağa'nın çok önemli girişimleri olmuştur. Emin Ağa, teşkilatın yalnızca bölgede değil aynı zamanda uluslar arası boyutta tanınması için girişimlerde bulunmuştur².

Kars İslam Şurası'nın 14 Kasım 1918 günü yapılan kongresinde ilk reis Borçalılı Kepenekçi Emin ağa seçilmişti ve onun yardımcısı Piroğlu Fahrettin olmuştu. “Milli İslam Şurası Merkez-i Umumisi” adıyla yerli bir hükümet de Kepenekçi Emin Ağa başkanlığında kurulmuştu. Merkez-i Umumi'nin reisi Kepenekçi Emin Ağa aynı zamanda maarif işleri ile de ilgileniyordu. Kepenekçi Emin Ağa Kars Milli İslam Şurası'nın ikinci kongresinde kongrenin başkan yardımcılığını üstlenmiştir. O, kongrede seçilen 12 kişilik Merkez Temsilciler Heyeti'nde de yer almıştır. Emin Ağa, Kars'ta ilk Türk Müdafaa-ı Hukuk Teşekkülünün reisi olarak temsilcilerin seçimlerinde imza yetkisine sahip olmuştu. Bu açıdan Osmanlı arşivinde Emin Ağa'nın imzası bulunan evraklar ve belgeler vardır³.

Kars Milli İslam Şurası'nın 18 Ocak 1919'da toplanan III. Büyük Kars Kongresi'nde “Milli Şura Hükümeti” adı değiştirilerek, “Cenubî-Garbî Kafkasya Hükümet-i Muvakkati Milliyesi” şeklini almıştı.

¹ Sürmeli, 2001: 413

² Memmedli, 2008: 167

³ Memmedli, 2008: 169–170

Bu hükümetin resmi sınırları kuzeyde Gürcistan, doğuda Ermenistan, güneyde Osmanlı Devleti, batı da yine Osmanlı devleti ve Karadeniz ile çevrili idi¹.

Hükümet bir reisten ve 8 mümessilden oluşuyordu. Hükümetin reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey idi².

Hükümetin parlamentosu ise 70 üyeden oluşuyordu ve meclis başkanı da Esat Bey idi³.

Cihangiroğlu İbrahim Bey'in hatıralarından:

“Bakanlar kurulunu topladım. Millî Meclis seçimleriyle ilgili müzakere ettik. Ekseriyet reyiyile kabul edildi. Hemen orada mutasarrıflara telgraf emri verdim. On bin nüfusa bir mebus göndersinler. Takımları da nasıl seçim olacak nizamnameyi de posta ile gönderdim. Her tarafta seçimler başladı. Kars'ta bir heyet vardı ki seçim sonuçları oraya gelirdi, orada incelenir, ondan sonra Millî Meclis şubesine gönderilirdi. Mebus çıkanların ismi defterlere yazılırdı. Biz bu işlerle uğraştığımız bir zamanda Ahıska'da, Ahılkelek'te yerli ahali inkılâp etti. Gürcüleri memleketin haricine çıkardılar. İnkılâbın başında Server Bey Atabekoğlu ve Efsel Bey vardı. Ahılkelek'te de inkılâbın başında beylerden birileri vardı. Hırtız'da inkılâbı idare edenlerden biri de, İran'dayken yanımda Azerbaycan Alayı'nın nakliye subayı olan Mürteza Efendi idi. Bu yerlerde tüfekçileri idare eden Türk subaylarıydı. İngilizler, Cenubî Garbî Kafkasya Hükümeti'ne ultiमतom vermişti. İngiliz askerî murahhası gördü ki Cenubî Garbî Kafkasya Hükümeti ultiमतomu reddeyledi. Açıkta açıkça Cenubî Garbî Kafkasya Hükümeti'ne bir şey yapamayacaklarını düşündüler. Gürcüleri teşvik eylediler. Gürcü hükümeti de 30 bin asker topladı. Kâfi derecede top, silâh ve cephaneyle Borcom Boğazı'ndan hücum eylediler. Beş gün kanlı muharebeden sonra yerli beylerin teşvikiyle Gürcüler boğazı terk eylediler. Gürcüler Ahıska'yı istilâ ettikten sonra Poshov'a kadar geldiler. Poshov'da on altı köyü yağma ve talan eylediler. Ve birçok insan da telef oldu. İkinci defa mecbur olduk yine o Gürcülere karşı kuvvet göndermeye. Tarihi hatırımdan çıkmış, Ardahan'dan Doktor Fuat Bey'den telgraf aldım: “Biz Merdinik'e gideceğiz, siz de oraya teşrif ediniz”⁴.

Hükümet üyeleri dünyaya barış ve özgürlük getirmek için üyelerinin arasında

¹ Gökdemir, 1989: 23

² Erdoğan, 1964: 181–182

³ Erdoğan, 1964: 183

⁴ Zeyrek, 2016: 26

Rumları ve Rusları da bulunduruyordu; dolayısıyla, bu olgu onların millilik vasfından çok beynelmilel bir kimliğe büründürüyordu.

Hükümetin kurulduğu gün hazırlanarak kabul edilen 18 maddelik “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” ise layık bir anayasaya sahip idi. Bu anayasa azınlıkların haklarını güvence altına alıyor, Müslümanlar arasındaki mezhep ayrılıklarına saygıyla yanaşılıyor, ayrıca 18 yaşını dolduran herkese cinsiyet ayırımı yapmaksızın seçme hakkı ve 25 yaşını dolduranlara da seçilme hakkı tanıyordu¹.

Hükümetin nüfusu da 1.738.478 kişi idi, bundan 227.324 kişi, Rum, Rus, Malakan ve Ermenilerden oluşuyordu².

Kuruluşundan hemen sonra hükümet 18/19 ocak 1919 gecesini, Batum'da telgraf çekerek, Batum'daki İngiliz Generali Forestier Walker'e yeni hükümetin varlığını kabul ettirmişti³.

Hükümetin İngilizlerle ve Gürcülerle olan irtibatını sağlamak için Milli Şura, Batum civarında şubeleri açarak, teşkilatı kuvvetlendiriyorlardı.

Ayrıca hükümetin resmi yayın organı olarak Batum'da Mart 1919'dan itibaren “Sada-yi Millet” gazetesi haftada üç kez yayınlanmıştı.

Bu hükümet, özellikle Ermenistan ve Gürcistan'ın iddia ettikleri topraklarda, yeni bir oluşumdan pek memnun değildi. Şu nedenle hem Ermeni hükümeti, hem de Gürcü hükümeti, İngilizlere güvenerek, protestolarda bulunmuşlardı⁴.

Hükümetin özellikle Ardahan'ı iddia eden Gürcü hükümeti, İngiltere'ye Türklere yardım etmekle suçluyordu⁵.

Azerbaycan ise, hükümetin topraklarında yaşayanların çoğu, Müslüman ve aynı soydan geldiklerinden dolayı, hem Milli Şura'ya hem de Hükümet'e yardımcı olmuşlardı⁶. Hatta bu hükümete karşı yapılan her türlü düşmanlık, Azerbaycan'a yapılmış gibi olacaktı. Zira Azerbaycan'da Cenubî-Garbî Kafkasya Hükümeti'ni, Gürcü ve Ermeni saldırılarından korumak istemişti.

Yeni hükümetin kalıcı mevcudiyetine en uygun ve tek çözümün, Batum'dan Kars'a, Ahıska'dan Ordubad'a kadar Azerbaycan'a ilhak olduğunu düşünen

¹ Erdoğan, 1964: 185–186

² Erdoğan, 1964: 262

³ Erdoğan, 1964: 270

⁴ Hovanissian, 1967: 208–211

⁵ Kvinitadze, 1939: 33

⁶ ATASE 1916, 63, 1/7, 120

Azerbaycan özellikle Elviye-i Selase'nin topraklarına dâhil olmasını istemişti¹.

Cenubî-Garbî Kafkasya Hükümeti her ne kadar komşularda hoşnutsuzluk yaratmışsa da, komşularıyla devamlı siyasal münasebetler tesis etmeye çalışmıştır.

Hükümet özellikle Ermenistan'a karşı Gürcülerin dostluğunu kazanmak istemişti².

Hükümet, kurulduktan sonra Paris'te toplanılacak olan Paris Sulh Konferansı'na katılmak kararını almıştı. Bunun için hükümet İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat etmişti. Bunun için de bir talimatname hazırlanmıştı. Bu talimatnamede Paris'te İtilaf Devletleri ve Moskova'da Sovyet Hükümeti bünyesinde hükümetin çizdiği sınırların tanınması ve uygun şartlarda gümrük antlaşmalarının imzalanması istenmiş, ayrıca Güney Kafkasya ülkelerinin konferansa kabul edildiği gibi kendilerinin de kabul edilmesini dile getirmişti.

Fakat 13 Nisan'da Kars İngilizler tarafından işgal edilmişti. Daha önce Bakü'deki İngiliz yetkilileri, Kars'taki mevcut durumu muhafıza edeceklerine ve Paris Barış Konferansı'nda yeni cumhuriyetin kaderi tayin edilinceye kadar, onu koruyacaklarına söz verdikleri halde, hükümetin tüm çabalarına rağmen konferansa kabul etmedikleri gibi, görüşmeler sürerken; hükümetin varlığına da son vermişlerdi³.

Gürcistan hükümeti ise Müslümanlar adına hareket eden bu kurumu reddetmekteydi. Batum'daki bu cemiyetin temsilcileri, Batum'u Gürcülere kaptırmamak için Ocak 1920'de bir miting düzenleyerek; miting sonunda Paris Barış Konferansı'na muhtariyet isteyen bir telgraf göndermişti⁴.

¹ Nur, 1924: 264

² Hovanissian, 1967: 205

³ Hovanissian, 1967: 211

⁴ ATASE 1916, 184, 1–16/19, 262

SONUÇ

20. yüzyılın ikinci on yılında Güney Kafkasya ekseninde Türkiye–Rusya ilişkileri Kafkasya coğrafyasının şekillenmesinde önem arz etmektedir. Bu ilişkiler Gürcistan'ın siyasal hayatını da etkiledi. Rusya'nın coğrafyası içinde yer alan Güney Kafkasya halkları aynı kaderi yaşadılar, benzer kaderleri paylaştılar.

Özellikle, Rusya (Bolşevik) İhtilalının ilk yıllarında bu halklar tüm güçlerini Rus İhtilalcı cephenin başarısız olması için harcadılar. Petrograd'da meydana gelen Bolşevik İhtilalı sonrası Güney Kafkasya cephesi çökmeye başladı. Bu yeni dönemle birlikte hem Gürcistan'ın hem de Güney Kafkasya'nın siyasal hayatında elzem beklentiler ve büyük korkular cereyan etti.

Bolşevik İhtilalı zaten korkuların başında geliyordu. Bu ihtilalın Güney Kafkasya'da onaylanmaması üzerine Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan geçici bir ittifak hükümeti kurdular. Umut yeri Kurucu Meclis'in açılışı idi. Ancak bu umut gerçekleşemedi, Bolşevikler aynı gün meclisi dağıttılar.

Güney Kafkasya'da Bolşevikleşme tüm hızıyla yayılıyordu. Bir şekilde bunun önlemi alınmalıydı. Ancak bir çatı altında toplanan üç devletin siyasal yaklaşımları birbirinden farklıydı. Bu ilkeyle Bolşevikleşmeyi önlemek kolay gözüküyordu. Bu zorluklara rağmen, yine belki olur umuduyla geçici bir hükümet kurup, bunun bünyesinde bir araya gelerek, birbirinden güç ve destek almaya çalışan halklar, gelecekleriyle ilgili kararlar almaya başladılar. Bir de bu zorunluluğa Bolşeviklerin savaşa son verme çabaları eklendi. Barış isteğiyle başlayan Brest-Litovsk müzakerelerinin onların uzlaşmaz tutum ve tavırları yüzünden yarıda kesildi. Böylece Türklerin Doğu Anadolu'da başlattığı askeri harekâta bağlı olarak Türk tehlikesi oluşmaya başladı. Brest-Litovsk antlaşmasını imzalamak zorunda kalınması ve Batum'un Türkiye'ye verildiğinin öğrenilmesi Gürcistan'ın korkularını bu defa Türkiye'den yana artmaya başladı. Bunu Gürcistan'ın kabul etmesi imkânsızdı. Kars'ın ve Ardahan'ın Türkiye'ye verildiğini öğrenen ve bu yüzden kendisiyle aynı korkuyu paylaşan Ermenistan ile birlikte antlaşmayı protesto etti.

Türkiye, henüz bağımsızlığını ilan etmemiş, diplomatik bir kimliği olmayan, Rusya'nın bir parçası olduğu görüşünü benimseyen Güney Kafkasya birliğini tanınamıştı. Türkiye açısından barışın ilk şartı Kars'ın, Ardahan'ın ve Batum'un

boşaltılarak Türkiye'ye bırakılmasıydı.

Güney Kafkasya bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Türk ordusu askeri harekâtlara devam etti ve bunun sonucu olarak, Batum'a, Kars'a, Ardahan'a girdiler ve ilerlemekte devam etmişti. Bunun için tek çare kalmıştı, yeniden Türkiye ile barış için masaya oturmak.

Bu sefer Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti'nin bir üyesi olarak devletler Batum'a geldiklerinde Brest-Litovsk antlaşması tanınmak umuduyla masaya oturdular. Ancak bu sefer Türkiye'nin yeni arazi talepleriyle karşılaşmaları, onları iyice ruhtan düşürdü.

Yeni talepler, dilleri, dinleri ve kültürleri farklılık gösteren topluluklar, çıkarları birbirleriyle çatışan ve zorunlu bir birlikteliği yürüten Güney Kafkasya halklarının artık aynı çatı altında yaşamaları imkânsızdı. Azerbaycan'ın Türkiye'ye yakınlığı, Ermenistan'ın komşularına arazi iddiaları, Gürcistan'ın yol ayırımında kalması onların bir arada bulunmasını engelleyen başlıca etmenler idi.

Bu olaylar gelişirken Batum konferansı öncesi Kafkasya politikasını şekillendiren müttefiki Türkiye'yi Kafkasya'da tek güç olarak bırakmak istemeyen Almanya, Gürcistan'ın yardımına koşarken kendi çıkarını da unutmuyordu. Almanya Bakü petrolü, Gürcistan'ın zengin madenleri ve kaynaklarıyla ilgilenirken, Kafkasya yollarının geçiş güzergâhında bulunan Gürcistan'ı tampon bir devlet gibi kullanarak Türk ordularının Kafkasya'ya yürüyüşlerini önlemeye gayret gösteriyordu. Almanya bunun için Gürcistan'ın bağımsız olması yolunda elinden geleni yapmıştı.

Gürcistan'ın umutları her gün artıyordu, özellikle bağımsızlık özlemi toplumsal bir içselleşme olgusuna dönüştüğü zaman, sürekli bir gücün ve otoritenin desteklemesi gereksinimi ortaya çıkmıştı. Böyle bir güç Avrupa'nın kahraman şövalyeleri Almanlar olmuşlardı. Nihayet, beklenen an geldi, hamilik gerçekleşti ve Gürcistan bağımsızlığını ilan etti.

Bundan sonra Gürcistan'ın Türkiye ile imzaladığı Batum antlaşmasına rağmen Almanlar Türklerin Kafkasya'ya nakli ve sevklerine engel olmaya çalıştılar. Kafkasya'da mücadele sürerken I. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın ve Türkiye'nin da içinde bulunduğu İttifak Grubu yenilgiye uğratılınca, Almanya ve Türkiye bu yenilgi üzerine imzaladıkları antlaşmalarla Kafkaslardan çekilmek zorundaydılar. Gürcistan ise bu sonuç karşısında korkularıyla baş başa yalnız kalmak zorundaydı.

Kafkasya'ya girecek olan yeni güç İngilizlerdi. İngilizler Almanlardan farklıydı, onların bölgedeki çıkarı daha çok ticari amaçlıydı. İngilizlerle yüz yüze geldiklerinde Gürcüler kendilerine Alman yakınlığından dolayı şüpheyle baktıklarını görmüşlerdi. Ancak onlar da Kafkaslara çıkarları için girdiklerine göre bu durumu düzeltebilir ve çıkarlar Almanlar gibi karşılıklı tavizlerle korunabilirdi.

Azerbaycan'a ve Ermenistan'a geçiş sağlayan Batum ve Tiflis vilayetleri Gürcistan sınırları içindeydi. Bu da ülkenin stratejik olarak önemini ortaya koyuyordu. İngilizler ilk iş olarak buralara üstlenmeleri bu gerçeği gördüklerinden ileri geliyordu. Bu yüzden İngilizler Gürcistan'ın konumundan yararlanmak için onların zaaf ve ihtiyaçlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilirdi.

Başta Almanya olmak üzere İtilaf güçlerinden, Gürcistan'ın beklediği Batum'un ileride kendilerine iadesi ve uluslararası platformda bağımsızlığının onaylanmasını sağlamaktı. Gürcüler bu konuda oldukça dirençli ve istikrarlı bir politika izliyordu. Gürcü temsilcileri Avrupa mahfillerini bu amaçla dolaşılıyor ve bu uğurda büyük gayretler sarf ediyorlardı.

Her ne kadar Güney Kafkasya'daki üç devlet bağımsızlığını ilan etseler de, onların arazice ve nüfusça küçük olması, Milliyetler Cemiyeti Örgütü nezdinde yeterli kadar güçlü destek görmüyordu. Savaştan yorulmuş ve ekonomik buhranlardan etkilenen Avrupa devletleri ise anlaşmazlıklardan kaçarak diğer devletlerin yardımlarına gelmiyorlardı.

Böylece, bu genç cumhuriyetlerin yardımına kimse gelmeyince, kendinden daha güçlü olan devletlerin yaşamsal çıkarlarına karşı tek başına kaldı. Sovyet Rusya bölgede mevkisini güçlendirmeye ve yayılmaya başladı. Gürcistan hükümeti Bolşevik ve Türk yayılcılığına karşı yalnız kalınca başarısız oldu

Moskova ve Kars antlaşmaları imzalanmasından sonra Kafkasya'daki egemenlik yeni Sovyetlerin eline geçti. Bu antlaşmalarla Bakü petrolü ve Batum Limanı dâhil Güney Kafkasya'nın tüm stratejik noktaları ve zengin doğal kaynakları Bolşeviklerin kontrolüne girdi. Stratejik önemi olan Batum'un Türkiye'ye verilmemesine rağmen Kars Antlaşması ile birlikte Türkiye ülkeyi doğrudan tehdit eden tehlikeler ortadan kalkmış oluyordu. Bu antlaşmada en karlı çıkanlar ise Sovyetler olmuştu. Onlar bölgedeki etkilerini güçlendirerek Bakü Petrolü ve Batum Limanı dahil bölgenin önemli stratejik ve doğal zenginlikleri olan bütün yerler Bolşeviklerin kontrolü altına

girmişlerdi.

Güney Kafkasya cumhuriyetleri aşamalı olarak Sovyetleşmeye başladı. Böylece, eski Rus imparatorluğu topraklarının çoğu yaklaşık 70 yıl Sovyet egemenliğinde kaldı.

Bu bölgeler sorunluydı. Bu sorunların en büyüğü Bolşevik tehlikesiydi. Çünkü bölgede yaşayan halkların kendi aralarında sınır sorunu ve mücadeleleri vardı. Bu sınır bölgesini bu zamana kadar bölgeye dahil olan ne Almanlar ne de Türkler çözmüşlerdi.

Bölgenin zengin kaynaklarını ve yollarını itilaf devletlerine açarak, onlardan beklediği Batum'un ilerde kendilerine iadesi ve uluslararası platformda bağımsızlığının onaylanmasını sağlamak Gürcistan için en büyük umutdu. Bu konuda oldukça istekli, dirayetli ve istikrarlı bir politika izleyen Gürcistan, temsilcilerini sürekli Avrupa'ya gönderiyordu.

Fakat ne yazık ki Gürcistan'ın en büyük umut ve beklentiyle bağımsızlığını tanınması için sürdürdüğü çabalar, Bolşevik tehlikesinin gün geçtikçe kapılarına doğru dayanmasıyla tükenmeye başlıyordu.

Önce Kafkas Cumhuriyetleri bir ittifak oluşturmak istediler. Ancak bu iş o kadar kolay değildi. Çünkü bu Cumhuriyetler arasında sınır sorunlarının yanı sıra bu sorunları çözmek için psikolojik alt yapıları bir çocuğun davranışından farklı değildi.

Önce Bakü'nün kaybedilmişti. Bu ekonomik petrolün kaybedilmesi demekti. Bunun yanı sıra, sırada olan Ermenistan ve Gürcistan'ın da bir gün Azerbaycan gibi kaybedileceği ve Bolşevikleşeceği korkusu ve endişesiydi. Gümrü antlaşmasından hemen sonra Ermeniler'de Bolşevikleşince tek Anti Bolşevik devlet Gürcistan kalmıştı. Bakü petrolünü ihraç etmek için Batum ele geçirilmeliydi. İhraç edilecek petrolden elde edilen gelirler Bolşeviklerin ihtiyaç duyduğu araç ve gereçleri satın almak demekti.

Türkiye ise, Bolşevik- Gürcü savaşından yararlanarak, Ardahan ve Artvin'in hemen Türkiye'ye iadesine dair, Gürcü hükümetine bir ultimatom gönderdi. Bu ultimatom karşısında Gürcü hükümeti buraları Türkiye'ye teslim etmek zorunda kaldı. Bolşevikler Gürcistan'ın büyük bir kısmını işgal ettiklerinde ise Gürcü hükümeti Ahıska, Ahalkelek ve Batum'u gecici olarak Türkiye'ye vermek teklifinde bulundu. Türk hükümeti bu teklifi dikkate aldıktan sonra, önce Ahıska ve Ahalkelek'in işgaline

karar verdi. Daha sonra Batum'un işgalini de kabul etdi.

Fakat bir sorun vardı Ahıska ve Ahalkelek yerli halkı Bolşevik ideolojisini kabul etmişti. İşte bu yüzden Türkiye Bolşevikler'e karşı burada düşmanca bir hareket yapmaktan kendini arındırmıştı. Batum'a girdiğinde ise Bolşevik- Gürcü savaşı devam ediyordu, fakat Menşevikler daha fazla dayanamayarak teslim olmuşlardı.

Batum'un Türkler tarafından işgal edimesinden sonra bir Türk sivil idaresi kurmuş, ancak Menşevikler burasını Bolşeviklere teslim etmişlerdi, böylece burasıda Sovyetleşmişti, Moskova antlaşmasıyla ise burası tamamın Sovyetlerin kontrolüne girmişti. Böylece Türkiye Batum'dan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Gürcistan 3 yıl bağımsızlık mücadelesi mükafatı 70 yıl esaretti.

Sovyetlerin içinde yaşanan tarihsel ve siyasal değişim süresince meydana gelen gelişmeler sonucunda 1991'de yeniden bağımsızlığına kavuşan Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti arasında ilişkilerin ve 90'lı yıllarda imzalanan antlaşmaların temelinde Kars Antlaşması vardır. Bu itibarla 20. yüzyılın başlarında vuku bulan bu olaylar, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde günümüzde de belirleyici rol oynamaya devam etmektedir.

Türkiye bölgede sadece Gürcistan'da cereyan eden olaylar ve Türkiye'nin buradaki bölgesel menfaatlerin ötesinde geçmiştir. Özellikle Gürcistan'a etki eden Rusya Federasyonu ve ABD'nin ülke üzerindeki rekabeti, bu rekabetin yarattığı sonuçlar ve bunların Türkiye'nin iç ve dış politikasına da etki yapmaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik istikrarının sağlaması Gürcistan'ın sağlayacağı istikrarla doğrudan orantılıdır. Sınırlardaki güvenlik ve ülkelerin ortak menfaatleri, ortak tarihi ve kültürel değerler bu iki ülkeyi bölgesel olarak iki çok iyi dosta çevirecektir. Özellikle bölgesel olarak Türkiye'nin istikrarı sağlaması ve bölgede etkin olabilmesine imkan sağlayacaktır.

Türkiye'nin bu bölge çok yönlü politikası olması, bölgede köprü rolünü oynayan Gürcistan ile ilişkileri sorunsuz bir şekilde yürüterek geliştirmesi ulusal çıkarlara büyük katkı sağlayacaktır. Bu köprünün bel kemiğini ise sosyal bilimciler oluşturmaktadır. Onların yapacağı araştırmalar, çeviriler, ortak üniversiteler sayesinde bölge hem çok iyi bir şekilde tanınacak, hem de ileriki akademik çalışmalara ilham kaynağı olacaktır. Zira Türkiye'nin Güney Kafkasya'yı düzgün okuması, aynı zamanda kendisini de okumasıdır.

KAYNAKÇA

A - Arşiv Kaynakları

- ADTA – Azerbaycan Devlet Tarih Arşivi (Azerbaycan Respublikası Dövlet Tarix Arxivi), koleksiyon 970, klasör 1, dosya 1/24, dosya 111/17
- ADTA, koleksiyon 2675, klasör 1, dosya 12/410
- ADTA, koleksiyon 2675, klasör 1, dosya 12/411
- ADTA, koleksiyon 2678, klasör 1, dosya 16/414
- ADTA, koleksiyon 2898, klasör 2, dosya 12/8
- ADTA, koleksiyon 2898, klasör 4, dosya 11/6
- ADTA, koleksiyon 2996, klasör 3, dosya 16/9
- GMTA – Gürcistan Milli Tarih Arşivi (Sakartvelos erovnulı saistorio arkivi), koleksiyon 190/507, klasör 1, dosya 2/9
- GMTA, koleksiyon 222, klasör 1, dosya 1/12
- GMTA, koleksiyon 555 (Güney Kafkasya Geçici Hükümeti, 1917–1918), Tiflis
- GMTA, koleksiyon 556 (Güney Kafkasya Seymi, 1918), Tiflis
- GMTA, koleksiyon 612 (Güney Kafkasya Seymi'nin Batum'da ve Trabzon'da barış müzakerelerini yürüten delegasyonu, 1918), Tiflis
- GMTA, koleksiyon 1823, klasör 1, dosya 1/23
- GMTA, koleksiyon 1836, dosya 583/13, dosya 2/5
- GMTA, koleksiyon 1836, klasör 1, dosya 2/7, klasör 2, dosya 7/5
- GMTA, koleksiyon 1838, klasör 1, dosya 715/25

B - Kitap ve Makaleler

- Afanasyan, Serj (2012), Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan, 1917–1923, Kanun neşriyat, Bakü
- Ahmet Cevdet Paşa (1809), Kırım ve Kafkasya tarihçesi, Matbaa-i Ebüzziya, Konstantiniye
- Akbulut, Dursun Ali (1996), Brest-Litovsk'ta Araz-i Meşgule meselesi, *Akademik Acı*, 1, Samsun

- Allen, W. E. D. ve Muratoff, Paul (1996), Kafkasya harekâtı: 1828–1921 Türk-Kafkasya sınırındaki harplerin tarihi, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1966
- Aperçu sur les fonds russes dans les archives du Ministère des Affaires Étrangères et françaises numérotée (Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivi, Rusya bölümü), dosya 831
- Arutyukyan, A. O. (1971), Kavkazskiy front, 1914–1918 (Kafkasya cephesi, 1914–1918), Erivan
- Ateş, Sinan 2013, Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 35: 163–178, Ankara
- Avalişvili, Zurab (1990), Sakartvelos damoukidebloba 1918–1921 clebıs saertaşorisio politikaşı (Gürcistan'ın bağımsızlığı 1918–1921 yılları uluslararası siyasette), Tiflis
- Aydemir, Şevket Şüreyya (1972), Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, c. 3, Remzi yay, İstanbul
- Benningsen, A. (1981), Lemercier-Quelgüejay, Chantal, Step'te ezan sesleri, tercüme Nezih Uzel, İstanbul
- Berdzenişvili, Nikoloz, vb (1962), İstoriya Gruzii s drevneyşix vremen do 60-x godov 19-go veka (Eski zamanlardan 19. yüzyılın 60'lı yıllarına değin Gürcistan tarihi), Tiflis
- Bihl, Wiedemann (1992), Politika Kavkaza tsentralnich derjav (Merkez devletlerinin Kafkasya siyaseti), 1, Viyana
- *Borba* (1918), (Mücadele), gazete, Tiflis (Gürcistan Milli Kütüphanesi, # 5)
- Braumgaurt, T. W. (1918), Kaspiyskaya kompanya, kritičeskiy obzor Nemetskogo voennogo vmeşatestva na Kavkaze v 1918 godu (Hazar kampanyası, 1918 yılında Kafkasya'da Alman askeri müdahalesinin eleştirel özeti), *HEU*, 1
- British Foreign (1918) – British Foreign Ministry Archives, the South and the North of Russia, 3
- Candan, Badem (2010), Çarlık Rusya'sı yönetiminde Kars vilayeti, Birzamanlar yay, İstanbul
- Caoşvili, Vaxtang (1968), Naselenie Gruzii po regionam (Gürcistan'ın bölgeler üzere nüfusu), Tiflis
- Carr, Edvard Hallet (2015), Bolşevik devrimi, 1917–1923, İstanbul
- Cebesoy, Ali Fuat (1955), Moskova hatıraları, Vatan yay, İstanbul
- Cumberidze, Dodo (1995), Sakartvelos demokratiuli respublikis saxelmcipio

- ideologia da politika 1918–1921 clebşı da Kartuli sazogadoebrivi azri (1918–1921 yılları Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin devletçilik ideolojisi ve siyaseti ve Gürcü toplumsal düşüncesi), Tiflis
- Çaçxiani, Arçil (2006), Brdzola Sakartvelos teritoriuli mtlianobisatvis 1918–1919 clebşı: Somxet–Sakartvelos omi (1918–1919 yıllarında Gürcistan'ın arazi bütünlüğü uğruna mücadele: Ermenistan–Gürcistan savaşı), Tiflis
 - Çağlayan, Kaya Tuncer (2002), İngiliz belgelerine göre Transkafkasya'da Osmanlı-Alman rekabeti, *13. Türk Tarih Kongresi*, c. 3, s. 415–416, TTK, Ankara
 - Çelikpala, Mitat (2006), Kuzey Kafkasya'da anlaşmazlıklar, çatışmalar ve Türkiye (der.), *Beş deniz havzasında Türkiye*, Siyasal yay, Ankara
 - Çolak, Mustafa (2003), Alman belgelerinde Bakü üzerindeki Osmanlı-Alman mücadelesi, *8. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, 1: 19. ve 20. yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24–26 Ekim 2001, İstanbul, Genelkurmay Basım Evi, Ankara
 - Çolak, Mustafa (2006), Alman İmparatorluğu'nun Doğu siyaseti çerçevesinde Kafkasya politikası (1914–1918), TTK, Ankara
 - Darabadi, Parvin (1961), Geoistoriya Kaspiyskogo regiona i geopolitika sovremennosti (Hazar bölgesinin geotarihi ve çağdaşlık geosiyaseti), Bakü 2002
 - Dasxurensi, Movses (2000), *The History of the Country of Albania*, London
 - Dayı, Esin (2003), Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) milli teşkilatlanma, Kültür Eğitim Vakfı yay, Erzurum
 - Demir, Ali Faik (2003), Türk dış politikası perspektifinden Transkafkasya, Bağlam yay, İstanbul
 - Dokumentı (1919) – Dokumentı i materialı po vnesney politike Zakavkazya i Gruzii (Güney Kafkas'ın ve Gürcistan'ın dış siyaseti üzere belgeler ve materyaller), Tiflis
 - Dumbadze, Mamuka (1975), Geografiçeskaya istoriya Gruzii (Gürcistan'ın coğrafi tarihi), Tiflis
 - Efendiev, Oktay (2007), Azerbaycan Safeviler devleti, Garp-Şark, Bakü
 - Engels, Friedrich (1977), Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni, Ankara
 - Erdoğan, Fahrettin (1954), Türk ellerinde hatıralarım, Ankara
 - *Ertoba* (1918), (Birlik), gazete, Tiflis (Gürcistan Milli Kütüphanesi, # 38)
 - Fischer, Fritz (1967), *Germany's Aims in the First World War*, New York
 - Gachechiladze, Revaz (1998), *Making of the New Georgia: Development Factors* –

- Pluses and Minuses, *Caucasian Regional Studies*, 3/1, Tbilisi
- Galoyan A. G. (1987), *Politiçeskaya borba v Zakavkazye posle Oktyabrya, sozdanie Zakavkazskogo komissaraiata* (Ekim sonrası Güney Kafkasya'da siyasal mücadele, Güney Kafkasya Komiserliği), [http://hpj.asj-oa.am/4760/1/1987-2\(169\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/4760/1/1987-2(169).pdf)
 - Gigineşvili, Otar (1963), *Turkizmi da Osmaletis sagareo politika* (Türkçülük ve Osmanlı'nın dış siyaseti), Tiflis
 - Gigineşvili, Otar (1982), *Narkvevebi Osmaletis istoriidan* (Osmanlı tarihi)
 - Gocaeva, Gülnara (2002), *Gürcistan Azerbaycanlılarının tahsili tarihi*, 1. hisse: Yüz taşlı okullar, Global-Print, Tiflis
 - Gökdemir, Ahmet Ender (1989), *Cenub-i Garbî Kafkasya Hükûmeti*, Ankara
 - *Gruziya* (1918), (Gürcistan), gazete, Tiflis (Gürcistan Milli Kütüphanesi, No 446)
 - Gurgenadze, Valeri (2003), *Potis şetankxmeba* (Poti anlaşması), *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), dergi, 10, Tiflis
 - Guruli, Vaxtang (1996), *Sakartvelos sagareo-politikuri orientacia, 1917–1918* (Gürcistan'ın dış politika yönelimi, 1917–1918), *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), dergi, 4, Tiflis
 - Guruli, Vaxtang (2002), *Vneşnepolitiçeskaya orientatsiya Gruzii, 1917–1918* (Gürcistan'ın dış siyaset yönelimi, 1917–1918), Tiflis
 - Guruli, Vaxtang (2012), *Vaçnadze, Merab, İstoriya gruzinskoy sotsial-demokratii* (Gürcü sosyal-demokrasininin tarihi), Tiflis 1999
 - Hovhannisyan, Richard (1967), *Armenia on the Road of İndepence, 1918*, Berkeley University of California Press
 - Hovhannisyan, Richard (1974), *Dimensions of Democracy and Authority in Caucasian Armenia, 1917–1920*, *Russian Review*, 33/1: 37–49
 - Hughes, Matthew (1999), *Allenby and British Strategy in the Middle East 1917–1919*, London
 - İlhan, Suat (1989), *Jeopolitik duyarlılık*, TTK, Ankara
 - İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1964), *Osmanlı son sadrazamları*, 2: 8–14, İstanbul
 - *İstoriya Azerbaydjana* (1963) (Azerbaycan tarihi), 1, Bakü
 - *İz istorii* (1919) – *İz istorii armyano gruzinskox otnoşeniy, 1918 god* (Pograniçnie konfliktı, peregovori, vojna, soglaşenie) (Ermeni Gürcü ilişkileri tarihinden, 1918 yılı, sınır münakaşaları, görüşmeler, savaş, anlaşma), Tiflis

- *İz istorii* (1979) – *İz istorii inostrannoy interventsii v Armenii* (Ermenistan'a yabancı ülkelerin müdahale tarihinden), Erivan
- Jğenti, Besarion (1957), İlya Çavçavadze, Tiflis
- Jilka, Nino (1998), *Sakartevlos damoukideblobis ağıdgena 1918 clis 26 Maisşi da misi pirveli sagareo politikuri nabijebi* (26 Mayıs 1918'de Gürcistan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi ve dış politikasında ilk adımlar), Tiflis
- Jordania, Noe (1990), *Moe proşloe* (Benim geçmişim), Tiflis
- Karabekir, Kazım (1995), *Birinci Cihan Harbine neden girdik*, c. 5, Emre yay, İstanbul
- Karagöz, Erkan (2010), *Güneybatı Kafkasya siyasal ve sosyal mücadeleler tarihi*, Park Kitap yay, İstanbul
- Karagöz, Rıza (1993), *Osmanlı imparatorluğunun Kafkasya siyaseti*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun
- Karibi (2007), *Kırmızı kitap* (Gürcü devletinin Kırmızı kitabı), Kaynak yay, İstanbul
- *Kavkazkiy kalendar na 1846, 1865, 1915 godı* (1845, 1865, 1915 yılları Kafkasya takvimi), Tiflis
- Kavrelişvili, Roin (2000), *Turkuli saarkivo cğaroebi Brest-Litovskis sazavo konperentsiis şesaxeb* (Brest-Litovsk Mütarekesi hakkında Türk arşiv kaynakları), *Mesxeti: istoria da tanamedroevoba* (Mesxeti'nin tarihi ve çağdaşlık), Axaltsixe
- Kazemzadeh, Firuz (1951), *The Struggle for Transcaucasia*, New York
- Kğaceişvili, Giorgi (1995), *Sakartvelo-Germaniis urtiertobebis istoriidan* (Gürcistan-Almanya ilişkileri tarihinden), *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), 3, Tiflis
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1976), *Osmanlıların Kafkas illerini fethi (1451–1590)*, Atatürk Üniversitesi yay, Sevinç matbaası, Ankara
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1968), *Anadolu'da ilk Türk cumhuriyeti: Cenubî Garbî Kafkas Cumhuriyeti*, *Türk Kültürü*, dergi, 72, Ekim, Ankara
- Kikodze, Geronti (1918), *Sazavo molaparakebebis gamo* (Barış müzakereleri hususunda), *Sakartvelo* (Gürcistan), gazete, 7 Mart
- Köseoğlu, Samet (2013), *Güney Kafkasya'nın genel özellikleri*, <http://www.sametkoseoglu.com/transkafkasya-genel-ozellikleri> (erişim 09.09.2016),
- Kurat, Akdes Nimet (1967), *Brest-Litovsk mütarekeleri ve barışı (20 Aralık 1917 – 3 Mart 1918)*, *Belleten*, 31/123: 375–413, TTK, Ankara

- Kurat, Akdes Nimet (1990), Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı yay, Ankara
- Lang, Marshall David (1962), A Modern History of Georgia, London
- Meydan Larousse (1969), *Büyük lügat ve ansiklopedi*, 9: 4862–4865, Meydan yay, İstanbul
- Lenin, Vladimir İlyiç (1958), Polnoe sobranie soçineniy (Tüm eserleri), 1, Moskova
- Lenin, Vladimir İlyiç (1962), Ulusların kaderlerini tayin hakkı, çeviri Muzaffer Erdost, Sol yayınlar, Ankara
- Lenin, Vladimir İlyiç (1989), Devlet ve ihtilal, çeviri Süleyman Arslan, Ankara
- Lenin, Vladimir İlyiç (1993), Ulusal sorun ve ulusal kurtuluş savaşları, çeviri Yurdakul Fincancı, Sol yay, Ankara
- Lenin, Vladimir İlyiç (1995), Seçme eserler, 6, İnter yay, Ankara
- Lenin, Vladimir İlyiç (2011), Nisan tezleri, çeviri Ferit Burak Aydar, Agora yay, İstanbul
- Ludendorff, Erix (1924), Moi vospominaniya o voyne 1914–1918 (1914–1918 savaşı hakkında anılarım), Moskova
- Maclean, Fitzroy (1976), To Caucasus, the End of All the Earth, An illustrated companion to the Caucasus and Transcaucasia, London
- Mancğaladze, Guram (2006), Voyenniy konflikt mejdu Gruziey i Armeniey v 1918 godu i ego segodnyaşnoe sostoyanie (1918 yılında Gürcistan ile Ermenistan arasında askeri münakaşa ve bu münakaşanın bugünkü durumu), Tiflis
- Manvelichvili, A. (1951), Historie de la Georgie, Paris
- Maruaşvili, Levan (1956), Vaxuşti Bagrationi – ego predşestvenniki i sovremenniki, geografiçeskie trudi (Vaxuşti Bagrationi, selefleri ve çağdaşları, coğrafya eserleri), Tiflis
- Marx, Karl (2008), Engels, Friedrich, Komünist Manifesto, Can yay, İstanbul
- Marxuliya, Guram (2005), Armyano-Gruzinskaya mirnaya konferentsiya 1919 goda i sozdanie Loriyskoy neytralnoy zonu (1919 yılı Ermenistan–Gürcistan barış konferansı ve Lori nötral bölgesinin oluşturulması), Tiflis
- McKay, John P. (1970), Pioners for Profit: Foreign Entrepreneurship and Russian Industrialization, 1885–1913, Chicago
- Memmedli, Şureddin (1991), Parçalanmış Borçalı, 1918 yılı Ermenistan–Gürcistan muharebesinin acı neticesi, Azərneşr, Bakü

- Memmedli, Şureddin (2008), Tanrıverdi, Mustafa, Kars İslam Şurası'nın ilk reisi Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2: 165–180, Kars
- Menteşavili, Avtandil (1998), Gruziya na mejdunarodnoy arene 1918–1933 gg (Gürcistan 1918–1933 yıllarında uluslararası alanda), *Oçerki istorii gruzinskoy diplomatii* (Gürcü diplomasi tarihi incelemeleri), Tiflis
- Meral, Yasin (2000), Yahudi kaynaklarında Ararat dağları (Tekvin 4: 8), *Milel ve Nihal*, 11: 83–101
- Metreveli, Roin (ed.) (1998), Kartuli diplomatiis istoriis narkvevebi (Gürcistan diplomasisi tarihi incelemeleri), 2, Tiflis
- Musisvili, Givi (1918), Visi bralia? (Suç kimde?), *Saxalxo sakme* (Halk işi), 23 Mart
- Ogan, Sinan (2001), Ağacan Kamil, Güney Kafkasya'da yeniden başlayan ve bitmeyen soğuk savaş, *Stratejik Analiz*, 2/13
- Özey Ramazan (2000), Dünya hâkimiyet teorileri ve merkezi Türk hâkimiyet teorisi, Marifet yay, İstanbul
- Paicadze, Davit (1999), Sakartvelos pirveli respublikis daarsebis politikur-diplomatiuri cinamdzğvrebis (Gürcistan'ın ilk cumhuriyetinin kurulmasının siyasal-diplomatik hazırlıkları), *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), 7: 50–78, Tiflis
- Pervaya vseobşaya perepis (1897) – Pervaya vseobşaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii 1897 goda (1897 yılı Rusya imparatorluğu ilk genel nüfus sayımı), 2, Sankt-Petersburg
- Pipiya, Giorgi (1978), Germanskiy imperializm v Zakavkazii 1910–1918 gg (Güney Kafkasya'da Alman emperyalizmi), Moskova
- Pirtsalava, Samson (1918), Trapizonis samşvidobis konperentsia (Trabzon barış konferansı), *Saxalxo sakme* (Halk işi), gazete, 27 Mart
- Poidebard, Antonie (1925), İran yolları mültekasında seyahat, çeviri Nazmi, Emin, İstanbul
- Puşkin, Aleksandr (2011), Erzurum yolculuğu, çeviri Lerzan Esenay, İstanbul
- Qacar, Çingiz (1997), Kadim ve orta asırlar Azerbaycan'ın görkemli şahsiyetleri, Bakü
- *Raboçaya gazeta* (1917), gazete, 7 Temmuz
- Resulzade, Mehmed Emin (1990), Azerbaycan Cumhuriyeti, keyfiyet-i teşekkülü ve

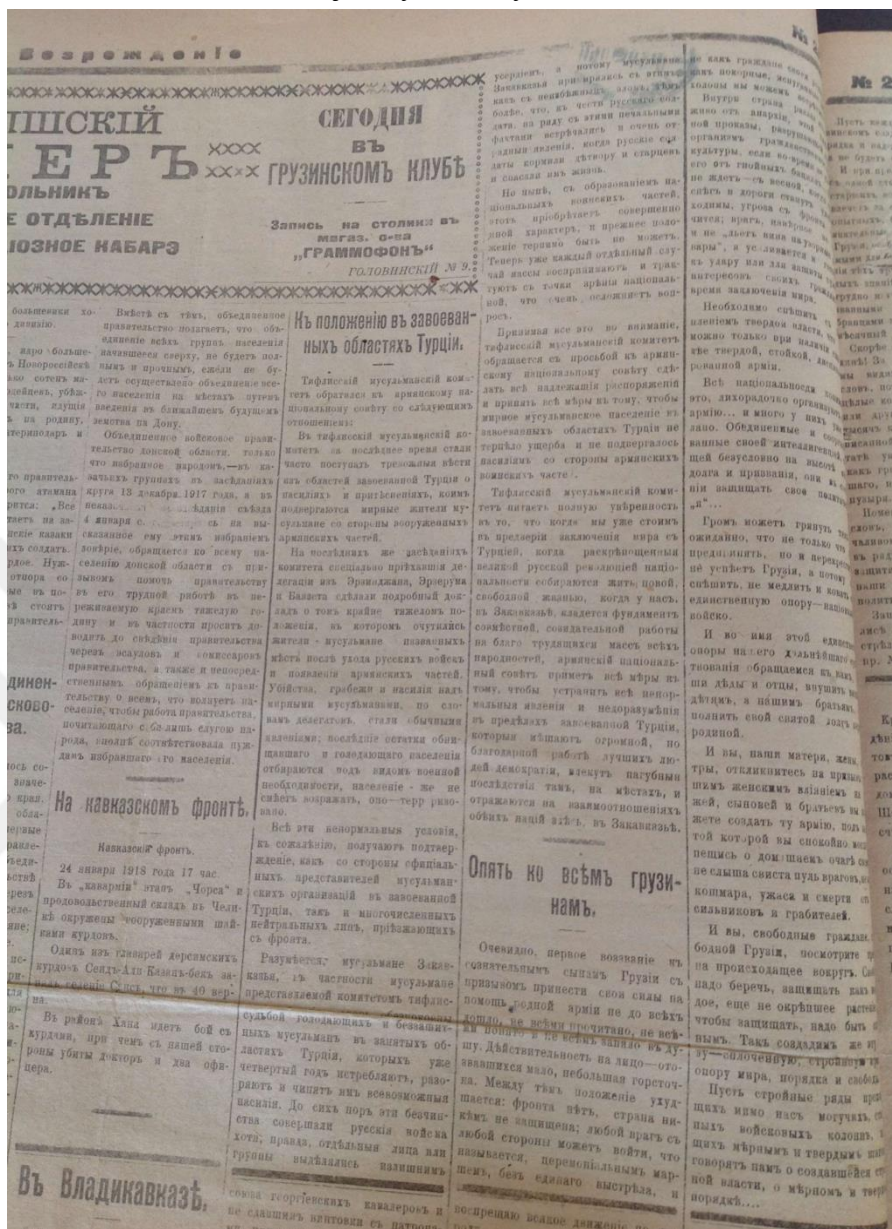
- şimdiki vaziyeti, İrfan yay, İstanbul
- Rose, John Donald (1985), *British Foreign Policy in Relation to Transcaucasia, 1918–1921*, Toronto
 - Sarı, Mustafa (2014), *Türkiye-Kafkasya ilişkilerinde Batum (1917–1921)*, TTK, Ankara
 - Sarkisyan, Ervand (1962), *Ekspanistskaya politika Osmanskoy imperii v Zakavkazye nakanune i v godı pervoy mirovoy voynı (Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Güney Kafkasya'da Osmanlı imparatorluğunun ilhakçılık siyaseti, Erivan*
 - *Saxalxo sakme* (1918) (Halk işi), gazete, Tiflis (Gürcistan Milli Kütüphanesi, # 138)
 - Silagadze, Apolon (2001), *Guruli, Vaxtang, Ganuğopeli Sakartvelosatvis (Bölünmez Gürcistan için)*, Tiflis
 - Sofuoğlu, Ebubekir (2015), *Yadigar, Emin, Kafkasya'da Ermeni zorbalığı, Yeni Türkiye*, dergi, 78: *Kafkaslar özel sayısı*, 8: 466–473, Ankara
 - Stebeleva A. (1976), *Saxarov İ. Programı glavneyşix Russkix partiy, Moskova*
 - Suny, Ronald Grigor (1990), *Bakü Komünü Rus devriminde milliyet ve sınıf, çeviri Kudret Emiroğlu, İstanbul*
 - Suny, Ronald Grigor (1994), *The Making of the Georgian Nation*, İndiana Universty Press
 - Surguladze, Akaki (1972), vd (ed.), *Sakartvelos istoriis narkvevebi (Gürcistan tarihi araştırmaları)*, 6, Tiflis
 - Sürmeli, Serpil (2001), *Türk-Gürcü ilişkileri (1918–1921)*, Divan yay, Ankara
 - Svanidze, Mixeil (1996a), *Brestis zavi da Sakartvelo (Brest mütarekesi ve Gürcistan)*, *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), sayı 3, Tiflis
 - Svanidze, Mixeil (1996b), *1917 clis 18 dekembris Erzincanis droebiti zavi (18 Aralık 1917 Erzincan mütarekesi)*, *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), 4, Tiflis
 - Svanidze, Mixeil (1998), *Trapizonis konperentsia 1918 celi 14 Marti – 14 Aprili (14 Mart – 14 Nisan 1918 Trabzon konferansı)*, *Kartuli diplomatia* (Gürcü diplomasisi), 5, Tiflis
 - Svanidze, Mixeil (2002), *Osmaletis istoria (Osmanlı tarihi)*, 2, Kronografi yay, Tiflis
 - Şahin, Enis (2002), *Trabzon ve Batum konferansları ve antlaşmaları (1917–1918)*, TTK, Ankara
 - Şahin, Enis (2003), *Türkiye'nin Kafkasya politikasında Ermeni faktörü (1914–1918)*,

8. *Askeri Tarih Semineri*, 24–26 Ekim 2001, Ankara
- Şaumyan, Stepan (1958), *İzbranniye proizvedeniya (Seçme eserleri)*, 2, Moskova
 - Şaumyan, Stepan (1959), *Pisma (Mektuplar)*, Erivan
 - Şvelidze, Dmitri (2001), *Kartveli xalxis uplebebis datsvis kavşiris isroriistvis (Gürcü halkının haklarını savunma birliğinin tarihi üzerine)*, *Kartuli diplomatia (Gürcü diplomasisi)*, 8, Tiflis
 - Taş, Fahri (1995), *Erzincan mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Özyurt yay, Ankara
 - Tavkul, Ufuk (2002), *Etnik çatışmaların gölgesinde Kafkasya*, Ötüken yay, İstanbul
 - Tevzadze, Nikoloz (2001), *Erovnul demokratiuli partia da Sakartvelos sagareo politika, 1918–1921 (Milli Demokrat Partisi ve Gürcistan'ın dış siyaseti, 1918–1921)*, Tiflis
 - Troçki, Lev (1999), *Rus devriminin tarihi*, 1, çeviri Bülent Tanatar, Yazın yay, İstanbul
 - Türkgeldi, Emin Ali (1986), *Brest-Litovsk konferansı hatıraları*, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 13, İstanbul
 - Ulman, Richard H. (1961), *Anglo-Soviet Relations (1917–1921)*, Princeton
 - Uludağ, Mehmet Bülent (1999), *Avrasya'nın uluslararası sisteme açılmasına etkisi yönüyle Sovyetler Birliği ve sonrası dönemde Kafkasya'daki ulusçu-ayrılıkçı akımlar*, *yayınlanmamış doktora tezi*, AÜ SBE, Ankara
 - Vaçnadze, Merab (2014), *Guruli, Vaxtang, Sakartvelos demokratiuli respublika, 1918–1921 (Gürcistan demokratik cumhuriyeti, 1918–1921)*, Tiflis
 - Vadackoria, Şota (2010), *Sakartvelo Turketis urtiertoba 1917–1918 clebşi (1917–1918 yıllarında Gürcistan–Türkiye ilişkileri)*, Tiflis
 - Vadaçkoria, Şota (1999), *Sakartvelos-Somxetis urtiertobebis sakitxi Kartul politikur azrovnebaşi, 1918–1920 (Gürcistan-Ermenistan ilişkileri meselesi Gürcü siyasal düşüncesinde, 1918–1920)*, Tiflis
 - Vekilov, R. (1998), *İstoriya vozniknovaniya Azerbaydjanskoy Respubliki (Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yaranması tarihi)*, Bakü
 - Wallach, Jehuda (1975) (ed.), *Germany and the Middle East 1835–1939*, Munich
 - Wheeler-Bennett, W. (1963), *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, London
 - Yel, Selma (2003), *Osmanlı ordusunun Kafkasya harekâtı ve Bakü'nün kurtarılması*, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2: 111–120, Ankara

- Yerasimos, Stefanos (1979), Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye Türk-Sovyet ilişkileri, Gözlem yay, İstanbul
- Yükseler, Kayhan (2006), Güneybatı Kafkasya'da Taşnak mezalimi, Kaynak yay, İstanbul
- Zeyrek, Yunus (2016), Cenubi Garbi Kafkasya Hükümeti reisi Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Kars Milli Şura hatıraları, *Bizim Ahıska*, dergi, 20/43: 24–31, Ankara
- Zosidze, Nugzar (1998), Trapizonis sazavo konperentsia (Trabzon barış konferansı),

C - İnternet erişimi

- <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/12632-pervaya-vseobschaya-perepis-naseleniya-rossiyskoy-imperii-1897-goda-spb-1897-1905> (erişim 9.9.2016)
- <http://sheba.spb.ru/shkola/istoria-gruzia-1962.pdf> (9.9.2016)
- <http://www.sametkoseoglu.com/transkafkasya-genel-ozellikleri> (9.9.2016)
- https://az.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan_Xalq_Cumhuriyyeti (9.9.2016)
- https://az.wikipedia.org/wiki/Zaqafqaziya_Federativ_Respublikası (9.9.2016)
- https://az.wikipedia.org/wiki/Zaqafqaziya_Seymi (9.9.2016)
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказская_федеративная_республика (9.9.2016)
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказский_комиссариат (9.9.2016)
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Закавказский_сейм (9.9.2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan_Demokratik_Cumhuriyeti (9.9.2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan_Demokratik_Cumhuriyeti (9.9.2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Güney_Kafkasya (9.9.2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Gürcistan_Demokratik_Cumhuriyeti (9.9.2016)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasya> (9.9.2016)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Transkafkasya_Federatif_Cumhuriyeti (9.9.2016)

Türkiye'nin İşgal Ettikleri Bölgeler Hakkında

Декларация Оттоманской делегации об обязательствах для Закавказья Бресть-Литовского договора

1) Во второй части декларации, представленной делегацией Закавказья, сказано: «Съ момента большевистскаго восстания 27 октября стар. ст. 1917 г.) прекратилось действие центральной Российской власти на территории Закавказья и возникло новое самостоятельное правительство, имѣть ответственное передъ Седамкомъ».

Оттоманская Императорская делегация имѣетъ честь просить опредѣлить границы территории Закавказья.

2) Въ третьей части указанной декларации выражено, что «Сейтъ и Правительство Закавказья разослали по территории протѣтъ министрамъ иностранныхъ, заключеннаго въ Бресть-Литовскѣ, въ части, касающейся Закавказья, принявшаго договоръ, заключеннаго безъ ихъ вѣдома и одобрения, лишеннаго всякаго значенія, съ точки зрѣнія международнаго права, и необязательнаго для себя».

Оттоманская Императорская делегация считаетъ своимъ долгомъ утверждать, что, несмотря на то, что въ виду признания международнаго публичнаго права, въ силу котораго договоры, заключенные между двумя государствами, не должны имѣть никакого дѣйствія по отношению къ третьему государству, необходимо, чтобы это послѣднее, дабы могло воспользоваться этимъ правиломъ, образовалось, соответственно принципамъ международнаго права, и чтобы оно приняло мѣры къ признанію со стороны всѣхъ другихъ державъ. Само собою разумѣется, что признаніе вовсе не можетъ имѣть обратнаго силы.

Между тѣмъ, Правительство Закавказья даже не было сформулировано во время переговоровъ въ Бресть-Литовскѣ и потому не сдѣлало до сихъ поръ для признанія своей независимости со стороны другихъ державъ.

Это обстоятельство подтверждается также содержаниемъ письма г. Гюендера отъ 28-го января 1918 г. Въ этомъ письмѣ говорится, что Правительство Закавказья поставлено въ необхо-

димость согласовать свое поведеніе и свои дѣйствія, въ виду признания военныхъ дѣйствій, съ повстанцевъ и актами другихъ автономныхъ государствъ, составившихъ территориальною единицу Российской Республики и одинаково съ Кавказомъ заинтересованныхъ въ дѣлѣ мира.

Что же касается неучастія делегаций Закавказья на конференціи въ Бресть-Литовскѣ, то само собою ясно, что именно несуществованіемъ на Кавказѣ независимаго государства во время указанныхъ переговоровъ и объясняется повеленіе Закавказскаго Правительства, считавшаго себя членомъ Российской Федеративной Республики, а также его воздержаніе отъ послышки своихъ представителей на конференцію.

Такимъ образомъ, очевидно, что если бы Закавказское Государство, созданное согласно принципамъ права, изъявило желаніе участвовать въ этихъ переговорахъ, то ничто не помѣшало бы его поступить подобно украинцамъ.

Оттоманское Императорское Правительство, узнавъ во время военныхъ дѣйствій противъ России объ образованіи государства въ Закавказьѣ и о намѣреніи этого послѣдняго сдѣлаться отъ России, выразило желаніе познакомиться съ нимъ и вступить въ добрососѣдскія съ нимъ отношенія.

Впрочемъ, до настоящаго времени на Кавказскомъ фронтѣ отоманскій фронтъ былъ исключительно только Русская армія.

На основаніи вышеизложенныхъ соображеній, Оттоманская Императорская делегация считаетъ неприемлемою декларацию Закавказскаго правительства о недействительности Бресть-Литовскаго договора въ части, касающейся Кавказа.

Трианзунда, 3 (16) марта 1918 г.

Телеграмма Областного Комиссара о положеніи въ Карской области.

3 (16) марта 1918 года.

«Движеніе курдовъ и татаръ въ Карской области принимаетъ характеръ крупныхъ и организованныхъ военныхъ операций».

Güney Kafkasya Hükümeti'nin Türkiye'ye Barış teklifi